

TC
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇEVRE HUKUKU'NDA İHTİYAT İLKESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet CİVANOĞLU

Enstitü Ana Bilim Dalı: Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Kamu Yönetimi

Tez Danışmanı: Doç Dr. Halil KALABALIK

MAYIS - 2006

TC
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇEVRE HUKUKU'NDA İHTİYAT İLKESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet CİVANOĞLU

Enstitü Ana Bilim Dalı: Kamu Yönetimi

Bu tez 04/07/2006 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

Prof. Dr. Ercan AKYİĞİT Doç. Dr. Halil KALABALIK Yrd. Doç. Ferruh TUZCUOĞLU

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel etik kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin her hangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ahmet CİVANOĞLU

31- 05-2006

ÖNSÖZ

Bireyin diğer bireylerle, toplumla ve devlet ile ilişkileri yanı sıra devletlerin birbirleriyle ilişkilerinin ussal normlar doğrultusunda düzenlenmesi işlevini gören hukuk sistemi kendi içerisinde düzenleme alanı ve tarafların hak temelinde karşılıklı konumlanmasındaki farklılıklara göre kendi içerisinde dallara ayrılmaktadır. Bu dallar arasına yeni katılan çevre hukuku, düzenleme alanının niteliğinden kaynaklı olarak disiplinler arası bir özelliğe sahiptir. Çevre sorunlarının çözülmesi güç, çok boyutlu ve karmaşık yapısı, bu sorunlara yönelik düzenlemeler içeren çevre hukukunu klasik hukuk anlayışından farklı yaklaşımlar geliştirmeye itmiştir. Bu yaklaşım farklılığının temelinde çeşitli hakların çevre lehine sınırlandırılmasında hem sebepler hem de sınırlandırma düzeyi bakımından kendisinden önceki hukuk dallarından daha ileriye gidilebilmesi eğilimi yer almaktadır. Bizim konumuz bu eğilimin belirginleştiği bir ilke olan “İhtiyat İlkesi” dir. Bu ilke sayesinde mülkiyet hakkı ve maddi varlığı geliştirme hakkı, yerleşme özgürlüğü gibi birçok hakkın çevrenin daha etkin korunması adına kesin kanıtlara dayanmaya gerek görülmezsizin makul kanıtlar ışığında sınırlandırılabilmesi mümkün olabilecektir.

Çevre Hukuku disiplinler arası bir özelliğe sahip olmakla birlikte Yönetim Hukuku ile amaç açısından özel bir yakınlığa sahiptir. Yönetim Hukuku’nun temel amacı, toplumun ortak yararını ifade eden “kamu yararını” sağlamak ve bu arada fertlerin temel haklarının bu yarara kurban edilmesini önleyecek dengeyi oluşturmaktır. Bu hedefe ulaşılabilmesinde yaşanabilir bir doğal çevrenin sürdürülmesinin özel bir önem taşımaktadır.

Bu çalışmam esnasında elinden gelen desteği benden esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Halil Kalabalık ve hukuk bilgimi yükseltmemde, disiplinli çalışma anlayışı kazanmamda önemli katkıları olan hocam Doç. Dr. Ömer Anayurt a, ayrıca desteğini benden esirgemeyen dostlarım Varol Kışlalıoğlu ve Abdülkadir Cesur a saygılar sunar, teşekkür ederim.

Ahmet CİVANOĞLU

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: ÇEVRESEL KAVRAMLAR	4
1.1. Çevre	4
1.1.1. Doğal Çevre	5
1.1.2. Yapay Çevre.....	6
1.2. Çevresel Bozulma	6
1.3. Çevre Hukuku	10
1.4. Çevre Etiği	13
1.4.1. İnsan Merkezli Çevre Etiği	15
1.4.2. Çevre Merkezli Çevre Etiği	17
1.5. Çevre Koruma	20
BÖLÜM 2: ÇEVRE HUKUKUNDA İHTİYAT İLKESİNDEN ÖNCE GELİŞTİRİLEN TEME İLKELER	23
2.1. Kirlenme Öder İlkesi	24
2.2. Önleme İlkesi	27
2.3. Katılım İlkesi	30
2.3.1. Katılımın Uygulanma Yolları	33
2.3.2. Ülkemizdeki Köklü Bazı Sorunlar	36
BÖLÜM 3: İHTİYAT İLKESİ	38
3.1. İhtiyat İlkesinin Çevre Hukukundaki Yeri	38
3.2. İhtiyat İlkesinin Doğuşu ve Gelişimi	39
3.2.1. Bağlayıcı Olmayan Sözleşmelerde İhtiyat İlkesi	41
3.2.2. Bağlayıcı Sözleşmelerde İhtiyat İlkesi	42
3.3. Bazı Yargı Kararlarında İhtiyat İlkesi	43
3.4. İhtiyat İlkesinin Önemi ve Sürdürülebilir Kalkınma	47
3.5. Avrupa Birliği'nde İhtiyat İlkesi	51
3.6. Dünya Ticaret Örgütü'nün İhtiyat İlkesine Yaklaşımı	54
3.7. İhtiyat İlkesinin Uygulamaya Aktarılması	56

3.7.1. Risk Düzeyinin Belirlenmesi	57
3.7.2. İhtiyat İlkesinin Uygulanma Biçimleri	60
3.7.2.1. Tamamen Yasaklama	60
3.7.2.2. İspat Yükünün Tersine Çevrilmesi	62
3.7.2.3. Mümkün Olan En İyi Teknolojinin Kullanılması.....	66
BÖLÜM 4: MEVZUATIMIZDA İHTİYAT İLKESİ	70
4.1. Çevre Kanunu’nda İhtiyat İlkesi.....	70
4.2. Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği’nde İhtiyat İlkesi.....	72
4.3. Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği’nde İhtiyat İlkesi.....	74
4.4. Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği’nde İhtiyat İlkesi	75
4.5. Diğer Bazı Düzenlemelerde İhtiyat İlkesi ve Değerlendirme	76
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA	84
ÖZGEÇMİŞ.....	90

KISALTMALAR LİSTESİ

- AB** : Avrupa Birliği
- BM** : Birleşmiş Milletler
- CITES** : Nesli Tehlikedeki Türlerin Uluslararası Ticareti Sözleşmesi
- CNG** : Doğal gaz ile çalışan motor sistemi
- ÇED** : Çevresel Etki Değerlendirme
- FIS** : Fauna Etki Değerlendirme Raporu
- G-7** : En Gelişmiş Yedi Ülke
- GMO** : Genetiği Değerştirilmiş Ürünler
- KEİPA** : Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi
- MET** : Mümkün olan En iyi Teknoloji
- NPWS** : Avustralya Ulusal Parklar ve Doğal Yaşamı Koruma Kurumu
- OECD** : Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
- UNCED** : BM Çevre ve Sürdürülebilir Gelişme Konferansı
- WTO** : Dünya Ticaret Örgütü

Özeti

Tezin Başlığı: Çevre Hukuku'nda İhtiyat İlkesi	
Tezin Yazarı: Ahmet CİVANOĞLU	Danışman: Doc. Dr. Halil KALABALIK
Kabul Tarihi: 4 Temmuz 2006	Sayfa Sayısı: v (ön kısım) +84 (tez)
Anabilimdalı: Kamu Yönetimi	Bilimdalı: Kamu Yönetimi
<p>Yirminci yüz yılın ikinci yarısından itibaren ağırlığını hızla hissettirmeye başlayan çevre kirliliği ve çeşitli kirlilik alanlarının etkileşimi sonucu oluşan çevresel bozulma, insanlığın temel toplumsal sorunlarından biri halini almış ve gerek yönetsel gerekse hukuksal alanda çeşitli çözüm arayışlarını tetiklemiştir.</p> <p>Önceleri kirliliğin giderilmesi ve bunun maliyetinin nasıl karşılanacağı üzerinde durulmuş ve çözüm olarak kirliliğe sebep olanlardan kirliliğin giderilmesinin istenmesi, yapmadıkları taktirde bu işin kamu örgütleri eli ile yapılması fakat maliyetin kirliliğe sebep olanlardan tahsil edilmesi yolu benimsenmiş ve bu anlayışın ilke haline getirilmesiyle “kirleten öder” ilkesi ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde edinilen deneyimler, kirlilik ortaya çıktıktan sonra gidermeye çalışmanın etkin olmadığını göstermiş, bunun üzerine kirliliği ortaya çıkmadan öngörüp önlemek anlayışının bir ifadesi olan “önleme ilkesi” hayat bulmuş fakat, egemen üretim biçimi ve beraberinde getirdiği mülkiyet ve paylaşım ilişkilerini düzenleyen hukuk sisteminin temel felsefesini oluşturan insan merkezli etik yaklaşımın ağırlığı altında bu ilkenin uygulanabilmesi kesin bilimsel kanıt şartına bağlanmıştır.</p> <p>Yani çevreye zarar verebileceği öngörülen bir etkinliğin önlenmesi için olası zarar ile etkinlik arasındaki nedenselliğin bilimsel olarak kanıtlanması şartı aranmış, aksi halde etkinliğe izin verilmiştir. Bu uygulamadan, kanıt yetersizliği nedeniyle izin verilen etkinliklerin çevreye ve insan sağlığına zarar vermesi nedeniyle beklenen sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine, yirminci yüzyılın sonundan itibaren özellikle uluslararası kuruluşlar bünyesindeki çalışmalar sonucu, farklı bir etik anlayışın(çevre merkezli etik) ürünü olduğunu iddia ettiğimiz temel bir çevre hukuku ilkesi meydana getirilmiştir. Çevreye, sonradan giderilemez veya ciddi zararlar verebilecek etkinliklere karşı, zararın meydana geleceği, mevcut bilimsel veri ve analiz düzeyi ile kesin olarak ortaya konamasa da makul kanıtları yeterli görerek önlem almak gerektiği anlamını içeren ihtiyat ilkesi hukuk sisteminde önemli değişiklikler yaratabilecek bir anlayışın ifadesi olarak da algılanmaktadır.</p>	
Anahtar Kelimeler: Çevresel Bozulma, İnsan merkezli Etik, Çevre Merkezli Etik, Sürdürülebilir Kalkınma, Kesin Bilimsel Kanıt Yetersizliği.	

Title of the Thesis: The Precautionary Principle of Environmental Law	
Author: Ahmet CİVANOĞLU	Supervisor: Doç. Dr. Halil KALABALIK
Date: 4 July 2006	Nu of pages: İV (pre tex) + 84 (main body)
Department: Public Management	Subfield: Public Management
<p>From the second half of twentieth century, environment pollution and environmental corruption which come into as a result of mutual interactions of several pollution areas which let to know rapidly about seriousness has become one of the social affairs of humanity and trigger to search of solutions in the governance and legal area.</p> <p>Formerly it had been dwelled upon to remove the pollution and how would be covered its costs. As a solution “Polluter Pays Principle(PPP)” came into existence which is demanded to remove pollution from the polluters otherwise done with in care of public organizations and collected from polluters.</p> <p>The experiences getting in the course of time exposed that trying to remove the pollution after arose not effected. Hence “Prevention Principle” came into which stated to prevent the pollution before its existence, but application of this principle was tied down to absolute scientific proof condition under the current legal system. In other words, to be prevented an activity that would be damaged with the environment had been searched for circumstance scientifically proven between probable damage and activity, otherwise allowed to activity. But due to lack of evidence with allowed activities and harm to human health and environment has not been got expected results.</p> <p>Whereupon especially as from the end of twentieth century there has been made some works for this issue at the international organizations and constituted a principal environment law principle that claimed a different ethic perception's product (environment centered ethic). This principle also perceived that it's expression of a perception which would be significant changes in the legal system. Because, on the contrary the previous principle, according to the “Precautionary Principle”, even though scientific data and analysis inadequate, if there is an irreparable or serious harmful environmental threat's possibility it has to be taken precautions under the reasonable evidences.</p>	
Keywords: environmental damage, human centered ethic, environment centered ethic, sustainable development, the lack of absolute scientific evidence.	

GİRİŞ

İnsanlık tarihsel gelişimi içerisinde önce tamamen doğal belirlenmişlik altında yaşamını sürdürmeye çalışmış, zaman içerisinde, diğer canlıların ortaya koyamadığı bazı özel yetenekleri sayesinde önce toprağı kendi faydasına işlemeye, ona sınırlı bir biçimsel değişiklik vermeye ve tarımsal artık elde etmeye başlamıştır. Bu, gelişimin son noktası olmamış, tarımsal artığın paylaşılmasındaki adaletsizlik nedeniyle insan, sermaye birikimi ve bu birikimi meşrulaştıran etik yaklaşım (protestanlık) sayesinde giderek doğal metayı dönüştürme yeteneğı ve hızını da geliştirmiş ve bunun sonucu olarak doğal belirlenmişliğı geriletmek (Cangızbay, 1999:38) adına onu saran doğal çevresine karşı yapay (beşeri) çevreyi geliştirmiş, büyütmüş ve bunu yaparken bilimsel, teknik olanakları çerçevesinde doğal kaynakları sınırsızmışçasına kullanmış ve tüketmiştir. İnsanın bu eylemi özellikle 17. yüzyıldan sonra meta üzerinde fiziksel değişiklik yapabilmekten kimyasal ve biyolojik değişiklik yapabilmeye doğru hızla gelişip evrilirken beraberinde yeni sorunları yaratmaya başlamıştır. Bu arada insan varolabilme ve var kalabilme olanaklarını da geliştirdikçe üremiş ve doğal kaynaklara her zamankinden daha çok ihtiyaç duymaya başlamıştır. Elbette bu kaynakların değerini de kendi ihtiyaçlarına göre belirlemekten geri kalmamıştır. Hatta geliştirdiğı teorik açılımlarda bazı doğal kaynaklara “serbest mallar” adını vermiş ve adeta bu kaynakların hiç tükenmeyeceğı gibi bir örtük yargıyla uzun süre yer yüzü cennetini gerçekleştirilebilme hayaliyle güdülenmiş olarak didinmiştir.

Çalışmanın Konusu ve Önemi

Yirminci yüzyıla gelindiğinde insanlık iki büyük dünya savaşıyla birlikte yeryüzü cenneti rüyasından uyanmak zorunda kalmış ve o güne kadar yaratmış fakat görmezden gelmiş olduğı çevre sorunlarını hissetmekten bunların ağırlığı nedeniyle kaçamaz olmuştur. Önceleri yerel ve ulusal düzeyde çeşitli çözüm yolları bulmaya çalışan insan ilk olarak çevresel bozulmanın gelmiş olduğı düzeyi ve kirletici etkenleri kavrayabildiğı ölçüde en azından kirletene, sebep olduğı kirliliğın giderilebilme maliyetini yüklemeyi (kirleten öder ilkesi) düşünmüştür. Elbette ilk önceleri her şeyin değerini ve önemini kendisine göre belirleme anlayışını sorgulamayı akıl edememiş ve sorunu, gerçekleşmiş olan bozulmayı sonradan ortadan kaldırma çabasıyla sınırlı olarak çözebileceğı yanılgısıyla uzun yıllar zaman kaybetmiştir. Yirminci yüzyılın son

çeyreğinde bu yöntemin bekleneni vermediğini, soluk almakta dahi zorluk çekilen kentler sayesinde anlamaya başlayan insan, kirliliği oluşmadan önlemeyi akıl etmiş ve geliştirmiş olduğu teknoloji ve bilimsel analiz tekniklerine güvenmeyi tercih ederek bazı çevresel tehlike potansiyeli taşıyan faaliyetleri sınıflandırarak, izin, ruhsat gibi usullere tabi tutmuş, bu etkinlikleri gerçekleştirmek isteyenlerden bu faaliyetlerin çevreye zarar vermeyeceğini veya vereceği zararın kabul edilebilir ölçülerde kalacağını (ki bu kabul edilebilirlik düzeyi de sahip olunan bilimsel birikimin sunabildikleri kadarıyla yetinmek zorunluluğunu ifade eder) bir rapor ile göstermelerini istemeye başlamıştır.(ÇED)

Rekabet, maliyetleri azaltıp (ki bunun içerisinde ucuza beslemenin yolları aranan emek de yer almaktadır) birim ürün başına verimlilik ve kârlılık artışı sağlama, bu yolla servetleri büyütme çabası insanı hep daha gelişmiş yöntemler ve teknikler geliştirmeye iterken bu gelişimin çevreye verdiği zararların parasal ifadesi olan çevre maliyetinin belirlenip fiyatlara yansıtılmaması ve bilimin bulgularına güvenilerek çevrenin korunabileceği anlayışından kaynaklanan önleme yöntemlerinin, özellikle bilimin kendi gelişiminin yarattığı olumsuz çevresel etkileri analiz edebilmekteki yetersizlik noktaları nedeniyle çevrenin korunmasında yetersiz kalması, bu arada çevresel bozulmanın çeşitli kirlilik türlerinin veya kirleticilerin etkileşimi nedeniyle katlanarak hızlanması farklı bir sorgulamayı gündeme taşımıştır. Değer insana göre mi belirlenmelidir? Her şeyin ölçüsü insan mıdır? Yoksa insan diğer canlı türlerinin, popülasyonların yanında, diğerleriyle, doğal varlıklardan yaralanabilme hakkı bakımından eşit bir topluluk mudur? İnsanı bu soruları sormaya iten gerçeklik, yapay çevrenin artık doğal çevrenin kaldıramayacağı düzeylere genişlemiş olmasıdır. Bir başka deyişle doğal kaynakların özümleme kapasitesinin çok ötesinde yıpratılmış olmasıdır. Bu sorgulama öncelikle çevreci örgütler tarafından seslendirilmeye başlanmış daha sonra siyasi partilere ve uluslararası çevre konferans ve toplantılarına damgasını vurmaya başlamıştır. Bu gelişmeler sonucu bazı tespitler ortaya çıkmıştır:

1. Sanayileşme ve endüstrileşme yarışına dünyanın tüm ülkelerinin çeşitli düzeylerde ama hızlanan bir ivme ile katılmaları çevre sorunlarını bir taraftan küresel bir sorun haline getirirken diğer taraftan bölgeler arası gelişmişlik farkları nedeniyle daha da içinden çıkılmaz, çözülemez hale getirmektedir

2. Bilimsel birikim ve analiz yöntemleri özellikle genetiği değiştirilmiş ürünler, ara mal olarak gıda da dahil pek çok sektörde kullanılan kimyasallar, tarımsal verimlilik artışı amacıyla kullanılan bazı hormonlar, iletişim teknolojisinde kullanılan çeşitli araçlar ve bunların üretimi ve tüketimi sonucu açığa çıkan çeşitli atıklar gibi alanlar veya konularda yetersiz kaldığından bu tip yeni madde ve araçların üretim ve tüketimi sonucu çevreye gelebilecek zararların boyutları saptanamamakta, buna karşılık bu faaliyetlere devam edilmesine bilimsel belirsizlik gerekçesiyle göz yumulduğu taktirde insan ve diğer çevresel varlıklar üzerinde onarılamaz zararlar ortaya çıkabilmektedir.

Bu tespitlerin ışığında 1992 Rio Çevre ve Gelişme konferansı ve sonrasındaki bir dizi çalışma yeni bir çevre yaklaşımı ortaya çıkarmıştır. Bu yaklaşımın temel ifadesine göre “çevreye karşı sonradan onarılması mümkün olmayacak veya ciddi zarar tehlikesi ortaya çıktığında bilimsel belirsizlik bulunması önlem almakta gecikme gerekçesi olarak kullanılamaz”. Bu yaklaşımın ilke düzeyindeki ifadesi de “ İhtiyat İlkesi”dir.

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Biz bu çalışmada ihtiyat ilkesinin temel çevre sorunları çerçevesinde ortaya çıkış sebeplerini, onu meydana getiren etik yaklaşımı ve bu yaklaşımı gerekli kılan önceki çevre yaklaşımındaki ve hukuksal, yönetsel araçlardaki yetersizlikleri ortaya koyarak ihtiyat ilkesinin anlamını ve gerekliliğini, yer aldığı çeşitli uluslararası konferanslar ve anlaşmalar, AB ve WTO gibi uluslararası örgütlenmeler bünyesindeki yaklaşımlar, bazı ülkelerdeki yargı kararları ışığında ortaya koymaya çalışacağız. Bu amaçla önce açıklamalarımızda sıkça kullanacağımız bazı temel kavramları aydınlatacak, sonra ihtiyat ilkesinden önce geliştirilmiş olan temel ilkeleri ve yaklaşımları ihtiyat ilkesine ihtiyaç duyulmasına sebep olan yetersizlikleri ortaya koyabilmek amacıyla ele alacak ve sonrasında ihtiyat ilkesini ulaşılabildiğimiz bilgi birikimi çerçevesinde açıklamaya çalışacağız. Daha sonra ülkemiz çevre mevzuatının ihtiyat ilkesi bakımından durumunu ele alacak ve değerlendirmemizi ekleyerek çalışmamızı bitireceğiz. Bu amacımızı gerçekleştirmeye çalışırken ulaşılabildiğimiz tüm kaynakları ve verileri elimizden geldiği kadar eleştirel bir perspektiften değerlendirmeye çalışacağız.

BÖLÜM 1: ÇEVRESEL KAVRAMLAR

Çevre hukukunun disiplinler arası olma özelliği ve hızla gelişmesi, bu hukuk dalına birçok bilim dalından kavramın girmesine sebep olmuştur. Bu kavramların belli başlılarının tümünü burada açıklamak mümkün gözükmemekle birlikte en önde gelen; çevre (doğal çevre, yapay çevre), çevresel bozulma, çevre hukuku, çevre koruma kavramlarını açıklamak gereği vardır.

1.1. Çevre

Çevre kavramının toplumların günlük dilinde yaygın olarak kullanılması 1970'li yılların başına rastlamaktadır. O günlerden bu yana çevreye değişik anlamlar yüklenmiştir. Bu anlamlar bir bilim dalı olmaktan, bir hak olarak anlaşılmaya, moda bir düşünceden gelişmekte olan ülkeler için bir tuzak olmaya, zengin ülkeler için lüks bir uğraş olmaktan, büyümeyle çelişkili bir ütopya hatta uygarlığı ve teknolojiyi yadsıyarak ilkelliğe dönüşe kadar geniş bir algılama yelpazesinde oluşmaktadır. Ancak günümüz toplumlarında gözlenen en önemli olgulardan biri, çevreye yönelik ilginin artması, çevreyi sahiplenenlerin çoğalması, çevre bilincinin ortaya çıkmasıdır (Keleş, Hamamcı, 1997: 18)

Çevre kavramı genel olarak, herhangi bir nesnenin etrafındaki her şey anlamında kullanılabilir. Fen bilimleri açısından çevre, fiziksel çevre ve insan çevresi şeklinde iki ana kavram altında ele alınmakta, fiziksel çevre ile canlı ve cansız çevrenin bütünü, insan çevresi ile insanın faaliyetleri sonucu oluşturduğu ve yenilenebilir her şey ifade edilmeye çalışılmaktadır. Fiziksel çevre bileşenlerinden bazıları (bitki, hayvan, su) yenilenebilirken, bazıları (fosil yakıtlar, mineraller) yenilenememektedir. Yenilenebilme veya yenilenememe bu varlıkların oluşum hızıyla insanın tüketim hızı arasındaki oransal farka göre belirlenir. Bazı fiziksel çevre bileşenleri ise süreklidir (güneş ve rüzgar gibi). Sosyal bilimler açısından bakıldığında, insan merkezli bakış açısı devreye girmekte, böylece doğal çevre ve yapay çevre kavramları gündeme gelmektedir (Turgut, 2001:73-75).

Çevre, insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen yada süre içerisinde dolaylı yada dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belli bir zamandaki toplamı olarak da tanımlanabilir. Bu açıdan bakıldığında

çevrenin kapsamadığı hiçbir alan ve süreç kalmamaktadır. Ancak, insanla birlikte tüm canlı ve cansız varlıklar, canlı varlıkların eylemlerini etkileyen ya da etkileyebilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik, toplumsal nitelikteki tüm etkenler, kavramı belirgin kılmakta kullanılabilir. Bu bileşenler göz önünde tutulursa çevre: canlı ve cansız varlıkların karşılıklı etkileşiminin bütünü şeklinde tanımlanabilir(Keleş, Hamamcı, 1997:21).

1.1.1. Doğal Çevre

Çevre kavramının içeriğinin çok geniş olması nedeniyle, onu tanımlamak yerine içerdiği öğeler yoluyla anlaşılır kılmanın daha işlevsel olduğu, Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın (UNEP) tavsiyesi doğrultusunda hava, su, toprak, bitki ve hayvan (fauna ve flora), güneş ve öteki enerji kaynakları ve bunların birbiriyle etkileşimi sonucu oluşturdukları sistemlerin çevrenin öğeleri olduğu belirtilmekte, bunun yanı sıra insanın gereksinimlerine ve üzerinde egemenlik kurabildiği doğal unsurlara yönelik olarak genel bir isimlendirme yapılarak “insan çevresi” ya da “yapay çevre” olarak belirlenen olgunun da çevreye dahil edilmesi gerektiği söylenmektedir (Aybay, 1997:313).

Yukarıda çevrenin öğeleri olarak belirtilen bileşenler doğal çevrenin unsurlarından başka bir şey olmadığı gibi yapay çevre sürekli doğal çevrenin zararına olacak şekilde yapılan ve genişleyen insan yapıtlarını ifade etmektedir.

Doğal çevreyi, yeryüzündeki, insan eylemleriyle dönüşüme uğratılıp özünden saptırılmamış, yeniden üretimini insan eyleminden bağımsız şekilde gerçekleşen etkileşim zinciriyle meydana getirebilen fiziksel, kimyasal varlıkların muhteşem bütünlüğü olarak tanımlayabiliriz. Bu bütünlük içerisinde insanda yer alır.

Ancak insanoğlunun, tarihinin son iki yüz yılında Descartes'cı anlamda “doğaya egemen olma”ya başlaması, bir yanda üretim için “kaynak”, diğer yandan da tüketim sonucunda “artık deposu” (çöplük) olarak kullanılmaya başlanan doğal çevre, zamanla kirlenme ve daha sonra da yok olma tehlikesiyle karşılaşmıştır (Öz, 1989: 28)

1.1.2. Yapay Çevre

Tüm canlılar gibi insanlar da yaşamlarını sürdürebilmek için doğayı, doğal kaynakları kullanmakta, tüketmekte ve sömürmektedir. Kaygı verici olan, insanın diğer canlılardan farklı olarak sahip olduğu özellikler sonucu yapabildikleridir. Nitekim doğal süreçlerdeki çevresel kayıplar doğal etkileşim ile giderilebilir iken insanın etkisi giderilmesi mümkün olmayan zararlara, kayıplara yol açabilmektedir. Çünkü insan etkisi doğal çevre yanında bir de yapay çevre yaratır ve bunu sürekli doğal çevrenin aleyhine bir şekilde büyütebilir. Yapay çevre: insanın doğal dürtüler yanında akıl kaynaklı becerilere sahip olması sayesinde doğal kaynakları dönüştürmesi, doğal ya da dönüşmüş haliyle biriktirmesi sonucu oluşmaktadır (Aybay, 1997:310).

Çevre sorunları da buradan kaynaklanmaktadır. Dönüştürme ve biriktirebilme beraberinde kitlesel tüketimi ve daha fazla çoğalabilmeyi getirmektedir. Bu arada doğal kaynakların hiç tükenmeyecekmişçesine kullanımı, doğal dengeye uyumsuz atıkların da eş zamanlı artışı tarihsel süreç içerisinde katlanarak gelen ve uzun yıllar görmezden gelinen çevre sorunlarını insanın karşısına onun yaşam alanını yok edebilecek bir çığ misali dikmiştir. Bu gerçeğe yüzleşmekten kaçamayacağını kısmen de olsa anlayan insan, yaklaşık 35 yıllık yakın geçmişten itibaren çözüm arayışlarını pek çok bilim dalının yanında hukuk alanına da yansıtmıştır (Aybay, 1997:311).

Yapay çevre insanlar tarafından toplumsal yaşamın gereksinimlerini karşılamak amacıyla meydana getirilen yollar, köprüler, binalar gibi oluşumları ifade etmenin yanı sıra, kendi başına bile oldukça geniş ve karmaşık anlamlar içeren kültürel çevre ve beraberinde getirdiği yaşam çevresi, yaşam kalitesi gibi kavramları ve hatta genetik açıdan değişikliğe uğratılmış organizmalar gibi yeni öğeleri taşıdığı ölçüde karmaşıklaşmakta ve bazı noktalarda doğal çevreyle iç içe geçmektedir (Turgut, 2001:75-78).

1.2. Çevresel Bozulma

Çevre kavramının geniş çaplı oluşu, bu niteliği çevresel bozulma kavramına da taşımaktadır. Çevresel bozulma hem doğal hem de yapay çevre ile ilgili bir kavramdır. Bununla birlikte yapay çevre gelişme ve genişlemesinin doğal çevre aleyhine

gerçekleştirdiği de hesaba katıldığında çevresel bozulmanın öznesinin yapay çevreyi oluşturan insan olduğu anlaşılmaktadır.

Bir diğer açıdan çevresel bozulma hem ulusal hem de uluslararası alanda coğrafi hareketlerin ve insan faaliyetlerinin karşılıklı etkileşimleriyle karmaşıklaşmakta ve etki alanı ulusal sınırları aşmaktadır. Çevresel bozulma çevre sorunlarının çıkış noktası olarak ele alınabilirse de bu onu tanımlamaya yeterli olmaz. İnsanın daha iyi yaşama, daha çok tüketme, yoksulluğu ortadan kaldırma, kalkınma gibi amaçlarla ve geliştirdiği teknolojisinin de yardımıyla yürüttüğü daha fazla üretme eylemi beraberinde doğal çevrenin kendini onarma ve yenileme hızının çok üzerinde bir hızla kullanılması, tüketilmesi ve kirletilmesine sebep olmaktadır. Doğadan elde edilen maddeyi dönüştürme ve/veya tüketme esnasında dönüşüm sonucu doğallığını yitirmiş maddelerin doğaya bırakılması çevresel bozulmaya çarpan etkisi yapmaktadır.

İnsanın doğaya zarar vermesine her dönemde rastlanmış olmakla birlikte bu etki sanayileşme ile büyük bir boyut değişimi gösterir. Sanayileşme ve sonrasındaki insan - doğal çevre ilişkileri iki ana döneme ayrılabilir:

- Sanayileşme ve kentleşme dönemi
- İklimsel ve kozmetik dönem

Sanayileşme ve kentleşme dönemi özellikle, insanın enerji kaynağı olarak kullandığı nesnelere büyük bir değişim yaratmıştır. Bu değişim bitki, hayvan ve kas gücü temelli enerji kaynağı kullanımından kömür, petrol, organik enerji kaynakları kullanımına geçiş olarak ifade edilebilir. Bu dönüşümün temel nedeni daha fazla enerji üretim ve tüketimine imkan veren makineleşme gelişimidir. 1860 – 1960 arası yüz yılda insan sayısı iki kat, enerji üretimi otuz kat artmıştır. Yüksek enerji sistemleri, enerjinin üretimi, dağıtımı ve tüketimi aşamalarında doğal çevreyi hızla kirletmektedir. Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında gittikçe artan enerji talebini karşılamak amacıyla uranyum elementi içindeki çekirdeğin parçalanması ile açığa çıkan enerjinin(nükleer enerji) kullanılması amacıyla yürütülen cevher çıkarma, işleme, kullanma ve atık depolama eylemleri, etkisi ülke sınırlarını aşan ve uzun yıllar süren nükleer kirlenmelere sebep olmuştur. Nükleer enerji üretim faaliyeti sonucunda ortaya atık olarak çıkan radyoaktif küllerin yaydığı ışınlar tüm canlıların biyolojik mekanizmasını bozmaktadır.

Bu küllerin zararlı etkisinin 24 bin yıl sürebildiği tahmin edilmektedir. Bu nedenle sızdırmaz ortamlarda uzun süre depolanabilecekleri teknolojilere ihtiyaç duyulmaktadır.

İklimsel ve kozmetik dönem, insanoğlunun günümüzde ulaştığı son dönemdir. İklim denetimi ve eksobiyolojik kaçış aşamalarını içeren bu dönemde insanoğlu yağmur bulutlarını denetim altına almaya çalışmakta ve dünyanın eksenini dışındaki canlı özeği arayış çalışmalarını sürdürmektedir (Ertürk, 1998:28-30, 78). Bu dönem, adından da anlaşılacağı gibi, insanın doğayı harap ederek bozduğu doğal dengenin olumsuz sonuçlarından kurtulmak için yine teknolojik müdahalelere yeltendiği yani teknoloji kullanımıyla bozduğunu yine teknoloji ile düzeltmeye çalıştığı, eğer beceremezse de kaçacak yedek bir dünyayı hazırlama arayışlarına giriştiği bir dönemdir. Dünyamızın geldiği noktayı ve gelecekte oluşabilecek olumsuzlukları ana hatlarıyla özetlemek gerekirse:

Çeşitli hava kirletici maddelerin (karbon, metan gibi gazlar örneğinin) doğaya bırakılması sera etkisi denilen küresel ısınmaya sebep olmaktadır. Bu sıcaklık artışının bir buçuk ila dört derece olabileceği saptanmıştır. Bu ısınmanın buzulların erimesine yol açarak deniz suyunun yirmi ila yüz altmış beş santimetre yükselebileceği belirtilmektedir. Bu olay sonucunda üçte biri kıyılardan altmış kilometre içerilere kadar olan bölgelerde yaşayan insanların yer değiştirmek zorunda kalacağı tahmin edilmektedir. Küresel ısınmayla beraber çöllerin daha da genişlemesi bu kuşağa yakın bölgelerde kıtlık ve açlık olaylarını arttıracaktır. Güneşten gelen zararlı ışınları tutma işlevi gören ozon tabakasının, insanın kimyasal faaliyetleri sonucu havaya bırakılan kloroflorokarbonların etkisiyle delinmesi; insanın üretim eylemleri ile doğrudan, havaya bıraktığı gazların asit etkisiyle de dolaylı olarak sürekli azalttığı orman alanları çölleşmeye ortam hazırlamaktadır. Bununla bağlantılı olarak sayıları beş bine yaklaşan hayvan türü yok olma ile karşı karşıya kalmıştır (Keleş a, 1997:10-12).

Asitleşme, ormanların tahribi, temiz su kaynaklarının hem nicel hem nitel olarak yoksullaşması, toprakta verimlilik kaybı, denizlerin katı-sıvı atıklar nedeniyle kirlenmesi ve yükselmesi, toksik (zehirli) madde yığılmaları gibi sosyo-ekonomik gelişmeler ışığında yakın gelecekte (2030'lu yıllar) kirlenmede görülecek büyük artışın, sera etkisi gazlarının etkinliği ve ormanların yok olması, asitleşme emisyonları, yaygın

toksik atıklar ve bunlardan kaynaklanan kirleticilerin yayılması olarak belirtilen temel etkenlerden kaynaklanacağı ifade edilmektedir (Uluğ, 1997:46).

Bazı kirleticilerin etkisine ana hatlarıyla değinmek gerekirse; karbondioksit özellikle troposfer (en alçak atmosfer katmanı) de değışikliğıe yol açmakta ve oranının artmasıyla ısı yükselmektedir. Çünkü karbondioksit oranının artması geceleri dünyadan uzaya yansıyan uzun dalga termik ışınların hapsedilmesine ve böylece troposferin ısınmasına yol açmaktadır. İşte buna sera etkisi denmektedir. Karbondioksit, kapalı yanış sistemlerinde oksijen azlığından karbonmonoksit'e dönüşmektedir. Bu insanın nefes sistemine çok zararlı bir gazdır. Deodorantlar, saç spreyleri vb malzemelerde itici gaz olarak kullanılan freon gazları ozon moleküllerini çözümlyerek ozon tabakasını tahrip etmektedir. Egsoz gazları, yapay gübreleme, nükleer patlamalar yoluyla havaya karışan nitrojenoksitler yine ozonun baş düşmanları arasındadır. Fosil yakıt kullanımı sonucu özellikle termik santraller çevresinde yoğunlaşan kükürt bileşenleri hem insanlara hem de bitki örtüsüne onarılmaz zararlar vermektedir. 1952 yılında Londra'da 55-70 yaş grubu içindeki dört bin insan bu nedenle yaşamını yitirmiştir (Hun, 1997:56-58).

Yukarıda da sözünü ettiğimiz nükleer enerji üretiminde ortaya çıkan atıklar ve reaktörde oluşabilecek füzyon kaçağı çevreyi tahrip etmenin ve kanserin yanında uzun vadede biyolojik değışim ve mutasyona sebep olabilecektir (Hun, 1997: 59).

Denizlerde oksijen üretiminin büyük bir bölümü pelagik bölge denilen denizin su yüzeyine yakın bölümünde, özellikle küçük denizlerde kaya şeridindeki kıyılarda ve okyanuslarda yüzeye yakın bölümlerde fotosentez yoluyla gerçekleşmektedir. Deniz kirliliğinin kıyılarda yoğunlaşması yanında kıyıların çeşitli amaçlarla doldurulması denizlerin nefes almasını önlediğinden kıyılardaki bitki ve hayvan türleri azalmakta, derin sulardan yumurtlamaya ve beslenmeye gelen balık türleri gıdasızlıktan yok olmaktadır. Su kirliliğinin temel nedeni lağım ve endüstriyel atık sularıdır. Petrol atıklarından en çok kıyı kesimi dip faunası zarar görmektedir. Örneğin ıstakozların nesli aşırı avlanmaktan değil kirlilikten dolayı tükenmektedir (Hun, 1997: 59-60)

Çevresel bozulma yalnızca doğal çevrenin tahribini ifade eden bir kavram değildir. Çıkış noktası bu olmakla beraber yapay çevrede de yoğunlaşan bir olgudur. Doğal çevre aleyhine genişleyen yapay çevre tarafından üretilen çevresel bozulma bir bumerang misali yapay çevrenin kendisini de yaşanmaz hale getirebilmektedir. Örneğin plansız ve

kontROLSÜZ kentleşme sonucu verimli orman ve tarım arazileri yok olmakla, artımsız deşarj nedeniyle temiz su kaynakları kirlenmekle kalmamakta, temiz gıda kıtlığı, hava kirliliği ve üretimde kullanılacak uygun doğal materyal kıtlığı nedeniyle yükselen üretim maliyetleri sonucu artan yaşam pahalılığı ve düşen yaşam kalitesi,doğal dengenin bozulmasıyla artan doğal felaketlerin yarattığı doğal ve yapay çevredeki yıkım şeklinde geri dönmektedir. Ayrıca kirlen kaynak belirlenebilse bile, coğrafi, biyolojik, kimyasal etkileşim sonucu kirlenmenin ne boyutlara varabileceğini tam olarak belirlemek, buradan yola çıkarak bozulmanın boyutlarını ve etkilerini tam olarak tespit etmek pek mümkün olamamaktadır.

Çevresel bozulma kısaca: Modern insanın her türlü üretim ve tüketim faaliyetleri sonucu doğal çevrede yarattığı tahribatın yaşamsal dengeleri altüst etmesi nedeniyle hem doğal hem de yapay çevrede meydana gelen, çevre bileşenleri (hava, su, toprak, bitki, konut, mahalle, kent ve bunlar üzerinde yaşayan her türlü canlı) arasındaki yeniden üretim dengesinin bozulmasıyla ortaya çıkan çevresel yoksullaşma ve yıkım olarak tanımlanabilir.

1.3. Çevre Hukuku

Hukuk düzeni insan ve toplum için önem taşıyan bütün sorunların çözümünde en önde gelen araçlardan biri olarak kabul edilirse, çevre sorunlarını çözmek için de insanın çevre aleyhine sonuçlar veren davranışlarını, çevrenin lehine veya en azından çevreye zararsız sonuçlar verecek şekilde düzenlemek, devlet ve ilgili kamu güçlerine bu konuda çeşitli yetkiler, sorumluluklar vermek, mali düzenlemeler yapmak ve tüm düzenlemeleri çeşitli yaptırımlarla desteklemek hukuk düzeninin işi olacaktır. Söz konusu düzenlemelerin tümüne günümüzde “çevre hukuku” denmektedir. Çok genç olan ve henüz klasik hukuk sınıflandırması içindeki yeri bile tartışmalı olan bu hukuk dalı gerek ulusal düzenlemeler ve gerekse uluslararası antlaşmalar yoluyla sürekli beslenmekte ve zenginleşmektedir. Ülkemizde yetmişli yıllardan sonra çevre hukuku giderek gelişen bağımsız bir hukuk dalı olarak varlığını ve ağırlığını duyurmaya başlamıştır (Aybay,1997:309-312).

Klasik hukuk dallarının çevre sorunlarını kapsayıcı hukuki düzenlemeler getirmek yoluyla çevre hukukuna duyulan ihtiyacı ortadan kaldırabileceği düşünülebilirse de

uluslararası gelişmeler son çeyrek yüzyılda çevre hukuku denen yeni bir hukuk dalını ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmelerin temelinde insan hakları arasına katılan çevre hakkının yer aldığı söylenebilir. Çevre hakkının ortaya çıkış nedeni, çevresel bozulma karşısında insanın sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama gereksiniminin doğal bir zorunluluk olması ve bu durumun insanı sessiz kalmaktan alıkoyması olarak belirtilebilir. Hızlı nüfus artışı, doğal varlıkların tahribi, düzensiz kentleşme ve endüstrinin sağladığı yüksek refahla birlikte gelen her çeşit endüstriyel atık ve kirlilik çevre mücadelelerinin çıkış noktası olmuştur. Çevre hakkının uluslararası düzeyde tanınmasını sağlayan en önemli belge Birleşmiş Milletler' in 1972' de düzenlediği konferans sonunda yayınlanan Stockholm Dünya Çevre Bildirgesi'dir. Bu bildirmede "İnsanın, şerefli ve huzurlu bir hayata izin verecek bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve elverişli hayat şartları içinde yaşaması temel hakkıdır."denilerek çevre hakkının insan hakları kavramı çerçevesindeki yeri ve önemi açıkça dile getirilmiştir.1982 Anayasası'nın 56. maddesi de çevre hakkına açıkça yer vermektedir. Çevre Kanunu'nun 30. maddesi de çevre hakkını geniş sınırlarda ele alan bir hüküm getirmiştir. Bu hükme göre Van'da oturan bir kişi, Bursa'da hava kirliliği olduğunu duysa -kendisi zarar görmese bile- yetkili bir makama başvurarak bunun durdurulmasını isteyebilir.Yine özellikle idari yargıda çevre alanında önemli gelişmeler görülmektedir. Termik santrallerle, maden çıkarma faaliyetleriyle ilgili çeşitli protesto eylemlerine ilişkin idari yargı kararları, çevre hakkının uygulama açısından da kabul edildiğini göstermektedir (Ural, 1998).

Çevre Hakkı'na, devletlerin sınırlarını aşan, insanlığın evrensel dayanışmasını ifade eden ve yaşam hakkı ortak temelinde bütünleşen "dayanışma hakları" arasında yer verilmektedir. Bu haklar insanlığın ortak geleceğini yaşanabilir kılmak için uluslararası işbirliğinin zorunluluğunu ifade etmektedir. Temelde üç tane dayanışma hakkından söz edilebilir. Bunlar; "barış hakkı", "gelişme hakkı" ve "çevre hakkı" dır. Barış hakkı, insanların, insan olmaktan kaynaklanan devredilemez haklarının korunması amacıyla şiddete ve silahlanmaya karşı hem bireysel hem de örgütlü mücadele hakkını ifade etmektedir. Gelişme hakkı (kalkınma hakkı) ise hem bireyin hem de birey topluluklarının kendini sosyal, kültürel ve ekonomik olarak geliştirmesinin önünü açacak düzenlemelerin gerçekleştirilmesinin yanı sıra uluslararası dengesiz gelir

dağılımı ve refah düzeyini yaratan sömürüye dayalı ilişkiler örgüsünün ortadan kaldırılması gereğini ifade eder(Kaboğlu, 1996:13-20).

Ancak, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler olarak adlandırılan ülkelerin, gelişmiş ülkelerle aralarındaki refah farkını ortadan kaldırmak amacıyla, ne pahasına olursa olsun anlayışıyla giriştikleri, üretimi ve bu yolla ihracatı artırma çabalarının sonucu olarak çevre duyarlılığının geri planda kalması gerçeği düşünüldüğünde, gelişme hakkının çevre hakkı ile uyumlaştırılmasının uygulamada nasıl gerçekleştirileceği hala belirsiz gibi görünmektedir.

Stockholm bildirgesinin birinci maddesinde; “ Çevre her iki yönüyle de, yani hem doğal çevre, hem de insan yapısı çevre olarak, insanoğlunun esenliği ve temel insan haklarından yararlanması için ve hatta hayatın kendisi için gereklidir.” İfadesine yer verilmiştir. Yani korunan ve yaşatılan çevre de “ temel insan hakkı ” olarak ele alınmaktadır. Çevresel sorunların büyümesiyle birlikte, doğal ve kültürel varlıkların yok oluşu, hızlı kirlenme, çevre hakkı ile yaşama hakkını özdeşleştirmektedir. Dolayısıyla çevre hakkının savunulmasıyla yaşama hakkının savunulması ve hatta tüm temel hak ve özgürlüklerin savunulması arasında bir fark kalmamaktadır(Ekinci, 1997:157). İnsanın onuruyla yaşayabileceği bir çevre kalmadığı takdirde onun temel hak ve özgürlüklerinin gerçekleştirilebileceği bir ortam da kalmayacak demektir.

Bu perspektiften bakıldığında sağlıklı bir çevrenin oluşturulması ve korunması amacıyla mülkiyet hakkı, girişim özgürlüğü gibi pek çok hak ve özgürlüğün çevre hukuku tarafından çevre yararına sınırlandırılması hem bireyin hem de insanlığın ortak yararına hizmet edecektir. Kaldı ki her hangi bir hakkın çevre sağlığı ve güvenliği aleyhine sonuçlar doğurabilecek şekilde kullanılması da bu hakların özüne zarar verir nitelikte olacaktır. Çünkü yukarıda belirtmeye çalıştığımız gibi, tüm insan hak ve özgürlükleri ancak yaşanabilir bir çevrede gerçekleştirilebilecektir.

Çevresel bozulmanın göz ardı edilemez boyutlara varmasında endüstrileşmenin en büyük paya sahip olması ve bu nedenle endüstri toplumunun üretim ve tüketim biçiminin şekillendirdiği toplumsal yapılanmanın sorgulanması ihtiyacı, öte taraftan geleneksel hukukun endüstri toplumunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılandırılmış olması çevre hukukunun geleneksel hukuk sisteminden farklı ve hatta onunla pek çok noktada karşıtlık oluşturabilme potansiyelini içinde taşıyan bir hukuk dalı olarak ortaya

çıkmasına sebep olmuştur. Çevre sorunlarının bütünselliği çevre hukukunda da bütünsel bir yaklaşımı zorunlu kılmakta ve çözüm arayışları çerçevesinde, varolan mülkiyet, hak, temsil, yurttaşlık, demokrasi, hukuk, egemenlik gibi yerleşik kavramlarda anlam açısından bir yeniden değerlendirme ihtiyacını gündeme getirmektedir(Turgut, 2001: 44, 50)

Çevre hukuku bu yaşamsal rolünü yerine getirebilmek amacıyla pek çok ilke geliştirmiştir. Bu ilkelerden bir kısmı genel, bir kısmı ise genel ilkeler arası bağı kuran özel nitelikte ilkelerdir. Genel ilkeler; önleme (önleyicilik) ilkesi işbirliği ve eşgüdüm ilkesi, entegrasyon ilkesi, katılım ilkesi, kirleten öder ilkesi ve ihtiyat (ihtiyatlılık) ilkesidir. Kaynakta önleme, risk değerlendirmesi ve yakınlık ilkeleri ise genel ilkelere bağlı alt ilkelerdir. Bu ilkeler arasında yakın ilişkiler olup birbirinden soyutlanmaları mümkün değildir. Başarıya ulaşmaları birlikte ele alınmalarına bağlıdır. Bu bağlamda bir genelleme olarak “kirleten öder” ilkesinin “önleme ilkesi”ni gerekli kıldığını, bunun ise “ihtiyat”, “kaynakta düzeltme” ve “entegrasyon” ilkelerini devreye soktuğunu veya “önleme ilkesi”nin, diğer bütün ilkeleri gerekli kıldığını, bütün bu ilkelerin işlevsel olabilmesinin ise “katılım ilkesi”ne bağlı olduğunu söylemek mümkündür(Yıldız vd, 2000: 167-168).

1.4. Çevre Etiği

Etik, tarih boyunca insanlığın ortak, evrensel iyiyi arayışının adıdır. Tarihsel sürecin çeşitli aşamalarında bir çok düşünür “ortak iyi”ye çeşitli adlar vermişlerdir. “Lao-Tsu’nun “yöntem”i, Budha’nın “orta yol”u, Stoacıların “erdem”i, Aristoteles’in “altın orta”sı, Epikür’ün “sağduyu”su, arayanlara her şeyin verileceği İsa’nın “cennet”i ” bunlara örnek gösterilebilir(Keleş, Ertan, 2002:181).

Etik bir cümleyle ahlak felsefesi olarak ifade edilebilir. Ancak bu kez ahlakın ne olduğu ve sıkça birbiri yerine kullanılan ahlak ve etik kavramlarını birbirinden ayıran farkın ne olduğunun açıklanması gerekir. Tartışmaya açık olmakla birlikte ahlakın, bireysel veya toplumsal, bireyin konumuna veya toplumun büyüklüğüne, bunun yanında yere ve zamana, üretim biçimine göre değişebilen değer yargıları olduğu söylenebilir. Etik ise bu değer yargıları karmaşası içinde, insanın özgürleşmesine hizmet edecek evrensel

değer yargılarını arayan ve bu çabanın merkezine özgür aklı ve düşünceyi alan sistematik bir durulaştırma mücadelesi olarak da ifade edilebilir(Akarsu, 1997)

Etik kavramı, felsefe açısından ve toplumsal bilimler açısından bazı farklılıklar içerecek şekilde tanımlanabilmekle birlikte konumuz açısından şu şekilde ifade edilebilir: İnsan-çevre ilişkilerinde, insanlığın yaşanabilir bir geleceği miras olarak bırakabilmesini mümkün kılacak yaklaşım ve davranış örüntülerinin araştırılarak iyiye, doğruya ulaşılması çabasıdır.Yaşanabilir bir gelecek ancak, insanın diğer canlılar gibi muhtaç olduğu sağlıklı bir doğal çevrenin sürdürülebilmesi ile mümkün olabilir. Bu bakımdan, çevre etiği açısından insan-çevre ilişkilerinin dönüşümü veya insanın çevreye bakış açısının değişimi beş temel noktada özetlenebilir(Keleş, Ertan, 2002: 182-185).

Birinci aşama, insanın doğayı tanıma ve ona uyum sağlama çabasının egemen olduğu en uzun süreçtir. İkinci aşama, Antik Yunan ve Roma uygarlıklarından başlatılabilecek, insanın yapay çevreyi oluşturmaya başlamasıyla birlikte doğal varlıkları dönüştürme, doğayı kontrol altına alma uğraşlarının egemen olduğu ve çevre kirlenmesinin başladığı dönemdir. Bu dönemdeki çevre tahribatının başlangıç örnekleri olarak, tonlarca odunun roma hamamlarında yakılması nedeniyle zarar gören ormanlar ve oluşan hava kirliliği veya işgal edilen yerlerde tarımın önlenmesi amacıyla topraklara tuz atılması gösterilmektedir. Üçüncü aşama çevresel bozulmanın insan hayatına olumsuz etkilerinin önemli boyutlara varması nedeniyle çevre duyarlılığının ortaya çıktığı aşama olarak özetlenebilir. Bu aşamaya başlangıç olarak 1972 tarihli Stocholm “İnsan ve Çevre” Konferansı, BM Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun “Sürdürülebilir Kalkınma” raporu, Rio Zirvesi gösterilmektedir. Dördüncü aşama çevre sorunlarının nedenlerinin tespit edilmesi yoluyla bu sorunları ortaya çıkmadan önce önlemeye yönelik olarak üretim süreçlerinde planlama aşamasında kontrol anlayışının ortaya çıktığı aşamadır. Beşinci ve son aşama ise çevreye bakış açısının, insanı merkez alan anlayıştan çevreyi merkez alan anlayışa doğru evrimini içermektedir. Günümüzü ifade eden bu dönemde çevre hakkı, çevre hukuku, hayvan hakları gibi hukuksal düzenlemelere dönük gelişmeler yaşandığı belirtilmektedir(Keleş, Ertan, 2002: 185-187)

Kısaca özetlemeye çalıştığımız insan-çevre ilişkisi sürecinde ortaya çıkan etiksel yaklaşımlar iki temel başlıkta toplanabilir. Bunlar: İnsan merkezli etik yaklaşım ve çevre merkezli etik yaklaşımdır.

Bizce günümüzün çevre yaklaşımına en azından ilkesel düzeyde damgasını vuran gelişme “ihtiyat ilkesi”nin uluslararası düzeyde kabul görmesi talebinin ortaya çıkmasıdır. Çünkü bu ilke bilimsel belirsizlik halinde dahi çevrenin korunmasına yönelik olarak hareketsiz kalınamayacağı vurgulayarak çevre merkezli etik yaklaşımın açık ifadesini sunmaktadır. İncelememizin merkezinde yer alması bakımından ileride ayrıntılı şekilde ele alınacak olan bu ilke olgunlaşma sürecindedir.

1.4.1. İnsan Merkezli Çevre Etiği

İnsan merkezli etik yaklaşımın odağında insanın günlük ve uzun vadeli çıkarları, faydası yer alır. Bu etik anlayış saf biçimiyle ilk kez Aristo ve Protagoras tarafından dile getirilmiştir. Aristo, doğadaki insan dışındaki tüm canlı-cansız varlıkların insanın kullanımı,faydası için var olduklarını ileri sürmüştür. Protagoras ise “insan, her şeyin ölçüsüdür” diyerek adeta insan merkeziliğin temel söylemini ortaya koymuştur. Bu ifade o dönemde insanların kendi aralarındaki ben-merkezci ilişkilere yönelik bir etik saptama idi(Keleş, Ertan, 2002: 189, Örs, 1997:362)

İnsan merkezli etik anlayış kendi içinde belirli bir gelişim göstermiş ve bu gelişimde belirleyici yönelim insanın doğaya karşı sorumlulukları olduğu anlayışını merkez almıştır. Bu bağlamda John Passmore’un diğer canlıların acılarına da duyarlı olmak gerektiği biçiminde özetlenen doğaya karşı sorumluluk görüşü yanında, çevre sorunlarını tek tanrılı dinlerin katı insan merkezli bakış açısına bağlayan görüşler(örn LynnWhite) ve bu görüşlere karşı, dinlerin hükümleri arasında hayvan ve doğa sevgisine yönelik pek çok hüküm yer aldığı ve bu nedenle çevre sorunlarına çözüm getirici etki yapabilecekleri iddiasında bulunan görüşlere(Saint Francis, GiordanoBruno),insanın doğada tek önemli değer olduğunu kabule yanaşmamakla birlikte en üstün değer olduğuna itiraz etmeyen ve insanın doğayı çıkar gözetmeden kontrol edemeyeceğini öne süren(Rene Dubos) görüşe, insan merkezci yaklaşımın biraz daha zayıflaması sonucu giderek, insanın doğal varlıkları kullanması yanında onları koruması ve onarması gerekliliğini ve bunun insanlığın ortak yararına olduğunu vurgulayan görüşlere(W.H.Murdy, B.G.Norton) doğru kayma yaşanmıştır(Keleş, Ertan, 2002:190-192)

Esasında çok önceleri, aydınlanma devrimiyle ortaya çıkan hümanizma anlayışı tüm toplum üyelerini en azından haklar çerçevesinde eşit kabul etmiş ve insan merkezliliği yeni bir boyuta taşımıştır. Bu yeni boyutta, toplumun hukuksal açıdan eşit bireylerinin ortak yararı etik yaklaşımın merkezi olmaya başlamıştır. Bu bağlamda Jeremy Bentham ve John .S. Mill tarafından ortaya konulan “bir insan, herkes dikkate alındığında, iyinin kötü karşısında en büyük ağırlığı olacak biçimde davranmalıdır.” şeklindeki düşünce, hümanizmin etik yaklaşımını özetlemektedir(Örs, 1997:365). Bizce bu düşünce, çevre zararına kullanılabilen bazı hak ve hürriyetlerin, insanlığın ortak yararı uğruna kısmen ya da tamamen sınırlanabilmesine zemin hazırlayacak güçtedir. Ancak egemen ekonomik ve politik bakış açısının (kapitalizm) rolü burada da temel belirleyici olmaktadır. Qystein Dahle*’nin bizce çok yerinde olan şu sözü her şeyi özetlemektedir “Sosyalizm, fiyatların ekonomik gerçekleri söylemesine izin vermediği için çökmüştür. Kapitalizm ise fiyatların ekolojik gerçekleri söylemesine izin vermediği için çökebilir.”

Yirminci yüzyılın son çeyreğine kadar çevre sorunlarına bakış açısı koruma anlayışından öteye geçmemiştir. Çevre hukukunun konusu da bu çerçevede belirlenmiş, çevreyi korumak deyince bundan “kirlenme ve bozulmaya karşı koruma” anlaşılmış ve hukuksal düzenlemeler de bununla sınırlı kalmıştır. Yirmi birinci yüzyıla yaklaşılardan başlamak üzere ise önceki anlayışa ek olarak bakım, iyileştirme ve geliştirme gibi anlayışlar da benimsenmeye başlanmıştır. Bu değişimde, insanoğlunun gelişmiş tekniğini kullanarak oluşturduğu yapay çevrenin, kendi yaşam ve mutluluğunu sağlamaya, sürdürmeye yeterli olmadığına anlaşılmasının payı büyüktür. Özellikle uluslararası alanda; bir ülkedeki çevreye olumsuz etkili teknoloji kullanımının (örneğin nükleer enerji) zararlarının o ülkeyle sınırlı kalmayıp evrensel etkiler yarattığının görülmesi, doğal çevrenin korunması yanında geliştirilmesi ve yenilenmesi anlayışlarının çevre hukukunda ve çevre politikalarında egemen hale gelmesinde etkili olmuştur. Tüm bu gelişimde asıl amacın insan yaşamının iyileştirilmesi, geliştirilmesi, onun gereksinimlerinin karşılanması olduğu belirtilmektedir(Aybay, 1997: 316-318). Esasında, bir gelişim olarak dile getirilen bu anlayış değişiminde yine insan ihtiyaçlarının en ön planda yer aldığı göze çarpmaktadır. Aslında sorunun kaynağı da buradadır. İnsanın gerçek ihtiyaçları nelerdir? Neyin ihtiyaç, neyin aşırı tüketim olduğuna kim karar verecektir? Türünde üretilebilecek pek çok sorunun yanıtının

---

* Norveç ve Kuzey Denizi ESSO’nun emekli başkan yardımcısı.

benimsenecek iktisadi sisteme göre değişeceği kesindir. Ve yanıtların yeterli, kapsayıcı olacağı da belirsizdir. Bu gün belirli olan; bu tip sorulara kapitalist üretim, tüketim, kâr ve bu sayede ulaşılacak siyasal güç ilişkileri tarafından belirlenmiş sınırlar içerisinde yanıt arama eğiliminin baskın olduğudur. Yani günümüzde hala baskın olan insan merkezli etik anlayıştır.

Eğer, insan merkezli çevre politikaları ve bu politikaların ağır bastığı hukuksal yapıda ısrar edilecek ise yani çevre bilinci ekonomik maksimizasyonun ve piyasa mekanizması önceliklerinin gerisinde kalmaya devam edecekse, insan ihtiyaçlarının karşılanması temel yaklaşımı çerçevesinde pek çok ilkel insan ihtiyaçlarının karşılanmasında sorunlar yaşanan az gelişmiş ülkelerde yaşanabilir bir çevrenin sürdürülmesi nasıl başarılabilecektir? Bu ülkelerde gelişme, kalkınma adına çevre hep unutulmuş olmaktadır. Unutmamak gerekir ki kapitalist pazarlama anlayışı hala insan ihtiyaçlarının sınırsızlığı varsayımından kaynaklı olarak, pek çok lüks tüketim biçimini insanlara ihtiyaç gibi benimsetme uğraşı vermekte ve bunda da oldukça başarılı olmaktadır.

1.4.2. Çevre Merkezli Çevre Etiği

İnsan merkezli çevre yaklaşımı, yaşanabilir bir çevre taleplerine cevap verebilecek politik, hukuksal yaklaşımları doğurmak şöyle dursun, insan ve doğal çevre arasında birincinin ikinciyi sınırsızca tahrip etmesi ve bunu yaparken insan ihtiyaçları veya toplumsal yapının geliştirilmesi gerekçelerine yaslanması türünde bir ilişki doğurmuştur. Çevre sorunlarının gittikçe ağırlaşan ve karmaşıklaşan boyutları karşısında, çevrenin yine insan için korunması ve bu yapılırken ekonomik süreçlerin zedelenmeyeceği yöntemlerin seçilmesi anlayışının bir işe yaramayacağı ortaya çıkmıştır. Bu noktadan hareketle yalnızca veya ağırlıklı olarak insana önem veren, onu merkeze alan etik yaklaşımların yerini, insan dışındaki canlı varlıkların ve hatta bunlarla birlikte doğal kaynakların da insanlar gibi varolma hakkına sahip olduğu anlayışı almaya başlamıştır. Bu düşünceyi ilk ortaya atan kişi olarak bilinen Aldo Leopold buna “yeryüzü etiği” adını vermiştir. “Leopold’e göre etik, bireyi topluluk içinde ilişkiye ve giderek işbirliğine zorlamaktadır. Bu süreç, etiğin gelişim sürecini de ifade eder. Başlangıçta bireyler arasındaki ilişkileri konu alan etik, zaman içinde birey ve toplum arasındaki ilişkilere doğru genişleme göstermiştir. Bu arada, geniş anlamda toplum da bütün canlı varlıkları kapsayacak ölçüde yeryüzünü içine alacak biçimde zenginleştirilir. Bütün bu

gelişmelerin son aşamasında ise “yeryüzü etiği” ortaya çıkar ve insan ile geniş anlamda toplum ilişkisini konu alır. Bu süreç, insan ve diğer canlılar açısından eşitlikçi bir etiğin formüle edilmesi anlamında önemli bir aşamadır.”(Keleş, Ertan, 2002:189-194).

Leopold’un düşüncesinde “geniş anlamda toplum” kavramı içinde tüm canlı varlıklarla birlikte doğal kaynakların da yer aldığı ve tüm bunların oluşturduğu ekosistem içinde her bileşenin bütünü vazgeçilemez bir parçası olmaktan kaynaklanan “varolma hakkına” sahip olduğunun yer aldığı anlaşılmaktadır(Keleş, Ertan, 2002:194)

Bir başka düşünür olan Paul W. Taylor da, her canlının bir yaşam merkezi olduğu iddiasından yola çıkarak, ekosistem içinde her canlının yaşamını sürdürmesi bakımından temel ihtiyaçlarını karşılama zorunluluğundan kaynaklı hak sahipliğinden söz etmektedir. Bunun gerçekleşebilmesi, insanın temel ihtiyaçlarının neler olduğunun belirlenmesi ve bunlar dışındaki tüketiminin sınırlanması ile mümkün olabilecektir. Yani insanın kendi yaşam hakkına dayanarak sürdürdüğü ve geliştirdiği tüketim biçimleri diğer canlıların da yaşam haklarının sağlanması amacıyla sorgulanmalı ve gerekirse diğer canlıların yaşam hakkı lehine sınırlandırılmalıdır. • Buna benzer görüşler başka yazarlar tarafından da dile getirilmektedir. Bunlar arasında “yaşamın kutsallığı nedeniyle ona saygı”(Albert Schweitzer) anlayışından, yeryüzündeki bütün türlerin ve bunların yaşam biçimlerinin çevrenin sağlıklı biçimde sürmesi bakımından uyumlu bir ilişkiler bütünü oluşturmalarının zorunlu olduğu şeklinde ifade edilebilecek Lovelock’un “gaia” yaklaşımına kadar benzer bakış açılarının(Keleş, Ertan, 2002:195) tümü özde aynı şeyi ifade etmektedir. İnsanoğlu artık daha fazla gecikmeden, yaşama ve türünün varlığını sürdürme hakkına yalnızca kendisinin sahip olmadığını, diğer canlıların da bunu en az onun kadar hak ettiğini anlamak zorundadır. Kaldı ki bu canlıların üzerinde yaşam buldukları tüm cansız varlıkların da ifade edilmese bile vazgeçilmez bir denge unsuru olduğu gerçeğinden yola çıkılarak yeryüzündeki canlı cansız her varlığın “varlığını sürdürme hakkı” na kavuşması yaşanabilir bir dünyanın sürmesi açısından zorunludur.

Esasında, etik yaklaşımda en belirleyici ve anlaşılır nokta insanın canlılar arasındaki yerinin ve öz çıkarının ne şekilde belirlendiğine göre etik yaklaşımın da değiştiği gerçeğidir. Geleneksel insan merkezilik, doğada yer alan insan dışındaki canlı cansız

---

• Bu anlayış “orantılılık ve en az yanlı” ilkesi olarak da isimlendirilmektedir.(bkz: Turgut, 2001:45)

her varlığın insanın çıkarı ve iyiliği için varolduğu ve bu bakımdan kıymetlenip tanımlanacağı noktasında odaklanmaktadır. Dolayısıyla insan müstesna bir konuma sahip olmakta ve diğer varlıklar onun mutluluğu için kullanılacak birer araç olarak algılanmaktadır. Ancak bu çıkarın ve iyiliğin düzeyi ve boyutu özellikle 1960 tan sonra daha farklı algılanmaya başlamış, insan dışındaki varlıkların bir araç olarak algılanmasının teknik ilerlemeyle birleşmesi sonucu yenilenemez ve yenilenebilir kaynakların aşırı kullanım nedeniyle yok olmaya yüz tutması ve bunun insan açısından da yaşanamaz bir çevre yaratmaya başlaması, doğal dengenin ve biyolojik çeşitliliğin korunmasının insanın öz çıkarına dahil olduğunun en azından etik boyutta kabul edilmek zorunda kalınmasına yol açmıştır. Bu gelişim beraberinde insan merkeziliğin farklılaşmasına ve çıkış noktaları farklı olsada çevre merkezci yaklaşıma yakınlaşmasına yol açmıştır(Ünder, 1996: 135-136).

Kısaca özetlemek gerekirse; insan merkezli etik anlayış, insan eylemlerinin çevreyi korumak amacıyla sınırlandırılmasının sınırını endüstriyel toplum süreçlerinin zedeleneyeceği nokta olarak belirlerken, çevre merkezli etik yaklaşım endüstri toplumunun üretim, paylaşım ve tüketim süreçlerinin, tam olarak ölçülebilir olmasalar da toplumsal ve kültürel hedeflerin, bireyin özgürce gelişiminin yararına, yani çok kez ifade ettiğimiz gibi sürdürülebilir bir doğal ve beşeri yaşam kalitesi uğruna sınırsızca sınırlanabilmesini savunmaktadır(Turgut, 2001:43)

Etik anlayışın egemen siyasal mekanizmalar tarafından benimsenmesiyle birlikte hukuksallaşma ortaya çıkabilir. Bir başka ifadeyle, etik hukukun lokomotifi gibidir ancak hukuku bu lokomotife bağlayan ve böylece etik ilkeleri devlet gücüyle desteklenmiş normlar haline getiren, siyasettir(Keleş, Ertan, 2002:200). Etiğin “evrensel iyi” ye özgür düşünceyle ulaşabildiği hatırlanırsa, etik değerlerin hukuka yansiyarak insanın özgürleşmesine hizmet edebilmesi, buna uygun bir siyasal yapı ve egemenlik anlayışını gerektirecektir. İnsanlığın bu güne kadar üretebildiği en özgürlükçü siyasal yapının demokrasi olduğu düşünülürse hala çözüm bekleyen büyük boyutlu çevresel sorunların giderilebilmesinin bir yolu olarak akla, sorgulanan ve eksikleri, önyargıları tespit edilerek giderilmeye çalışılan ve böylece daha adil hale getirilebilen demokrasi gelmektedir. Bizce işe, “acaba kapitalist bir ekonomi anlayışı demokrasinin olmazsa olmazı mıdır?” sorusuna cevap aranmakla başlanmalıdır. Ancak bunun yapılabilmesi de

sermaye gruplarının siyasal katılımdaki ezici ağırlığının, toplumların büyük çoğunluğunu oluşturan diğer kesimler lehine azaltılmasına bağlıdır. Çünkü insanın özgürleşmesi, tercihini toplum hayatına aktif ve sürekli şekilde katabilmesine bağlıdır.

1.5. Çevre Koruma

Çevresel bozulmanın giderilmesinin ötesinde önlenmesini de içerdiği söylenebilecek çevre koruma kavramı, esasında çevre hukukunun oluşumunu sağlayan temel ihtiyaç olarak görülebilir. Genel bir ifadeyle çevresel bozulmanın fark edilmesinin koruma kavramını gündeme getirdiği, çevreyi koruma arayışlarının da çevre hukuku adında yeni bir hukuk dalını oluşturduğu söylenebilir.

Ancak çevre hukuku, çevre sorununun sadece dolaylı bir çözüm aracıdır. Dolaylı diyoruz; çünkü hukukun bir oluşum süreci vardır ve bu süreçte yukarıda belirtmeye çalıştığımız gibi etik, sonra da politika önemli rol oynar. Dolayısıyla çevre sorunlarının doğrudan çözümünün kapsamlı bir çevre politikasıyla mümkün olabileceğini ve hukuk kurallarının böyle bir politik yaklaşımla hedefe yönelik işlev kazanabileceğini belirtmek gerekir. Bu doğrultuda, 1982 Anayasası'nın 56. maddesinde yer alan "Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir." hükmü, Federal Alman hükümetinin 1971 de çevre programını belirlemek üzere yayımladığı raporda yer alan, insan sağlığı açısından gerekli olan çevrenin sağlanması, toprak, hava, su ile bitki ve hayvan aleminin insanların zarar verici müdahalelerine karşı korunması, bu tür müdahaleler sonucu oluşan zararların ve sakıncalı durumların giderilmesi, 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun "ilkeler" başlığını taşıyan 3. maddesinin "g" bendinde yer alan "çevrenin korunması ve kirlenmenin önlenmesi konusunda alınacak tedbirlerin bir bütünlük içinde tespiti ve uygulaması esastır." hükmü kapsamlı bir çevre politikasının gerekliliğine emsal olarak gösterilebilir. Bunun yanında, saptanacak politikanın, hukuk kurallarının uygulanmasında, yorumlanmasında, değiştirilmesinde ve geliştirilmesinde belirleyici rol oynayacağını da gözden kaçırmamak gerekir (Aybay, 1997:314-315). Hatırlatmak gerekir ki, böyle bir kapsamlı politikanın oluşumu etik değerlerdeki gelişim ve değişime bağlıdır.

Çevre koruma, yukarıda da belirttiğimiz gibi günümüzde yalnızca çevrenin kirlenmesine ve bozulmasına karşı önlem alma anlamına gelmemekte, aynı zamanda bakım iyileştirme ve geliştirmeyi de içermektedir. Yani çevre koruma denilince bundan, çevresel bozulmaya sebep olan unsurların engellenmesi, mevcut durumun gözetilmesi yanında çevresel değerlere gerekli bakım yapılarak nitelik artışı sağlanması, çevreye bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşarak çevresel varlıkların doğal döngü içerisinde birbiriyle ilişkileri çerçevesinde gelişiminin sağlanması anlaşılmaktadır. Nitekim pek çok ülkenin çevre düzenlemelerinde yukarıda sayılanlara vurgu yapılmakla birlikte temel yasalara “çevre koruma yasası” şeklinde bir isim verilmektedir(Turgut, 2001:100-101).

Çevre koruma çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir nokta da bu konudaki “özne – nesne ilişkisi” dir. Çevreyi koruyacak olan insan (özne) ve onu tahrip eden de insan olması bakımından çevrenin (nesne) kimin için korunacağı ele alınmak zorundadır. Günümüzde egemen anlayışın insan merkezli olduğu hatırlanırsa ve çevre korumasında büyük önem verilen ÇED in uygulamasında bile bazen, çevreye zararlı sonuçlar doğacağı açık olmakla birlikte ilgili projelere izin verildiği belirtilirse ekonomik çıkarların insanlığın ortak menfaatlerinden daha ağır bastığı anlaşılmaktadır. Ancak yavaş da olsa, insanlığın küresel menfaatlerinin çevrenin korunması adına bireysel veya ulusal ekonomik çıkarların önünde tutulduğu bir uluslararası çevre anlayışı gelişmektedir(Turgut, 2001:102). Çevreyi korumak amacıyla alınacak ulusal kararların ve yapılacak düzenlemelerin, söz konusu ülkenin üretim maliyetlerini yükselterek uluslararası pazardaki rekabet gücüne olumsuz etki yapacağı genel yargısı, ülkeleri uluslararası düzeyde ortak çözümlere yönelik düzenlemelere daha sıcak bakmaya itmektedir(Hamamcı, 1997:395). Böylece rekabet dengesinin bozulmayacağı düşünülmektedir. Burada yine üretim maliyetlerine çevre maliyetinin eklenmediği, buna gerek duyulmadığı gözlenmektedir. İleride ilkeler kapsamında ele alınacak olan “kirlenen öder” prensibinin etkin şekilde hayata geçirilmesi, çevresel maliyetlerin tamamen olmasa da önemli oranda üretim maliyetlerine eklenmesini sağlayarak üreticilerin uzun vadeli maliyetleri düşürmek amacıyla kendi gayretleriyle kirlenme oranlarını düşürmelerine, bunun yanında hükümetlerden bu konuda yeni hizmetlerin devreye sokulmasını talep etmelerine neden olabilir.

Son olarak “insanlığın ortak menfaatine” değinmek istiyoruz: Burada tüm insanlığı ilgilendiren bir ortak faydadan söz edilmektedir. Yaşanabilir bir çevrenin tüm insanlığın ortak ihtiyacı olduğu yukarıda gerekçeleriyle açıklanmıştır. Bu ihtiyaç yer ve zaman yönünden ele alınacak olursa; yer, ulusal sınırların ötesinde bütün yeryüzü, zaman ise bu günü ve geleceği ifade eder. Evet gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmak amacın ötesinde etik bir zorunluluktur. Çünkü çevresel değerler klasik hukukun mülkiyet anlayışı çerçevesinde ele alınamaz. İnsan onların sahibi değil bir parçasıdır. Bu gün iyi bir çevrede yaşamak için mücadele vermek hem bu günü hem de geleceği kurtaracaktır. Bu nedenle, çevre koruma amacıyla düzenlenmiş ve yüzlerce ülkenin katılımcı olduğu uluslararası konferanslarda ve imzalanan anlaşmalarda, gelecek kuşakların menfaatine vurgu yapılmıştır. Bu durum en azından bu metinlere imza koyan ülkeler için yeni düzenlemeleri gündeme getirmekte, kamu hizmetlerinde yer alan “toplumun ortak yararının sağlanması” anlayışı bile değişim ve daha geniş bir algılayışa kavuşmaktadır. Buradaki “toplum”, “insanlık” anlamına doğru bir kayış yaşamaktadır. Çevrenin korunması amacıyla yurttaşların özel ve kamusal haklarından çok yüküm ve sorumlulukları gündeme gelmekte, bunların uygulanması ve denetimi amacıyla, kamu düzeninin sağlanması faaliyeti içerisine çevre düzeni de girmektedir ki bu durum polisiye önlemlerin de zorunlu hale gelmesini sağlamaktadır(Turgut, 2001:104-107). Esasında Mustafa Kemal Atatürk bu konuyu Nutuk'ta pek güzel özetlemektedir: “Milletler, işgal ettikleri arazinin sahibi olmakla beraber, beşeriyetin vekilleri olarak da o arazide bulunurlar. O arazinin menabi-i servetinden hem kendileri istifade eder ve dolayısıyla bütün beşeriyeti istifade ettirmekle mükelleftirler.”(1934, III, 255-256)

BÖLÜM 2: ÇEVRE HUKUKUNDA İHTİYAT İLKESİNDEN ÖNCE GELİŞTİRİLEN TEMEL İLKELER

Çevre hukukunun, çevre sorunlarına çözüm getirmeye yönelik düzenlemelerin temel felsefesini oluşturmak amacıyla birtakım genel ilkeler ve bu genel ilkeler arası bağı kurmak amacıyla özel ilkeler barındırdığını yukarıda belirtmiştik.

Bu ilkeler uluslararası belgelerde ortaya çıkmaya başlamakla ve uluslararası çevre hukukunun genel ilkeleri olarak bilinmekle birlikte, ülkelerin çevre mevzuat ve politikalarını yönlendirmektedir. Çevre hukukunun evrensel nitelik kazanmasını sağlayan bu uluslararası belgeler, hukukta köklü değişiklikler yaratacak nitelikte belgeler olarak görülmektedir(Kaboğlu, 1996: 152-153).

Söz konusu ilkeler, çevre sorunlarına bütüncül bir yaklaşım geliştirilmesine hizmet etmenin yanı sıra, çevre hukukunun bağımsız bir dal olarak gelişmesine ve disiplinler arası karakterine uygun araçlarla donatılmasına hizmet etmektedir. Çevre hukukunun temel ilkeleri, evrensel ve bölgesel bildirge, tavsiye kararı, direktif ve sözleşme gibi metinlerin yanı sıra ulusal çevre politikalarına ilişkin plan ve programlarda ve hukuki düzenlemelerde yer almakta, ayrıca çevre hukukunun kodifikasyon çalışmalarına ışık tutmaktadır. Yani bu ilkeler hukuksal düzenlemelerin oluşum aşamasında yönlendirici olmaktadır. Ayrıca bu ilkeler çevre hukukunun zaman içinde oluşan yeni gelişmelere, değişen şartlara ayak uyduracak şekilde esnek bir yapı almasına da hizmet etmektedir. Bunların yanında çevreye duyarlı yurttaş ve/veya gruplar da bu ilkeler sayesinde, alınan yargısal, idari kararlara veya hazırlanan kanunlara karşı verimli bir değerlendirme ve muhalefet imkanı bulabileceklerdir. Genel ilkelerin bir diğer yararı da kapsayıcı bir çevre politikasının oluşumuna yardımcı olarak çevre özelinde hukuk ve politika arasında sağlam bir bağ kurmalarıdır(Turgut, 2001: 201-202).

Bu ilkelerin genel niteliği, özellikle yasa metinlerinde yer almaları açısından bazı sakıncalar yaratabilir. Yasal düzenlemelerin açık, anlaşılır, tereddütlere mümkün olduğunca yer bırakmayacak şekilde yapılması, uyuşmazlıkların adil şekilde çözülmesi açısından zorunlu olduğundan, yasa metinlerinde yer alacak bu tip ilkelerin de çelişik uygulamaları ve anlayışları en aza indirecek şekilde açık ve anlaşılır hale getirilmesini zorunlu kılmaktadır. Söz konusu ilkelerin öğretilde açık ve uygulanabilir hale getirilmesi yargıçların da bu ilkeleri somut uyuşmazlıklara yorumlayarak hem işlevselleştirmelerini

hem de açıklamaya katkıda bulunmalarını sağlayacaktır. Eğer bu genel ilkeler, özellikle öğreti tarafından üzerinde büyük oranda uzlaşı sağlanmış hale getirilemez ve bir hukuk düzeninden diğerine veya bir yazardan diğerine değişir halde kalırsa uygulamaya aktarımında özellikle uluslararası açıdan uyumsuzluk ve zorluklar yaşanabilir(Turgut, 2001: 202-203).

Bu konuda ülkemizdeki durum pek parlak değildir. Çevre kanunumuzda yalnızca “kirleten öder” ilkesi hakkında bir düzenleme yer almış, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ise “amaçlar, ilkeler ve politikalar” başlığı altında “önleme”, “entegrasyon”, “işbirliği ve eşgüdüm” sözcüklerine ilke sözcüğü yer almaksızın yer verilmiş, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında bu ilkelere, ilkeler bölümünde ve çevre ile ilgili bölümlerde yer verilmemiş, sadece ülkemizdeki hukuki düzenlemeleri AB mevzuatına uyumlaştırma hedefinden söz edilmekle yetinilmiştir. Ulusal Çevre Eylem Planı(UÇEP)nda da söz konusu ilkelere dağınık bir şekilde, çeşitli bölümlere serpiştirme şeklinde yer verilmiştir(Turgut, 2001: 203). Yani mevzuatımızda, bütünlük anlayışı içerisinde ele alınması gereken bu evrensel ilkeler sistemine bu güne kadar yer verilmemiştir.

Biz bu bölümde çevre hukukunun genel ilkelerinden, “ihtiyat ilkesi” dışındaki “kirleten öder”, “katılım” ve “önleme” ilkeleri üzerinde ana hatlarıyla durmakla birlikte, bütün ilkelerin bir bütünü oluşturmaları nedeniyle yeri geldikçe aralarındaki bağları da ortaya koymak bakımından diğerlerine de değinmeye çalışacağız. İhtiyat ilkesini ise çalışmamızın temel amacı ve merkezini oluşturması nedeniyle üçüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alacağız.

2.1. Kirleten Öder İlkesi

Çevre kirliliğinin, çevre sorunları içerisinde tarihsel olarak ilk ortaya çıkan ve algılanan bir olgu olması ve bu nedenle de en geniş kapsam alanına sahip olması nedeniyle, bu soruna çözüm bulmak amacıyla ortaya atılmış olan “kirleten öder ilkesi” de çevre hukuku ilkeleri arasında tarihsel olarak ilk sırada gelmektedir. Bu ilke başlangıçta ekonomik bir prensip olarak ortaya çıkmıştır. İlkeyi ilk kez Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), 26 Mayıs 1972 tarihli “çevresel politikaların uluslararası ekonomik yönlerine ilişkin rehber ilkeler konusunda konsey tavsiyesi” kararında ortaya

atmıştır(Turgut, 2001: 213, 221). Bu ilkenin ortaya atılmasında temel amaç OECD üyesi ülkeler arasında farklı çevre koruma politikaları uygulanmasından kaynaklanan, rekabet avantajları dağılımı ve ticaret akımları bozukluklarının giderilmesine yönelik olarak politika uyumlaştırmasını sağlamaktır(Dağdemir, 2003: 146).

Her ne kadar bu ilkenin ilk ortaya çıkışı ekonomik amaçlı olsa da günümüzde ağırlıklı olarak hukuksal bir nitelik taşıdığı kabul edilmektedir. Zaten bu ilkenin uygulanması politik kararlara ve bu kararların bağlayıcı hale geldiği hukuksal metinlere ihtiyaç duyar. Nitekim kirleten öder ilkesi zaman içerisinde çeşitli ulusal, bölgesel ya da uluslararası hukuki metinlerde yerini almıştır. Örneğin Avrupa Topluluğunun 1973 tarihli Birinci Çevre Eylem Programı'nda ve daha önemlisi Avrupa Topluluğu Antlaşmasında ve Rio Konferansı (Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansı) bildirgesinde bu ilkeye yer verilmiştir. Rio Bildirgesi'nde ve OECD tavsiye kararlarında, ulusal otoritelerin, üretim sürecinde sürekli ve hızla yitirilen çevresel kaynakların korunması amacıyla, çevresel bozulmanın parasal ifadesi demek olan çevre maliyetinin fiyat mekanizmalarına aktarılmasını sağlayacak bir araç olarak kirleten öder ilkesini mevzuata ve uygulamaya aktarmalarının gerekliliği vurgulanmıştır. OECD kirleten öder ilkesini "kirletenin çevrenin kabul edilebilir bir durumda olmasını sağlamak için kamu otoritelerince belirlenen kirliliği önleme ve kontrol önlemlerinin masraflarına katlanması" şeklinde tanımlamaktadır. Yani kirleten öder uygulamasıyla çevre kirliliğinin önlenmesi ve giderilmesi masrafları çevreyi ne şekilde olursa olsun kirleten üreticilere ödetilecek, onlar da bu meblağı bir maliyet unsuru olarak fiyatlarına yansıtacak ve nihayetinde bu ürünleri kullanan tüketiciler de bundan nasibini alacaklardır. Böylece kirletmenin bedelini ödeyenler çevresel kaynakların ve daha çevreci teknolojilerin önemini anlamaya başlayacaklarından sürdürülebilir kalkınma yolunda olumlu gelişmeler sağlanabilecektir(Turgut, 2001: 221-223).

Kirleten öder ilkesi çevre kanunumuzun 3. maddesinin (e) bendinde düzenlenmiştir. Bu bende göre " Kirletmenin önlenmesi, sınırlandırılması ve mücadele için yapılan harcamaların kirleten tarafından karşılanması esastır. Kirletenin kirletmeyi durdurmak, gidermek ve azaltmak için gerekli önlemleri almaması veya bu önlemlerin yetkili makamlarca doğrudan alınması nedeni ile kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan gerekli harcamalar kirletenden tahsil edilir". Bendin ikinci fıkrasında da " kirletenler,

kirilenmenin önlenmesi ve sınırlanması için yapılan giderleri ödeme yükümlülüğünden kirilenmeyi önlemek için gerekli her türlü önlemi aldıklarını kanıtlamak kaydıyla kurtulabilir” hükmüne yer verilmiştir. Görüldüğü gibi çevre kanunu önce, kirleten öder anlayışının evrensel anlamına uygun bir düzenleme getirerek kirliliği önleme ve ortaya çıkan kirlilikle mücadele için yapılacak masrafların kirletenden alınacağını hükme bağlamakla birlikte bendin ikinci fıkrasında kirletene kurtuluş beyyinesi getirerek çağdaş çevre mevzuatlarının düzenlenme yaklaşımından sapmıştır. Ülkemizde kirletenler kusursuzluklarını kanıtlamak kaydıyla sorumluluktan ve zararı karşılamaktan kurtulabileceklerdir(Ertaş, 1997: 77-78). Bu ilkenin kirletenleri cezalandırmak veya hakkaniyeti sağlamak amacıyla benimsenmiş bir ilke olmadığı(Turgut, 2001: 213) ve mali sorumluluk hukukunda dahi gelişimin kusursuz sorumluluk lehine olduğu da hesaba katılırsa sorumlulukta kusur aranmasının çevre mevzuatımızı çağın gerisinde bıraktığı anlaşılmaktadır.

Kirleten öder ilkesinin hayata geçirilmesi noktasında bazı belirsizlikler ve yaklaşım farklılıkları ile karşılaşmaktadır. Temel belirsizlik, kirilenmenin hem insanlığın ortak varlıkları ve doğal denge hem de özel mülkiyete konu olan varlıklar üzerinde kısa ve uzun vadede yarattığı olumsuz etkiler (sosyal maliyet)in nasıl hesaplanacağı noktasında ortaya çıkarken, yaklaşım farklılıkları da -hadi hesaplandı diyelim- bu sosyal maliyetin piyasa fiyatlarına ne şekilde yansıtılarak ekonomik döngünün içerisine bir hesaplama ve karar verme unsuru olarak alınacağı noktasında ortaya çıkmaktadır. Sosyal maliyetin ne kadarının dikkate alınmaya çalışılacağı ve hesaplanabilen boyutlarıyla kime ödeteleceği noktasında iki temel yaklaşımla karşılaşmaktadır. Geniş kapsamlı yaklaşım tarzı kirilenmenin tüm sosyal maliyetinin üretim ya da tüketim aşamasındaki tüm kirleticilere yüklenmesi gereğini ifade ederken, dar kapsamlı yaklaşım ise kirletenlerin sosyal maliyetin sadece kirliliğin önlenmesi ve giderilmesi ile ilgili olan kısmını karşılamaları gereği üzerinde durmaktadır. Yani dar anlayışta kirletenler kirliliği önlemek amacıyla arıtma tesisi, filtre kullanımı gibi kısmi önleyici etkinliklerin maliyetini veya kirlilik ortaya çıktığında bunun giderilmesi için yapılacak faaliyetlerin maliyetlerini karşılayacaklardır. OECD ve bizim çevre kanunumuzun dar kapsamlı anlayışı benimsemiş oldukları anlaşılmaktadır(Dağdemir, 2003: 147-148). Dolayısıyla bir faaliyetin çevreyi kirlettiğinin çok açık olduğu durumlarda bile kirleten teknolojinin elverdiği ve kamu otoriteleri tarafından belirlenen önlemleri almış olmak kaydıyla bu

faaliyete devam edebilecektir. Pek çok kez buna gerekçe olarak ta karşımıza insanların ya da toplumun ihtiyaçlarının giderilmesi veya kalkınmanın sağlanması ya da sürdürülmesi gerekçeleri çıkacaktır. Anlaşılan insanlık halâ insan merkezli çevre anlayışının egemenliğinde yol almaktadır. Umarız yaşanabilir bir dünyayı gelecek nesillere aktarabilmek amacıyla insan denen canlının yaşayabilmesi için gerekli ihtiyaçların tanımlanıp geriye kalan ve üretilmesi adına doğal çevrenin katledilmesine göz yumulan metaların üretim ve tüketiminin yasaklanmasına çok geç kalınmaz.

Kirleten öder ilkesinin geniş kapsamlı bir anlayışla uygulanması sosyal maliyet içerisinde yer alan, kirliliğin uzun dönemde yaşam kalitesine ve doğal çevrenin hassas dengesine verdiği zararların hesaplanmasının olanaksızlığı gerekçesiyle mümkün gözükmemekle birlikte, dar kapsamlı anlayış dahi bazı belirsizlikler nedeniyle istenen oranda uygulanamamaktadır. Çünkü en başta, kirlilikten kaynaklanan ve hemen fark edilen bazı zararların maddi boyutları saptanabilse bile bunun kontrolü ve giderilmesi için harcanacak kaynakların fırsat maliyetinin de dikkate alınması gerekmektedir. Buna ek olarak sınır aşan kaynaklardaki (hava, yer altı ve yer üstü sular vb) bozulmaların yarattığı zararların miktarının ve sorumlularının tespiti ve ödetilmesi pek mümkün olmamaktadır. Bu sorunu gidermeye yönelik olarak Rio Bildirgesi'nde ekonomik bir yaklaşımla, uluslar arası ticaretin çevresel maliyetleri fiyatlandırabilecek bir işlev kazanabileceği ancak bunun için ithalat engelleri ve ihracat teşvikleri gibi uygulamaların ülkeler arasında serbest rekabeti bozmayacak şekilde uyumlaştırılması gereğine vurgu yapılmaktadır(Dağdemir, 2003: 149-150).

Özetle kirleten öder ilkesi çevre sorunlarını doğmadan önce öngörüp engellemeye yönelik değil doğduktan sonra, tespit edilebildiği oranda zararın sorumlulara ödetilmesini ve daha önceden karşılaşılmış kirliliğin boyutlarının kontrol edilmesi ve kabul edilebilir bir düzeye çekilmesi amacıyla kamu otoriteleri tarafından belirlenecek uygulamaların maliyetlerinin kirleticilere karşılatılmasını içeren bir ilkedir.

2.2. Önleme İlkesi

Çevresel bozulmaya karşı ilk tepkiler bozulmanın giderilmesi doğrultusunda gelişmiş ve bu yaklaşım “kirleten öder” ilkesine hayat vermiştir. Ancak giderme oluşmuş yani kısmen yada tamamen sonuç vermiş çevre sorunlarına yönelik ve bu olumsuz sonuçları

bilimsel yöntemlerin elverdiği ölçüde ortadan kaldırmaya yönelik bir eylem olması itibarıyla sorunu tamamen ortadan kaldıramama potansiyelini içinde taşıyan bir eylemdir. Pek çok eylemin zararlı sonuçlarının bu eylemden uzun bir zaman sonra ve diğer bazı etkenlerin de katkısıyla çok daha büyümüş ve karmaşıklaşmış bir şekilde ortaya çıkabildiği de hesaba katıldığında bu eylemlerin gerçekleştirilmeden önce önlenmesinin hem çevrenin daha iyi ve düşük maliyetli korunmasını sağlayacağı hem de kaynakların israfını önleyeceği anlaşılmıştır. Bu nedenle “önleme ilkesi” uygulanma araçlarıyla beraber ulusal ve uluslar arası metinlerde yerini almıştır. Avrupa Birliği'nin bütün çevre eylem programlarında önleme ilkesinin önemi vurgulanmıştır. Ülkemizde bu ilkeye en açık şekilde Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda “ kalkınma sürecinde kirlenmenin kaçınılmaz olduğunu öngören ve kirliliği arıtmaya çalışan pasif yaklaşımlar yerine, alınacak önlemlerle kirlenmenin önüne geçme stratejilerine öncelik verilecektir” ifadesiyle yer verilmiştir(Turgut, 2001: 204). Önleme ilkesinin AB düzeyinde hayata geçirilebilmesi için;

- 1- Bilgi ve enformasyonun tüm karar-vericiler için kullanılabilir (mevcut) olması
- 2- Çevresel gerçeklerin karar-alma süreçlerinin erken bir aşamasında değerlendirilmesi
- 3- Topluluk tarafından kabul edilmiş olan tedbirlerin Üye Ülke iç hukuklarına aktarılıp aktarılmadığının izlenmesi (ki bu, yeni durumlar ortaya çıktığında o tedbirlerin doğru bir şekilde uyarlanıp, uygulanmalarının gözetilebilmesi için gereklidir)
- 4- Teknik ve bilimsel ilerlemeyi takiben teknik standartların düzenli olarak gözden geçirilmesi ve yenilenmesi şeklinde sayılabilecek ön koşulların sağlanmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır(Budak vd, 2001: 14).

Önleme ilkesinin hayata geçirilmesi esnasında beklenen sonucun alınabilmesi için bu ilke doğrultusunda geliştirilecek somut müdahalelerin çevresel zarara sebep olacak etkinliği baştan önleyecek şekilde (kaynakta önleme) gerçekleştirilmesi, eğer bu sağlanamamış ise ortaya çıkan zararlı etkilerin yayılmasına izin vermeyecek önlemlerin alınması (üretilen yerde yok etme) zorunluluğu vardır. Örneğin Ülkemizin de imza attığı Basel Sözleşmesi zararlı atıkların kontrolsüz veya sahipsiz alanlara yayılmasını

önlemek amacıyla her yöre, bölge ya da ülkenin kendi atıklarından sorumlu olması anlayışını getirmiştir. Önleme ilkesinin uygulamasını yansıtan araçlar olarak Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED), planlama, yasaklama, en çevreci teknolojinin kullanılmasını zorunlu kılma ve bazı eylemleri izne bağlama ilk akla gelenlerdir(Turgut, 2001: 205). ÇED kabaca, yatırımların gerçekleştirilmesinden önce bunların çevreye olası zararlarının ve bu zararları gidermeye yönelik alınabilecek önlemlerin yetkili kılınmış kuruluşlarca araştırılıp bir rapor halinde yetkili birimlere sunulmasını ve böylece, kabul edilebilir düzeylerin üzerinde zarar olasılıkları içeren yatırımların engellenmesini içeren bir araç olarak tanımlanabilir(Ataklı, 2004)

Bir eylemin önleme ilkesi çerçevesinde çevreye zarar vereceği gerekçesiyle engellenebilmesi için söz konusu zararın doğma olasılığının bilimsel kabul görmesi yada başka bir ifadeyle bilimsel ispat taşıması gerekmektedir. Dolayısıyla zarar riski konusunda bilimsel belirsizliğin olduğu durumlarda, başka bir ifadeyle insan eylemlerinin sonuçlarından bazılarının yine bir insan eylemi olan bilim yoluyla kestirilemediği durumlarda bu ilke uygulanamayacak(Turgut, 2001: 206) ve çevresel değerler insanın hesaplanabilir çıkarları karşısında şansına terk edilebilecektir. Bu nokta bu ilkenin zayıf tarafını oluşturmaktadır. Bilimsel belirsizlik, bilimin nihai amacının “açıklamak” olmasından yola çıkılarak, konumuz açısından şöyle tanımlanabilir: Doğabilecek herhangi bir çevresel zararın tek ya da ağırlıklı sebebi olacağı tahmin edilen bir beşeri eylemin, tahminin ötesinde, o zararın belirleyicisi olacağına bilimsel yöntemle ispatlanabilmesinin veri zamanda mümkün olamamasıdır. Yani daha yalın bir ifadeyle henüz gerçekleşmemiş bir eylemin doğurabileceği sonuçların önceden betimlenip bu olası sonuçlarla eylem arasındaki belirleyicilik(determinizm) ilişkisinin ortaya konamamasıdır(Cangızbay, 1999). Çevrenin korunması açısından bilimsel belirsizlik sorunu sadece bozucu etkiler yaratabilecek eylem ile onun potansiyel sonuçları arasındaki bağın kurulmasında değil önlemlerin belirlenmesinde de yaşanabilmektedir(Dağdemir, 2003;151).

Burada dikkat çekmek istediğimiz, bizce önemli bir nokta, önleme ilkesinin uygulanabilirliği açısından neden bilimsel ispat arandığıdır. Bizce bunun cevabı bu ilkenin ortaya konduğu dönemde egemen olan çevre yaklaşımında aranmalıdır. Önleme ilkesi, çevresel zararı önlemenin gidermekten daha kolay ve etkin olduğu anlayışının

ortaya çıkmasını temsil ettiğinden yani “kirleten öder”in bir ileri aşamasını temsil ettiğinden henüz insan merkezli etik anlayışın egemen olduğu bir dönemin ürünüdür ve bu anlayışın temel noktaları yukarıda verilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşımın en üstün değerinin ‘insan ve onun çıkarları’ olduğu ve insan dışındaki her varlık bütünüünün değerinin insana göre belirlendiği hatırlanırsa, çevresel değerlerin insan çıkarları (daha fazla üretme- tüketme-refah) karşısında korunma görmesinin bilimsel belirsizlik bahanesiyle ertelenmesinin sebebi anlaşılır hale gelmektedir. İhtiyat ilkesinin önemi en azından etik düzeyde burada ortaya çıkmaktadır. Bu ilke söz konusu ertelemeyi ortadan kaldırmaya yönelik bir açılım umudu vermektedir.

2.3. Katılım İlkesi

Katılım kavramı günümüzde siyaset, yönetim başta olmak üzere pek çok alana ilişkin olarak öncelikle teorik metinlerde, sonrasında hukuksal düzenlemelerde sıkça rastlanan bir kavramdır. Örneğin çoğulcu demokrasi dendiğinde akla, siyaset yapabilmeyi sağlayan kanalların iktidar sahibi örgüt ya da topluluklar dışındaki kişi, grup veya topluluklarca eşit düzeyde kullanımının mümkün ve vazgeçilmez olması gereği akla gelmektedir. Siyasal katılım olarak da adlandırılabilir bu olguya, çoğulcu demokrasi açısından zorunlu bir ilke konumu kazandırılmıştır.

Çevre hukuku açısından katılım, çevreci birey, grup ve örgütlerin çevre sorunlarına, riskli yatırımlara veya doğal yaşama zarar veren üretim biçimlerine karşı yürüttükleri çeşitli önleme girişimleri ve bunların pek çok kez olumlu sonuçlar yaratması nedeniyle günümüzde çeşitli bölgesel veya uluslararası çevre sözleşmelerinde ayrıntılı şekilde yer almaya başlamış ve ilkeleşmiştir. Ayrıca katılım, diğer çevre hukuku ilke(kirleten öder,önleme,ihtiyat) ve bazı araçlarının (ÇED gibi) etkinlik düzeyini yükseltmesi bakımından da özel bir öneme sahiptir. Katılım kısaca bireylerin ve her düzeyde topluluklarının çevre ile doğrudan ya da dolaylı ilgisi kurulabilecek her türlü yönetsel karar ve uygulama etkinliklerine dahil olabilmelerini ifade eder(Turgut, 2001: 269).

BM Stocholm Bildirgesi’nde sağlıklı bir çevrenin gelecek kuşaklara aktarılmasında katılımın önemi vurgulanmakla birlikte bunun aynı zamanda bir sorumluluk olduğu belirtilmiştir. BM bünyesindeki Çevre Hukuku Uzmanlar Grubu’nun yaptığı çevrenin korunması ile ilgili bir çalışmada(Hague,1985) örgütler yönünden geniş katılımın

önemi vurgulanmıştır.Dünya Doğa Antlaşması'nda katılımın etkin hale getirilmesinin bir ödev olduğu vurgulanmıştır.Rio Bildirgesi'nin 10. ilkesinde çevre sorunlarının ancak ilgili tüm kesimlerin katılımı ile çözülebileceği belirtilmiştir. Gündem 21 de ise hükümet dışı çeşitli toplumsal kesimlerin çevre yönetimine katılımı ayrı başlıklar altında ele alınarak açıklanmıştır(Turgut, 2001: 270). AB nin 5. Çevre Eylem Programında(1993) çevreye ilişkin toplum duyarlılığının,bölgesel ve yerel inisiyatiflerin ve bilgiye erişim olanaklarının geliştirilmesi ve bu doğrultuda karşılaştırılabilir ve güvenilir istatistik ve göstergeler düzenlenmesi gereği belirtilmiştir(Tunçer, 2001). Bunlar dışında daha bir çok uluslararası veya bölgesel sözleşmede katılım ilkesine yer verilmekle birlikte, yakın tarihli olması ve ayrıntılı düzenleme içermesi bakımından, BM Avrupa Ekonomik Komisyonu'na dahil ülkelerin çevre bakanlarının katılımıyla yapılan Sofya Konferansında (1995) temeli atılan Aarhus Sözleşmesi (2001) önemlidir. Bu sözleşmede ikametgah ve yurttaşlık gibi sınırlamalara yer vermeksizin katılım hakkı, bilgi ve belgeleri edinme ve yargıya başvuru dahil olmak üzere geniş şekilde düzenlenmiştir(Turgut, 2001: 271)

Aarhus sözleşmesi, çevre hakları ile insan haklarını birleştiren, birbirine bağlı üç boyutu olan bir sözleşmedir. Bu boyutlar, bilgiye ulaşım, kamunun katılımı ve adalete ulaşımıdır. Kamu otoritelerinin istenen bilgileri hangi süreler içerisinde vermesi gerektiği, hangi gerekçelerle istemlerin reddedilebileceği düzenlenmiştir. Bilgiye ulaşım ancak şu hallerde engellenebilir.

- Kamu otoritelerinin bilgiye sahip olmaması
- İsteğin nedensiz olması veya sınırlandırılmamış olması
- İsteğin henüz tamamlanmamış bir konuyla ilgili olması
- Milli savunma ve kamu güvenliği, adaletin ilerlemesi, ticari ve sınai bilginin gizliliği, fikri mülkiyet hakları, kişisel bilginin gizliliği sebebiyle

Bilgi istemlerinin reddedilme sebepleri ve red işlemine karşı başvuru yolları istekte bulunanlara yazılı olarak bildirilmek zorundadır. Ayrıca kamu otoriteleri, ellerindeki çevreyle ilgili bilgileri güncellemekle ve çeşitli basın yayın araçlarıyla kamuya duyurmakla yükümlüdür(Budak ve diğ, 2001: 19-20)

KEİPA'nın Kiev'de yapılan 8 Haziran 2005 tarihli genel kurul toplantısında onaylanan, Karadeniz ülkelerinin çevre sorunlarının çözümüne ilişkin raporun 29,30 ve 31. maddelerinde sivil toplum kuruluşlarının, çevre sorunlarının tespiti, önlenmesi ve bu konularda yurttaşların bilinçlendirilmesi noktalarındaki vazgeçilmez önemi vurgulanmıştır.

Yukarıdaki anlatımdan da anlaşılacağı üzere katılımın gerçekleştirilmesinde katılım kanallarının varlığı kadar katılımcıların bilgi düzeyi de önemlidir ve bu düzeyin yükseltilebilmesi için bilgi edinme katılımı birlikte bir hak olarak ortaya konmaktadır.

Ülkemizde katılımın hukuksal düzeyini ortaya koyabilmek bakımından öncelikle Anayasamızın 56. ve 90. maddelerine, Çevre Kanunu'nun 3. ve 30. maddelerine ve 24 Temmuz 2004'te yürürlüğe giren Bilgi Edinme Hakkı Yasası'na göz atmak gerekmektedir. Anayasanın ilgili maddesinde sağlıklı bir çevrede yaşanmasının herkesin hakkı olduğu ve çevreyi korumanın hem devletin hem de yurttaşların ödevi olduğu belirtilmektedir. Çevre Kanunu'nun 3. maddesinin (e) bendine göre: "Çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı esastır. Bakanlık ve yerel yönetimler; meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakla yükümlüdür." Görüldüğü üzere çevre hakkının kullanıcısı olmak belirtilen kuruluşlar dışında vatandaşlığa bağlıdır. Çevre Kanunu'nun 30. maddesinde ise çevreyi kirleten bir faaliyetten zarar gören yada haberdar olan gerçek veya tüzel kişilerin, bu faaliyetin durdurulmasını idareden isteme hakkı düzenlenmiştir. Yine aynı maddeye 26-04-2006 da kabul edilen 5491 sayılı Çevre Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanununun 21. maddesiyle eklenen fıkraya göre " Herkes....Bilgi Edinme Hakkı Kanunu Kapsamında çevreye ilişkin bilgilere ulaşma hakkına sahiptir....". Dolayısıyla yurttaş olmak veya zarar görmeksizin herkes, çevreye verilen zararın devlet tarafından önlenmesini isteme hakkına sahiptir. Ancak Bilgi Edinme Yasasının 4. maddesi yurttaş olmayan gerçek kişilerin ve Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı tüzel kişilerin bilgi edinme hakkından yararlanmasını karşılıklılık esasına bağladığı gibi yabancı gerçek kişiler için ikamet etme koşulunu getirmekle de yetinmeyip bunların muhtemel talep konularını "kendileriyle veya faaliyet alanlarıyla ilgili olmak" kaydına bağlayarak sınırlandırmıştır. Burada Aarhus sözleşmesinin gerisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Gerçi bu kanun Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanunu yürürlükten kaldırmamıştır ama durum biraz çelişkili gözükmektedir. Örneğin ülkemizde ikamet eden bir yabancı

herhangi bir yörede tanık olduğu çevreye zararlı faaliyetin durdurulmasını idareden isteyebilecek, ama o faaliyete ilişkin ÇED raporu olup olmadığını araştırmak amacıyla bilgi ve hatta varsa bu raporun bir örneğini istediğinde kendisinin konuyla ilgisinin olmadığı gerekçesiyle geri çevrilebilecektir.

Ancak belirtmek gerekir ki Anayasamızın 90. maddesinin son fıkrasıyla birlikte değerlendirildiğinde ülkemizde katılımın en azından yasal düzeyde hızlı gelişebileceği tahmin edilebilir. Adı geçen fıkra “Usulüne göre yürürlüğü konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir.....” hükmünü getirmekle, ülkemizin imzalayacağı bu tür antlaşmalar yoluyla katılıma ilişkin iç hukuktaki sınırlamaların aşılabileceğini göstermektedir.

03-07-2005 tarihinde kabul edilen 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 13. maddesine göre *“Herkes ikamet ettiği beldenin hemşehrisidir. Hemşehrilerin, belediye karar ve hizmetlerine katılma, belediye faaliyetleri hakkında bilgilenme ve.... hakları vardır.... Belediye, hemşehriler arasında sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve kültürel değerlerin korunması konusunda gerekli çalışmaları yapar. Bu çalışmalarda, üniversitelerin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, sivil toplum kuruluşları ve uzman kişilerin katılımını sağlayacak önlemler alınır.....”* aynı kanunun 14. ve 15. maddelerinde sayılan belediye yetki ve görevleri arasında, belediye sınırları çerçevesinde kalmak üzere çevrenin korunmasına yönelik olarak su ve kanalizasyondan, sıvı-katı atık kontrolüne, gayrı sıhhi tesislere ruhsat verilmesinden kültür ve tabiat varlıklarının korunmasına, imar düzenlemesinden hava kirliliğinin önlenmesine kadar pek çok etkinlik sayılmaktadır. Ancak 14.maddenin (b) bendinin 6. fıkrasında hizmet önceliğinin belediye kaynaklarına ve hizmetin ivediliğine göre belirleneceği vurgulanmıştır(www.kucukcekmece.bel.tr). Dolayısıyla hizmet önceliklerinin belirlenmesinde ivedi hizmetlerin neler olduğunun 13.maddeye dayanarak halk katılımıyla tespiti sayesinde çevrenin korunmasına yönelik tedbirler daha etkin şekilde alınabilecektir.

2.3.1. Katılımın Uygulanma Yolları

Katılım ilkesinin hayata geçirilmesi, makro bir bakış açısıyla, aslında tüm ilkelerin hayata geçirilmesinin vazgeçilmez ön koşulu konumundadır. Kirliten öder ilkesi

örneğinde kirleticilerin tespiti ve bunlara uygulanacak yaptırımların belirlenmesinin düzenleme boyutunda uzman ellerin katılımına ihtiyaç duyması gibi uygulama aşamasında fiili kirleticilerin ve başvuruya rağmen bunlara karşı gerekli işlemleri yapmayan kamu görevlilerinin tespiti ve cezalandırılmasının sağlanması ancak halkın katılımıyla mümkün olabilecektir. Önleme ilkesi bakımından, bazı kirletici faaliyetlerin teorik düzeyde tespiti, bilimsel belirsizliklerin giderilmesi yaygın bir bilim insanı katılımını gerekli kıldığı gibi oluşmuş kirliliğin yayılmasının önlenmesi de halkın duyarlılığına ve kamusal güçleri harekete geçirebilmedeki etkililiğine bağlıdır.

Dünyada katılımın uygulanmasında bir tek tiplilik görülmez. Çeşitli ülkelerde sorunun niteliğine, boyutlarına ve üzerinde durulan kısımlarına göre farklı uygulamalara rastlanmaktadır. Özellikle, faaliyetin karar alma sürecine mi yoksa uygulama sürecine mi yönelik olduğuna göre katılım yöntemleri farklılık göstermektedir. Çeşitli ülkelerdeki katılım türlerinin ortak noktaları üzerinde duracak olursak, karar verme sürecinin daha başında yapılması gereken araştırma sürecinde halkın ilgili projeden her yönüyle haberdar edilmesi ve çeşitli kesimlerden yazılı görüş alınması, bu faaliyetler kapsamında halka açık toplantılar yapılması (özellikle yerel yönetimler düzeyinde etkin olarak kullanılabilir) önemli bir araçtır. Bu toplantılar yoluyla ÇED, kent planlaması, katı-sıvı-toksik atıklara ilişkin temel ölçütlerin belirlenmesi mümkündür.

Karar alma sürecinde yetkili danışma ve yönetim organlarına yurttaş katılımının sürekli hale getirilmesi bir diğer yöntem olarak özellikle yerel düzlemde uygulanmaktadır. Burada su havzaları, orman, sit alanları, nükleer tesisler, ulusal parklar, yaban yaşamı, şehircilik, atıklar gibi pek çok konuda oluşturulmuş, çevreci örgütlerden, iş çevrelerine, sendikalara, dernek ve vakıflara kadar çeşitli kuruluşların temsilinin veya bireysel düzeyde katılımın sağlandığı yönetsel birimlerden söz edilmektedir. Bunun yanında ABD ve Hollanda'da çevreye ilişkin çeşitli uyuşmazlıkların çevreci örgütler tarafından oluşturulmuş yetkili arabulucu kurumlar yoluyla çözülmesi yöntemi uygulanmaktadır. Diğer yöntemlerin sonuç vermediği durumlarda özellikle uygulamaya yönelik bazı çevreye zararlı etkinliklerin önlenmesi amacıyla kitlesel eylem veya gösteriler kullanılabilir(Turgut, 2001: 299-305).

Katılım genel bir amaç olarak değil, programı, hedefi, ulaşacağı grupları belli olan ve çok titiz bir şekilde tasarlanmış bir süreç olarak ele alınmalıdır(Beler, 1991:90). Bu

bağlamda, karar alım sürecine katılıma, ekim 1991 de, Almanya'nın birleşmesiyle birlikte Doğu Almanya'dan devralınan büyük sorunlarla karşılaşan Berlin kentinin, geleceğin örnek kenti haline getirilmesine yönelik çözüm yollarının saptanması amacıyla gerçekleştirilen Berlin Kent Forumu örnek gösterilebilir. Bu foruma her 51 günde bir toplanan 8 farklı grubun katılımı sağlanmıştır. Bu gruplar: mimarlar, kent plancıları ve peyzaj mimarları, sosyologlar, tarihçiler, trafik uzmanları, Berlin halkını temsilen cemiyetlerden, kiliselerden, kurumlardan temsilciler, tanınmış sanatçılar, politikacılar, gazeteciler, belediyelerin ve muhtarlıkların temsilcileri, Berlin Senatosu üyeleri ve parlamenterlerden oluşmuş, her birim 4 ila 7 kişi ile temsil edilmiştir. Önceden verilen takvime ve gündeme uygun olarak her birim sorumlu buldukları alanla ilgili bildirimler sunmuş, tartışmalarda yorum yapmış, tamamlama ve düzeltmeler yapmış, sorular sorularak konular derinleştirilip yeni fikirlerin doğması sağlanmış, planlama için ilke kararlarının alınmasına yardımcı olunmuştur.

Forum oturumları kent plancısı, mimar ve kent imar müdürlüğü yetkililerinden oluşan beş kişilik bir komite tarafından yönetilmiş, bu komite aynı zamanda imar müdürlüğüne danışmanlık yapmış, oturum sonuçlarını değerlendirmiş ve daha sonraki oturumlar için gündemi belirleyip hazırlıkları yapmıştır. Forumun hedefi plancılar ve yöneticiler arasında yapıcı bir iletişim sağlamak, karar vericileri yönlendirmek amacıyla fikir geliştirmektir. Ayrıca kent imar müdürlüğünden beş mimar oturumlarda paralel olarak tartışmaya açmak üzere, kent gelişim senaryoları hazırlamış, her tema için seçilen iki kişi de tüm tartışma ve bildirimleri süzerek sonuçlar belirlemişlerdir. Ayrıca bu forumlar her 15 günde bir televizyonlarda 2-3 saat süren tartışmalarla halkın bilgisine sunulmuştur(Aslanboğa, 1991: 97).

Karar alma ve kararların uygulanması süreçlerine katılım yolları kısaca, çevre politikasının oluşturulması, bu politika doğrultusunda gerçekleştirilecek plan ve projelerin hazırlanması faaliyetlerine ve bu projelerin uygulanması sırasında özellikle o yöre halkının yukarıdaki örnekte olduğu gibi karar alım sürecine ve uygulama esnasında gözetim yoluyla denetlenmesi şeklinde katılım, hukuksal tasarruflar ile bunlara dayanarak yapılan imar planları gibi idarenin düzenleyici işlemlerinin hazırlanması ve uygulanmasının ilgililer tarafından takibi ve idari yada hukuksal başvuru yollarının kullanılması şeklinde katılım ve idarenin ruhsat vermesine dayanarak

gerçekleştirilebilen bazı faaliyetlerin ruhsat aşamasındaki hukuksuzluklara yargısal müdahale ile ruhsat verilen yatırımların gerçekleştirilmesi sırasında ÇED e uygunluğunun takip edilmesi ve gerekirse uygunsuzlukların idari ya da yargısal başvuruya önlenmesi yoluyla katılım ve son olarak ta bazı idari işlemlere veya bu işlemlerin dayandığı düzenleyici işlemlere yada her ikisine birden iptal davası açmak yoluyla yargısal önleme yolunu harekete geçirme şeklinde katılım olarak sayılabilir(Turgut,2001: 306-315).

2.3.2. Ülkemizdeki Köklü Bazı Sorunlar

Ülkemizde katılımın pratik sorunlarını ve sebeplerini anlamak için tarihsel sürece en azından ana hatları ile bakmak gerekmektedir. Öncelikle demokratik siyasal katılımın dünyadaki ve ülkemizdeki genel seyrine bakmak dahi çevresel katılım hakkında fikir edinmemizi sağlar. Kapitalist üretim ve paylaşım biçiminin mimarı Avrupa ve ABD de süreç, mesleki örgütlenmeler temelinde oluşan üretim ve paylaşım kültürünün(lonca kültürü) !6.yy da protestan anlayışla birlikte kırılmaya başlaması ve toplumda saygın bir yer edinmek için ekonomik ve sosyal yaşamda bireysel başarının en önemli unsur olduğu anlayışının yerleşmesi bireyi ve onun haklarını ön plana çıkarmıştır. Birey meşru sınırlar içerisinde kalmak kaydıyla her türlü etkinliğin birincil öznesi halini almanın yanında bu meşru sınırları siyaset yoluyla genişletme olanaklarına da kavuşmuştur(Weber, 1993:258-278). Sonuç olarak bireysel kazanç temelinde, iktidar sahiplerinin etkinlik alanlarının dışında ve ondan büyük oranda bağımsız düzlemlerde önce ekonomik sonra siyasal eylem kültürü oluşmuştur(Kılıçbay,1994). Osmanlı'dan itibaren yakın zamanlara kadar ülkemizde “soy” a yada bürokrasi içerisindeki konuma göre devlet tarafından tahsis edilen imtiyazlar yoluyla kazanılan toplumsal konum veya saygınlık, toplumun küçük bir kesiminin ulaşabildiği fırsatlar olarak kaldığı gibi bu fırsatlardan yararlananları devlet dışında siyasal hareket zeminleri aramaktan uzak tutmuş, siyaset küçük bir azınlığın devlet içerisinde veya ona bağlı olarak yapabildiği sınırlı, içe kapalı ve yüzeysel bir eylem olarak kalmıştır. Geniş toplum kesimleri ise bu yapının doğal bir sonucu olarak siyaset dışı kalmışlar, yaşadıkları ev veya çalıştıkları yer ile sınırlı bir dünyaya hapsolmuşlardır(Keyder, 1993; İnsel, 1990).

Çok partili yaşama geçişle birlikte toplumsal hareketlilikte bir artış gözlenmeye başlamış, 1961 Anayasası'nın sağladığı hak ve özgürlükler ortamı sayesinde toplumsal

hareket ve örgütlenmeler ivme kazanmıştır. Çevre hareketinin bir elit hareketi olmaktan çıkıp, gençliğe ve orta sınıfa hitabeden bir kitle hareketi olmaya başlaması da bu dönemin ürünüdür(Öz, 1989: 30). Özellikle 1980 sonrasında Anayasal, yasal ve idari düzenlemelerle çevre konusunda hızlı ve yoğun bir kurumsallaşma yaşanmış(Kavruk, 1994: 40) olmakla birlikte çevre ile ilgili devlet politikası mevcut siyasal yapıyı – ki bu yapı 1980 askeri ihtilâlcilerinin sınırlı demokrasi anlayışı etrafında biçimlenmiştir – koruyucu ve aynı zamanda düzenleyici ve emredici anlayışın ötesine geçip katılımcı hale gelememiştir(Keleş b, 1997: 279). 1990 sonrasında başlayan, anayasadaki sınırlı demokrasi anlayışına son verme çabaları ve bunların ürünü olarak ortaya çıkan yasal ve idari düzenlemelerin hukuk sistemimizi katılımcı bir düzeye taşıdığı söylenebilir. Özellikle, dernekler, vakıflar ve siyasi partiler arasındaki ortak faaliyet yasağının kalkması türünden düzenlemeler toplumsal hareketliliğin önünü açmış olmakla birlikte bunun bireysel ve toplumsal sorumluluk düzeyine yansımaları epey zaman alacaktır.

Ayrıca Türkiye kapitalistleşme süreci içerisinde, yıllardır, daha adil gelir dağılımı, kentleşme, konut, alt yapı, sağlık, eğitim gibi köklü, temel ve karmaşık sorunlarını hafifletme yönünde hızlı yol alamadığından, bu sorunlarla her gün yüz yüze gelen kitlelerin mensuplarından daha sağlıklı bir çevreye yönelik istemler yerine iş, sağlık, eğitim ve başını sokacak bir konuta yönelik istemler duyulmakta ve bu istemleri örgütlemesi beklenen dernek, sivil girişim, vakıf ve benzeri adlar altındaki örgütlerin ve siyasi partilerin de dikkati buralarda yoğunlaşmaktadır.

Böyle bir mirasın üzerinde yükselen Türk toplumundan çok kısa bir zamanda katılımcı demokrasi anlayışını benimseyip hayata geçirmesini beklemek ve olmadığında suçlayacak birilerini aramak yerine özellikle çağdaş ve uzun yıllara yayılan bir eğitim planlaması yoluyla verileni bellemek ve onunla yetinmek gibi sıkça karşılaştığımız bir anlayıştan sıyrılmış, sorgulayan nesiller yetiştirmek gerekmektedir. Bu eğitim planlaması öncelikle fırsat eşitliğine dayanmalıdır. Fırsat eşitliğini ise ancak, 1980 sonrasında başlayarak ve gittikçe yoğunlaşan düzeyde, topluma unutturulma ve ortadan kaldırılma çabalarıyla karşı karşıya olan Sosyal Devlet sağlayabilir.

BÖLÜM 3: İHTİYAT İLKESİ

3.1. İhtiyat İlkesinin Çevre Hukukundaki Yeri

Hukuk sistemi kendi varoluşunu ve meşruiyetini ancak, toplumsal sorunlara ve bu sorunların yol açtığı uyuşmazlıklara çözüm getirebilme yeteneği oranında sağlamlaştırabilir. İnsanlığın gerçekleştirmiş olduğu bilimsel gelişme ve bunun üretim sürecine aktararak somutlaştırılması sonucu oluşan ve hayatın çeşitli alanlarında gelişimin genel adı olarak dillendirilen teknoloji, beraberinde olumlu yeni yapılanmalar ve yaşam biçimleri ile birlikte etkisi giderek artan pek çok olumsuzluğu da getirmektedir. Bu olumsuzlukların tüm insanlığı etkiler biçimde belirginleştiği alan da çevre olmaktadır. Çünkü insanlar ayrı evlerde oturabilirler, ayrı yemekler yiyebilirler konfor bakımından çok farklı yapay fizik mekanlarda yaşayabilirler ama aynı havayı solurlar, aynı yollarda yürürler, aynı ve sınırlı kaynaklardan gelen suyu, sebze, meyveyi ve buna eklenebilecek pek çok şeyi kullanır veya tüketirler. Bu saydığımız olanakların tümü de sınırlıdır. Ayrıca, insanların sınıfsal farklılıklarından kaynaklı olarak nitelik bakımından daha iyi veya daha kötü beşeri çevrelerde yaşamaları da bu açıdan bakıldığında sonucu değiştirmez. Çünkü bu beşeri çevrenin yaratılmasında kullanılan ortak kaynak doğa olduğu gibi o beşeri çevreyi saran ortak gerçeklik de doğal çevredir ve sınırsız değildir. Hukuk sistemi bu güne kadar toplumun fertleri veya gruplar arasındaki ya da bunlarla devlet veya devletler arasındaki uyuşmazlıkları çözmeye ve bu yolla toplumsal düzen tesis etmeye odaklanmıştır. Başka bir deyişle gerçekleştirilmesine katkıda bulunduğu işlev mevcut siyasal-sosyal düzenin korunması ve yeniden üretilmesi olmuştur. Ancak çevrenin korunması ve geliştirilmesi siyasal, toplumsal sistemi ne olursa olsun her ülkenin ortak ve evrensel sorun alanı haline gelmiştir. O nedenle çevre hukuku alanında geliştirilen ilkeler aynı zamanda evrensel bir sesleniştir. Çağımızın hakim üretim biçimini kullanan her toplum doğal metayı hızla dönüştürme ve böylece hem daha fazla katma değer üretme hem de daha fazla stoklama yoluyla refahı arttırmayı öncelikli hedef olarak alırken doğal kaynakları kendini yenileyebilme hızının çok ötesine geçen bir hızla tüketmektedir. Öncelik insanın her gün yenileri eklenen “ihtiyaçlarına” verildiğinde (insan merkezli etik) toplumun soluk borusunu sarmış ve her gün biraz daha daralan çevre sorunları ilmeğini fark etmekte gecikilmektedir. Çevreye ve doğal dengeye zarar verebilecek eylemlerin önceden

kestirilmesi ve henüz eylem gerçekleştirilmeden önlem alınması anlayışının ilk ürünü olan önleme ilkesini ve bu ilkenin uygulanabilmesinin ön şartı olan bilimsel ispat gereğini yukarıda açıklamaya çalışmış ve bu ilkenin uygulanmasından beklenen sonuçların alınmama sebebi üzerinde durmuştuk. Hatırlanacağı üzere, zarar olasılığı bilimsel olarak ispat edilemediği zaman önlem alma zorunluluğu ertelenebiliyordu ve olası zararlar gerçekleştiğinde ise pek çok kez önlem almakta geç kalınmış oluyordu. İşte ihtiyat ilkesi, önleyici ilkenin bu eksikliğini kapatabilme özelliğine sahip bir ilke olması nedeniyle önem arz etmekte ve bu açıdan bakılarak önleme ilkesinin gelişmiş bir şekli olarak da değerlendirilebilmektedir(Keleş ve Ertan, 2002;162).

Çevre hukukunda geliştirilmiş en son ilke olan ihtiyat ilkesi aynı zamanda etik alanında önemli bir değişimi de temsil etmektedir. Yukarıda belirttiğimiz ve çevre hukuku alanında egemenliğini sürdürdüğünden söz ettiğimiz insan merkezli çevre etiği bu ilke ile birlikte yerini çevre merkezli etik anlayışa bırakmaya başlayacaktır. Çünkü ihtiyat ilkesi insanın kısa ya da uzun erimli ekonomik veya sosyal ihtiyaçlarına odaklanmaktan çok doğal çevrenin ve dengenin kendine has varoluşsal değerini ön plana çıkarmaktadır. Bu etik anlayışın hukuk alanında belirleyici olabilmesinin ise siyasal alanda göreceği kabule bağlı olduğunu hatırlamak gerekir. Çünkü hukuk siyasal belirleyicilerin egemen tercihlerinin ürünüdür. O nedenle çağdaş hukuka bir çok kez “burjuva demokratik hukuku” denmektedir.

3.2. İhtiyat İlkesinin Doğuşu ve Gelişimi

İhtiyat ilkesinin, hem insan sağlığına hem de doğal dengeye olumsuz etkiler yaratan beşeri faaliyetlerin önlenmesine yönelik bir ilke olduğu bilinmekle birlikte ilkenin niteliği ve uygulamaya yansılma şekilleri üzerinde tartışma devam etmektedir. Hatta bu tartışma ortamı bazı ülkeler tarafından insan merkezli etik çerçevesinde oluşturulmuş çevre politikalarının sürdürülmesine bahane yapılmaktadır. Örneğin ABD de sivil toplumun tüm çabalarına rağmen politik, yönetsel ve yargısal çevrelerde halâ önleme ilkesi çerçevesindeki yaklaşımlardan öteye gidilememekte ve risk düzeyinin ne olduğuna, önlem gerekip gerekmediğine kesin bilimsel verilere dayalı risk değerlendirmesi yapılarak karar verilmesi gerektiği ve bunun uzmanların işi olduğu şeklinde bir tavır sergilenmektedir(Tickner ve Wright, 2003). Oysa bu ilke, üzerindeki

tüm tartışmalara rağmen, dünyadaki çevresel hareketler kadar eski, zengin ve köklü bir geçmişe sahiptir.

Almanya'da 1970'lerin başında ortaya çıkan, Vorsorgeprinzip diye bilinen ve hava kirliliğinin kontrolü ve önlenmesi ile başlayıp gelecek kuşaklara yaşanabilir bir doğal çevre bırakmak amacıyla çevreye zarar veren eylemlerin bilimsel çalışmalardan yararlanılarak önceden tahmin edilip hazırlanan uzun erimli planlar yoluyla kamu otoriteleri eliyle önlenmesi şeklini alan anlayış ihtiyat ilkesinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte bu ilke 1980'lere kadar uluslararası kabul görmemiştir. 1982 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Dünya Doğa Şartı'nın 11. ilkesinde yer alan iki yönergede ihtiyat ilkesinden adı konulmaksızın söz edilmiştir. Bunlardan birincisinde doğaya kabul edilemez zararlar verebilecek eylemlerden kaçınılması gereği vurgulanırken, ikincisinde doğaya zarar verme riski taşıdığı titiz incelemeler sonucu saptanmakla birlikte yandaşları tarafından, getireceği yararların taşıdığı risklerden daha belirgin ve fazla olduğu örneklerle gösterilmeye çalışılan etkinliklerin, olumsuz etkilerinin boyutu tam olarak anlaşılmasa bile önlenmesi gereği vurgulanmıştır. Burada önemli olan bu 11. ilke ile onarılamaz olası zararlar teorisi ile bilimsel belirsizlik hususunun çevre lehine bir araya getirilmesidir. 1985 yılında toplanan İkinci Uluslar arası Kuzey Denizi Konferansı'nda açıklanan Londra Bildirgesi'nde ihtiyatlılık yaklaşımı belirgin hale gelmiştir. Bildirgede, çeşitli boşaltım sistemlerine ve türlerine göre deniz kirliliği üzerindeki etkilerinin bilimsel açıdan tam olarak belirlenmesinin mümkün olmaması durumunda dahi teknolojinin elverdiği en iyi olanaklar kullanılarak deniz ekosisteminin korunması zorunluluğu vurgulanmıştır. Esasında deniz kirliliğine yol açtığı sanılan kirleticiler sayılarak belirtilmiş olmasına rağmen konferans sonucu imzalanan anlaşmada genel yönelim ihtiyat ilkesinin hayata geçirilmesi doğrultusunda gerçekleşmiştir. Zaman içerisinde ihtiyat ilkesi bazı anlaşma ve sözleşmelerde yer almaya başlamış ve dolayısıyla niteliği giderek belirginleşmiştir(Franchi, 2005: 680; Grandjean,2004:201). Örneğin 1987 Montreal protokolü ile ozon tabakasının korunması amacıyla global düzeyde emisyon kontrolünün ihtiyat yaklaşımı ile belirlenecek ölçütlerle gerçekleştirilmesi benimsenmiştir. 1992 yılında Rio Zirvesi olarak bilinen Birleşmiş Milletler Çevre ve Sürdürülebilir Gelişme Konferansı'nda (UNCED), çevreye karşı ciddi ve sonradan onarılamaz zarar tehdidi ile karşılaşıldığında, potansiyel zarar verici unsurların tespitinde bilimin yetersiz kalmasının önlem almakta gecikmeye

bahane edilemeyeceği belirtilmiş ve ihtiyat yaklaşımına dayalı önlem alınması gereği vurgulanmıştır. Böylece ihtiyat ilkesinin anlamı da ortaya konmuştur. Yine 1992 BM İklim Değişikliği Sözleşmesiyle aynı tavır sergilenmiş, 2000 yılında Biyolojik Çeşitliliğin Korunması amacıyla imzalanan Cartagena Protokolünde de İhtiyat yaklaşımı temel alınmıştır. Kalıcı biyolojik kirlilikle mücadele amacıyla yine BM bünyesinde gerçekleştirilen 2001 Stocholm Konferansına da İhtiyat ilkesi damgasını vurmuştur(Som vd, 2004: 788-789).

Bu anlaşma ve sözleşmelerden tümü taraflarını bağlayıcı ve zorlayıcı nitelikte olmamakla birlikte bağlayıcı olmayan sözleşmelerin dahi sözleşmeye taraf olan ülkelerden bazıları tarafından uygulamaya geçirilmesi diğer ülkelere yönlendirici örnek ve dolaylı baskı unsuru olabilecektir(Franchi,2004:680)

3.2.1. Bağlayıcı Olmayan Sözleşmelerde İhtiyat İlkesi

1990 yılından itibaren uluslar arası sözleşme veya tavsiye kararlarında ihtiyat ilkesi sıkça dile getirilmeye başlanmakla birlikte ilkenin içeriği de şekillenmiştir. Aynı yıl Huston'da toplanan G-7 zirvesinde, giderilemez (irreversible) çevresel zarar tehdidi ile karşılaşılması durumunda bilimsel belirsizliğin alınması gereken önlemlerin hayata geçirilmesini ertelemek için bir gerekçe yapılamayacağı vurgulanmıştır. Yine 1990 da Avrupa ülkeleri ile birlikte Kanada ve ABD'nin de bakanlar düzeyinde katıldığı Avrupa Sürdürülebilir Gelişme Konferansı sonucu oluşan Bergen Bildirgesinde, sürdürülebilir gelişmenin sağlanması amacıyla çevre politikasında ihtiyat ilkesinin temel alınması gerektiği, bu amaçla, çevre yaklaşımının riskleri önceden görmeye ve önleyecek girişimleri hayata geçirmeye yönelik olması ve bu bağlamda bilimsel belirsizliğin ciddi çevresel tehlikeler karşısında gereken önlemlerin ertelenmesine bir gerekçe yapılmamasının gerekliliği vurgulanmıştır. Dikkatle bakıldığında Bergen Bildirgesi'nin ihtiyat ilkesini nitelik bakımından Huston'a göre daha ileri bir noktaya taşıdığı görülür.Huston'dan farklı olarak çevrenin korunabilmesi için çevresel bozulmaya sebep olabilecek etkenleri önceden tahmin etmenin ve zarar doğmadan önlemenin önemi vurgulanmış, bunun yanında ilkenin kapsamı genişletilerek giderilemeyecek zarar tehdidi varolmasa bile ciddi zarar risklerinde dahi pasif kalınmaması anlayışı getirilmiştir. Ayrıca Bergen Bildirgesi, Rio Bildirgesi olarak anılan, 1992 UNCED sonucu açıklanan tavsiye kararına kaynaklık etmiştir. Yüz den fazla devlet ve hükümet

başkanının katıldığı konferansın sonuç bildirgesinin ihtiyat ilkesine yer veren 15.maddesinde Bergen yaklaşımının tekrarlanmasıyla ihtiyat ilkesinin tanınma alanı genişlemekle birlikte üye ülkelerin bu ilkeyi kendi olanakları ölçüsünde hayata geçirecekleri vurgulanmakla ilkenin uygulanma olasılığı zayıflatılmıştır(Franchi, 2005: 684-685). Gündem 21 olarak da bilinen belgenin 15. maddesinde şu ifadeye yer verilmiştir: “Çevreye karşı ciddi veya sonradan giderilemez bir zarar tehdidi söz konusu olduğunda bilimsel belirsizlik gerekli önlemlerin alınmasında gecikmeye bir gerekçe yapılamaz ancak üye ülkeler kendi ihtiyat yaklaşımlarını kapasiteleri doğrultusunda oluşturabileceklerdir.”(Motaal, 2005: 485)

3.2.2. Bağlayıcı Sözleşmelerde İhtiyat İlkesi

Bağlayıcı olmayan sözleşmelerden farklı olarak bu sözleşmelerde ihtiyat ilkesinin uygulanması bakımından yasal bir zorlayıcılık söz konusu olmakla birlikte, bir kere bu sözleşmeler yalnızca sözleşmenin hazırlanma ve kabul edilme aşamalarına katılan ülkelerde uygulanma olanağı bulabilmekte ve bu sözleşmeler niteliği bakımından özel çevresel problemlere yönelik ayrıntılı düzenlemeler getirmektedir. Dolayısıyla bu sözleşmelerin uygulanma ve etki alanı bağlayıcı olmayan sözleşmeler kadar geniş olamamaktadır(Franchi, 2005:685).

Birleşmiş Milletler Tarafından 1992 yılında kabul edilen İklim Değişikliği Sözleşmesi'ne göre sözleşmeye imza atan ülkeler iklim değişikliğine sebep olan etkenleri önceden tahmin edebilmek, oluşmuş olanları ise ortadan kaldırmak veya en aza indirmek için sözleşmede belirtilen “ihtiyat ölçütleri”ni kullanmak zorundadırlar. Bu ölçütler mümkün olan en düşük maliyetle insanlığın ortak yararını temin etmek amacıyla fayda-maliyet analizlerine dayanarak belirlenmiştir ve herhangi bir etkinliğin iklim dengesini bozucu etki yarattığına ya da yaratacağına yönelik kesin bilimsel kanıt bulunmaması bu ölçütleri kullanmaktan kaçınma gerekçesi yapılamaz(Franchi, 2005: 686).

Birleşmiş Milletler bu sözleşme ile ilk kez ihtiyat ilkesinden beklenen etkinliğin ne olduğunu ortaya koymakla kalmamış aynı zamanda “fayda- maliyet analizi”nin ilkenin uygulanabilmesi bakımından önemini de vurgulamıştır. Birleşmiş Milletler aynı yaklaşımı Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nde de göstermiştir. İhtiyat İlkesi ayrıca nesli

tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olan türler, hava kirliliği ve deniz ekosisteminin korunmasıyla ilgili sözleşmelerde de yer almıştır. Nesli tükenmekte olan türlerin uluslar arası ticaretine ilişkin konferansların (CİTES) dokuzuncusunda ihtiyat ilkesi temel alınarak hazırlanmış yeni bir ölçütler listesi kabul edilmiştir. Rio Bildirgesinin 15. maddesinde yer alan ihtiyat ilkesi daha sonra Aarhus Sözleşmesi'nin sınırlar ötesi hava kirliliğine sebep olan kalıcı organik kirleticilere ilişkin bölümüne aynen aktarılmıştır(Franchi, 2005:686).

İhtiyat İlkesi özellikle sulak alanlardaki kirliliğin önlenmesi ve deniz ekosisteminin korunması ile ilgili uluslar arası bağlayıcı metinlerde geniş bir uygulanma alanı bulmaktadır. Örneğin Kuzeydoğu Atlantik çevresinin korunmasına yönelik olarak, OSPAR adıyla bilinen ve bir çok sözleşmeyi kapsayan çalışmaların biri parçası olan ve Paris Konvansiyonu (1992) olarak bilinen sözleşmenin ikinci maddesinin ikinci fıkrasına göre katılımcı ülkeler İhtiyat ilkesini uygulamaya geçirmek zorunluluğundan dolayı deniz çevresine veya ekosistemine, insan sağlığına ya da insanların meşru kullanımına sunulmuş deniz kaynaklarına doğrudan yada dolaylı şekilde zarar vereceğine dair makul kanıtlar bulunan maddeler ve enerjilere karşı, etkilerine yönelik kesin kanıtlar olmasa da, önlem almak durumundadırlar(Fayette, 1999:254).

İhtiyat İlkesinin uluslar arası bağlayıcı metinlerde yer alması çevrenin korunması bakımından büyük bir öneme sahip olmakla birlikte onun çevre politikaları ve karar vericiler tarafından hayata geçirilmesi veya yargısal süreçte işlevsel hale getirilmesi de bir o kadar önemli ve bütünüleyici bir husustur. Bu bağlamda verilecek birkaç örnek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

3.3. Bazı Yargı Kararlarında İhtiyat İlkesi

Avustralya'da Shoalhaven Şehir Meclisi'nin 1993 yılında şehrin trafik problemini hafifletmek ve iki yerleşim yerini birbirine bağlamak amacıyla Bombaderry Irmağı üzerine bir karayolu köprüsü yapma planı üzerine meclisle Ulusal Parklar ve Doğal Yaşamı Koruma Kurumu (NPWS) arasında ihtilaf doğmuştur. İhtilafın konusu köprü'nün yapılacağı yerde bulunan ve inşaattan zarar görme olasılığı bulunan büyük kurbağa yuvalarıdır. Avustralya Doğal Yaşamı Koruma Kanunu'na (NPWA) göre bu işin yapılabilmesi için bir lisans alınması gerekmektedir ve bu lisansı verme yetkisi

NPWS Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. Yasaya göre genel müdürlük bu konudaki gerekli planları ve uyulama programlarını ve buna ek olarak Fauna Etki Değerlendirme raporu (FIS) isteme yetkisine sahiptir. Meclis gerekli raporları şubat ayında sunmuş fakat bu raporlar NPWS tarafından özellikle kurbağa yuvalarına yönelik potansiyel etkiler bakımından yetersiz görülmüş ve ek bilgi istenmiştir. Bunun üzerine yeni bir FIS sunulmuş fakat NPWS bu rapordaki çözüm yaklaşımlarını göstermelik ve uzun vadede kurbağa habitatının yok olmasına sebep olacak nitelikte bulup reddetmiştir. Bunun üzerine anlaşmazlık New South Walles Arazi ve Çevre Mahkemesine taşınmıştır. Mahkeme, Avustralya'nın 1992'de onayladığı Hükümetlerarası Çevre Antlaşması(IGAE) ve bu antlaşmada yer alan ihtiyat ilkesine vurgu yaparak konuyu incelemeye almış ve ihtiyat ilkesinin bu sorunun çözümünde hem yönetsel mercilere hem de yargı organlarına yol gösterici olduğunu belirtmiştir. Şehir meclisinin tüm ısrarlarına rağmen mahkeme, tehlike altındaki türler listesinde yer alan kurbağalara yönelik potansiyel risklerin toplumun ortak yararına yönelik bir tehdit niteliği taşıdığı, ve önlem almak için bilimsel ispat aramanın ihtiyat ilkesinin de ışığında gerekli olmadığı ve bunun bir sağduyu meselesi olduğunu belirtmiş ve sonuç olarak çevresel maliyetini ekonomik faydasından yüksek bulduğu bu karayolu ve köprü projesini reddetmiştir(Franchi, 2005: 687- 691).

Hindistan'da 1986 yılında M.C Metha adıyla bilinen ve Delhi'deki hava kirliliği nedeniyle hükümete karşı açılmış olan dava ile başlayan gelişmeler ihtiyat ilkesinin önemli uygulanma örneklerinden birini oluşturur. Bu dava sonucunda Hindistan Yüksek Mahkemesi hava kirlilinin önlenmesine yönelik birkaç etmen sıralamıştır. Bu etmenler, kurşunsuz benzin, kimyasal tepkime dönüştürücü (catalytic converter) ve düşük sülfürlü dizel yakıttır. Daha sonra çevresel kirliliği kontrol etme ve önlemekle görevli özel bir komite olan Çevresel Kirlilik Otoritesi (EPA) tarafından çevre kanununda bulunmayan bir düzenleme önerisi getirilmiş ve kabul edilmiştir. Bu düzenlemeye göre Delhi'deki bütün şehir içi ulaşım otobüsleri doğal gaz ile çalışır bir motor sistemi (CNG) ile donatılacaktır. Bunun üzerine Hindistan Yüksek Mahkemesi 1998'de bu dönüşümün bir an önce yaptırılması için Delhi Hükümeti'ne belirli bir süre tanımıştır. Buna rağmen hükümet CNG sisteminin kıtlığı ve bunun da etkisiyle oluşan dağıtım sorunlarını bahane ederek başarısız olunca mahkeme anlayış göstermeyip o güne kadar hiç görülmemiş bir uygulamaya giderek hem gecikilen her gün için otobüs işletmesi başına

500 rupee para cezası kesmiş hem de dizel yakıtla çalışan yaklaşık 1500 otobüsü trafikten men etmiştir. Mahkeme bu kararı verirken Hindistan Anayasası'nın çevre ile ilgili hükümlerine dayanmıştır. Anayasaya göre hükümet ülkedeki ormanlar ve doğal yaşamla birlikte tüm çevresel varlıkları korumak ve geliştirmekle görevlidir. Bunun yanında mahkeme anayasanın diğer bölümlerinde yer alan ve hükümete halk ve çevre sağlığının korunması ile ilgili olarak verilmiş görevleri de incelemiş, buna ek olarak hükümetin anayasal görevlerinden sıyrılmak amacıyla giriştiği faaliyetleri araştırmış ve Hükümetin, CNG yakıtına ilişkin dağıtım istasyonlarının tesis edilmesini geciktirerek ve piyasaya sürülecek yakıt miktarını kısırarak bu yakıt sistemini gözden düşürmeye çalıştığını vurgulamıştır. İhtiyat yaklaşımını geliştirirken Vellore Halk Refahı Örgütü'nün ihtiyat ilkesinin içeriğine açıklık getirme çalışmalarından da yararlanan Hindistan Yüksek Mahkemesi, ciddi veya onarılmaz çevresel zarar tehlikesi ile karşılaşıldığında önlem almak için zarar tehlikesinin bilimsel ispatının aranmayacağını belirtmiştir. Mahkeme Delhi'deki hava kirlilik oranının uluslar arası ölçülerin çok üzerinde olmasının yol açtığı ve çocuklarda dahi görülmeye başlanan kalp ve solunum rahatsızlıklarının görmezden gelinemeyeceğini, Hindistan'daki CNG ile çalışan otobüs oranının % 17 olmasına karşılık ABD de bu oranın % 28 olduğunu ve artma eğilimi taşıdığını, hatta Çin ve Güney Kore gibi ülkelerde de eğilimin bu sistemin yaygınlaştırılması yönünde olduğunu vurgulayarak Delhi hava kirliliği kontrol politikasında ihtiyat yaklaşımının uygulanması gerektiğini, buna uymayarak çevreyi ve halk sağlığını korumaya ilişkin anayasal görevlerini savsaklayan hükümete ağıra para cezası verdiğini bildirmiştir (Franchi, 2005: 691-694).

Kanada'da kereste elde etmek amacıyla orman işletilmesi uygulamalarına yönelik bir idari karara karşı, bu kararın uygulanması sonucu benekli baykuşların zarar göreceği gerekçesiyle açılan bir dava ihtiyat ilkesinin hayata geçirilmesine sebep olmuştur. Davayı Batı Kanada Yaban Yaşam Komitesi (WCWC), Cattermole şirketi tarafından hazırlanıp, South Island Orman Bölge Yönetimi tarafından onaylanan Kereste Ormanları Gelişim Planı (FDP) na karşı açmıştır. Kanada Orman Bakanlığı Kanunu'na göre Bakanlığın iki temel görevi bulunmaktadır. Bunlar; ormanların kereste üretimi bakımından rekabete dayalı, etkin ve verimli şekilde işletilmesini sağlamak ve bu görev yerine getirilirken orman varlığının korunması ve gözetilmesidir. Ayrıca kanunun, uygulama ilkeleri ile ilgili bölümünde ormanların sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi

bakımından kamu görevlilerinin taşıması gereken etik değerler ve bireylerin ve toplumun sosyal, ekonomik ihtiyaçlarının karşılanmasında ormanların taşıdığı ekonomik, kültürel, ruhsal ve çevresel değerlerin dengelenmesinin gözetilmesi esası vurgulanmıştır. Yine aynı kanuna göre hazineye ait ormanlar ve araziler orman bakanlığı tarafından ekonomik amaçlarla işletilmek üzere özel ellere tahsis edilebilmektedir. Dava konusu alan da bu bölgelerden biridir. Ayrıca bakanlığın bu bölgeleme çalışmalarını kanuna uygun şekilde hazırlanacak stratejik planlara dayandırması gerektiği gibi bölge yönetimleri de bu planlarda yer almayan konularda veya plan aykırı olarak uygulama planları oluşturamayacaklardır. Ayrıca uygulama planları yapılırken gözetilmesi gereken temel esaslardan biri ormanların korunmasıdır(Franchi, 2005: 694- 695).

Yaban Yaşam Komitesi 1986 da benekli baykuşları tehlike altındaki türler listesine almıştır. Buna ek olarak British Columbia hükümeti 1995 yılında benekli baykuşların korunmasına yönelik planlama temel ilkelerini açıklamış ve bundan iki yıl sonra da yerel hükümet Benekli Baykuşlar Yönetim Planını (SOMP) oluşturmuştur. Bu plan kısa vadede kereste ve orman işletmeciliğini sınırlandırırken uzun vadede benekli baykuş türünün nüfusunu korumaya ve geliştirmeye yönelik olarak tasarlanmıştır. 1999 yılında yerel orman bakanlığı Anderson nehri civarında orman alanlarındaki kesim bölgelerini SOMP çerçevesinde yeniden düzenleme yoluna giderek özel yönetim alanları oluşturmuştur. Bu gelişmeler doğrultusunda Cattermole şirketinden daha küçük çaplı ve benekli baykuşların yaşam alanlarını gözeten yeni bir orman gelişim planı istenmiş ve bölge yönetimince onaylanmıştır. Bu gelişmelere rağmen mahkeme mevcut yasal düzenlemelerin de ötesine geçerek ihtiyat ilkesini Yaban Yaşam Komitesinin iddiaları doğrultusunda geniş yorumlamış ve bölge yönetiminin ihtiyat ilkesini yorumlama biçimini yetersiz bularak Cattermole Şirketi tarafından hazırlanan plana verilen onayı iptal etmiştir (Franchi, 2005: 697- 699).

İhtiyat ilkesinin uygulanmasında çeşitli güçlüklerle karşılaşılabilir. Bu güçlüklerden en önemlisi bilimsel belirsizlik karşısında bu ilkenin uygulanabilirliğini güçlendirecek temel ölçütlerin geliştirilme zorluğudur ki kapsayıcı yasal dayanaklar geliştirilmesi hususundaki güçlükler de buradan kaynaklanmaktadır. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi ilkenin uygulanmasında genişletici yorum özellikle

mahkemeler tarafından getirilebilmektedir. Oysa yönetsel karar vericilerin ilkenin uygulanmasında temel alacakları açık ölçütlerin yasalarla veya düzenleyici işlemlerle oluşturulması gereği vardır. Çünkü yönetsel uygulamalar olası çevresel zararları yaratabilecek etkinlikleri önlemekte en etkin araçtır. Elbette bu noktada yönetsel uygulamalar kadar halkın katılımı da önem taşımaktadır. Çünkü çeşitli etkinliklerin yarattığı veya yaratabileceği zararların haber alınmasında o bölgede yaşayan insanların duyarlılığı kadar işlevsel bir haber kaynağı daha yoktur(Grandjean, 2004: 218-219).

İhtiyat ilkesinin uygulama ölçütlerinin belirlenmesinde bilimsel araştırmalardan ve ampirik verilerin istatistiğinden yararlanılabilir. Örneğin Danimarka ve İsveç'te özellikle kimyasal ve biyolojik maddelere karşı yapıldığı gibi zararlı etkileri tam olarak belirlenemese de bazı maddelerin listelenerek kullanımının sınırlandırılması ve zararsızlığı bilimsel olarak kanıtlanmadıkça listeden çıkarılmaması türünden uygulamalar örnek alınarak başka alanlara da genişletilebilir. Ayrıca bu veriler güncellenerek uygulama ölçütleri daha da geliştirilebilir. Aksi halde İhtiyat yaklaşımı belirsiz ve kırılabilir bir nitelikte kalacak ve gelişigüzel, düzensiz uygulamalar arasında sıkışacaktır. Bilimsel belirsizlik nedeniyle bazı bilim adamları tarafından bu ilkeye mesafeli yaklaşarak onun yerine risk değerlendirmesi ölçütlerinin kullanılması yönünde tavır alınabilmektedir. Hatta ihtiyat ilkesinin, doğa bilimlerinde kullanılan "risk değerlendirmesi" kavramının sosyal bilimlerdeki karşılığı olduğu veya Avrupa'nın ABD mallarına karşı bir ticari engel yaratma çabasının ürünü olduğu türünden iddialarla karşılaşılmaktadır(Golstain, Carruth, 2004: 492). Bir kere risk değerlendirmesi bilimsel olarak tespit edilebilen risklerin karşılaştırmalı değerlendirmesi yoluyla kabul edilebilir üretim ve tüketim yöntemlerinin belirlenmesi süreci olduğundan ve yalnızca ölçülebilen risklerin dikkate alınması sonucunu doğduğundan, çevreyi olası tehlikelere karşı korumak noktasında yetersiz kalmaktadır. Burada önemli olanın bilimsel araştırma ve teknolojik gelişme ile halk ve çevre sağlığının uzlaştırılması ve dengelenmesi olduğu gerçeği unutulmamalıdır(Grandjean, 2004: 218-219).

3.4. İhtiyat İlkesinin Önemi ve Sürdürülebilir Kalkınma

Yukarıda da belirtildiği gibi ihtiyat ilkesi çevrenin korunması açısından özellikle etkileri konusunda bilimsel belirsizliğin sürdüğü beşeri etkinlik alanlarıyla ilgilidir. Bu etkinlik alanları, insan ve hayvan tedavisinde kullanılan kimyasal ilaçlar, zehirleyici etkiler

taşıyan tarımsal kimyasallar, ve genetik özellikleri ile oynanmış bitki ve hayvan türlerinin üretimi ve tüketimi, ileri teknoloji gerektiren enerji, iletişim, ulaşım araçları üretimi ve kullanımı ve bu süreçlerde doğaya bırakılarak havaya, suya ve toprağa karışıp birikmesine sebep olunan atıklar olarak sayılabilir(Soule, 2004: 335, Cranor, 2005:31).

Bu ve buna benzer alanlarda gerçekleşen üretimin yaratabileceği çevresel risklerin öngörülüp ortadan kaldırılması ancak iyi bir değerlendirme ve çevre yönetimiyle gerçekleştirilebilir. Çevre aynı zamanda tüm insanlığın ortak değeri niteliğindeki bir hak olduğundan bu hakkın korunmasında katılım büyük bir önem taşımaktadır. Katılımlı bir çevre yönetimi ve denetimi akla hemen demokratik süreçleri getirmektedir. Demokrasi ve ihtiyat ilkesi çevre bağlamında birbirine kenetlenmiş durumdadır. İhtiyat ilkesinin demokratik bir süreç ile birlikte kullanılması en başta, çevre yönetimi sürecinde bilim çevreleri ile karar vericiler ve demokratik toplum kuruluşları arasında kurulacak sürekli iletişim ile bilimsel belirsizliğin toplumun geleceğini riske atmaya bahane edilmesinin önünü almak amacıyla risklerin öngörülmesi ve önlenmesini, katılımcı politik ve idari süreçlerle oluşturulmuş yasal ya da düzenleyici ölçütlerle gerçekleştirmeyi sağlar(Christoforou, 2003: 205).

En kapsayıcı şekliyle İhtiyat İlkesinin asıl önemi Sürdürülebilir Kalkınma ile birlikte ve hatta onun bir parçası olarak ele alındığında ortaya çıkacaktır. Ekonomik gelişme veya kalkınma amaçları doğrultusunda doğal kaynakların kendini yenileyebilme hızının çok ötesinde bir hızla tüketilmesi ve doğal tahribatın fiyat mekanizmasına dahil edilememesi gerçeğinin yarattığı paradoksa bir çözüm bulmak amacıyla geliştirilmiş olan sürdürülebilir kalkınma anlayışı temelde sosyal, ekonomik kalkınma ve sürdürülebilir bir doğal çevre varlığı arasında denge kurmaya yönelik bir yaklaşımdır. Sürdürülebilir kalkınma, doğal kaynakların bu günkü kullanımının gelecek kuşakların aynı kaynaklara ulaşabilme olanaklarını köreltmeyecek şekilde planlanmasını ve kontrol edilmesini ifade eder. Bu planlama ve kontrol elbette siyasal, yönetsel ve yargısal bir sürecin ürünü olacaktır. Bu amaçla oluşturulacak politikalar ancak, çevresel bozulmanın nedenlerini öngörme ve engellemeye yönelik olarak geliştirilirse sonuç alınabileceğinden çevre politikası ve yönetiminin odağında ihtiyat ilkesi yer almalıdır(Güzel, 2001; Guimaraes, 2004: 207).

İlk kez Brundland Raporu (BM Çevre ve Sürdürülebilir Gelişme Raporu)ile çevre sorunlarına kirliliğin azaltılması ötesine geçen bir yaklaşım sergilenmiş ve doğal kaynak stoklarının gelecek kuşakların da yararlanabileceği şekilde muhafaza edilebilmesi için yatırımların yönünün, teknolojik donanımın ve kurumsal değişimin uyum içinde bir bütünü oluşturacağı çevre yaklaşımına vurgu yapılmıştır. Bu genel yaklaşımın biraz daha ayrıntısına inildiğinde sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı içerisinde de iki farklı bakış açısıyla karşılaşılır. Bu bakış açıları da çevre etiğini ele alırken belirttiğimiz yaklaşım farkını yansıtmaktadır. Birinci yaklaşım ekonomik (insan merkezli), ikinci yaklaşım ekolojik (çevre merkezli) nitelik taşımaktadır.

Ekonomik yaklaşım, insan eliyle oluşturulmuş tüm üretim araçlarını kapsayan ekonomik sermaye, yetenekli insan gücünü kapsayan beşeri sermaye kavramlarının bileşimi olan geleneksel sermaye tanımlamasına ek olarak toprak, su kaynakları, denizler, ormanlar, flora, fauna ve bunların bütünleşmesinden ibaret olan doğal çevreyi de “doğal sermaye” adı altında tanımlamakta ve bu üç sermaye türünün birleşimi olarak gördüğü sermaye stokunun hiç değilse sürekliliğinin sağlanmasının gereğini belirtmekle yetinirken aynı zamanda doğal çevrenin beşeri çevre ile olan yaşamsal farklarını görmezden gelmektedir. Ekolojik yaklaşım ise beşeri ve doğal çevre ayrımından yola çıkarak doğal çevrenin bir sermaye türü olarak algılanması yoluyla diğer sermayeler ile ikâme edilebileceği gibi bir yanılgıdan sıyrılmak amacıyla doğal çevrenin (sermayenin) ikâme edilemez özellikleri gereği ayrı ve özel bir yönetime tabi tutulması ve bu yönetimde temel amacın doğal kaynak kullanım yoğunluğunu azaltmak olması gereği üzerinde durmakta ve sürdürülebilir kalkınmanın ancak biyolojik çeşitliliğin korunmasına da dikkat edilerek sağlanabileceğini ifade etmektedir(Dağdemir, 2003:143-144). İşte tam da burada İhtiyat ilkesinin önemi ve sürdürülebilir Kalkınma politikasıyla bütünlüğü ortaya çıkmaktadır. Özellikle toksik (zehirli) etkili kimyasallar ve atıklar, genetiği değiştirilmiş gıda üretim ve tüketimi, ileri teknoloji ürünü çeşitli ulaşım ve haberleşme sistemleri üretim ve kullanımı gibi alanlardaki her türlü beşeri faaliyet sonucu ortaya çıkabilecek çevresel bozulmanın bu faaliyetlerle olan sebep sonuç ilişkisinin, bir beşeri sermaye türü olan bilimsel bilgi birikiminin olanaklarıyla açıklanamaması durumunda (bilimsel belirsizlik) ne olacaktır? Ortaya çıkabilecek çevresel zarar bilimsel bilginin üretime aktarılması anlamına gelen teknoloji ile giderilebilecek midir? Bilimin sebeplerini açıklayamadığı bir soruna çözüm üretmesi

elbette beklenemez. Bu nedenle çevre politikası ve çevre yönetimi ihtiyat ilkesi temelinde oluşturulmalı ve ekonomik yada beşeri sermaye ile ikâme edilemeyecek doğal değerler ihtiyat ilkesinin somut görünümü niteliğindeki önlemlerle korunmalıdır.

Birleşmiş Milletler Rio Zirvesi (Çevre Konferansı) sonucu olarak ortaya çıkan Rio Bildirisi, Gündem 21, Ormanların Yönetimine Korunmasına ve Sürdürülebilirliğine Yönelik Rehberlik Bildirisi, İklim Değişikliği Sözleşmesi ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmeleri ışığında sürdürülebilir kalkınma konusunda geliştirilen ve bütün hizmet ve politikaları eşgüdümlü hale getirmeye yönelik ortak kavramlardan biri “politika bütünleştirme” kavramıdır. Bu kavram ekonomik, ekolojik ve sosyal hedeflerin karşılıklı bağımlılığını ve ekolojik sistemin güvenliğinin uzun dönemli ekonomik ve sosyal gelişmenin vazgeçilmez bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınmanın başarılması, nüfus artışı, yoksulluk ve çevrenin bozulması ile tanımlanan kısır döngünün kırılabilmesine bağlanmaktadır. Bunun gerçekleştirilebilmesi ise sosyal adaletin, yönetimde katılım ve şeffaflığın sağlanmasını gerektirmektedir(Dağdemir,2003:144). Ayrıca yukarıda belirttiğimiz gibi etik değerlerin hukuk normları haline gelmesinin, bu değerlerin politik süreçlerde egemen anlayışlar halini almasına bağlı olduğu hatırlanırsa şu çıkarılamayı yapmak zor olmaz: Politik süreçlerin çoğulcu demokrasi anlayışı çerçevesinde bilim çevreleri, karar vericiler ve her düzeyde sivil örgütlenmeyi temsil eden dernek, sendika, siyasi partiler gibi sivil toplum kuruluşlarının katılımı ile yoğunlaşması sonucu giderek daha da gelişecek sosyal duyarlılıkla desteklenmiş “gezegenin geleceği” odaklı bilinç hem ulusal hem de uluslar arası düzeyde bölgeler arası refah farklılıklarını gidermeye yönelik daha adil ekonomik paylaşım, sosyal adalet doğrultusunda somut adımları güçlendirebileceği gibi ihtiyat ilkesini etik anlayışın evrensel düzeyine taşımının yanında çevre özelinde de hukuksal düzenlemelerin temel taşı haline getirecektir. Az sayıdaki örgütlü çıkar çevrelerinin tekelden kurtarılarak toplumu oluşturan farklı sosyal sınıflara mensup kitlelerin örgütlü mücadelesiyle şekillenmiş siyasal alan toplumların ortak serveti ve mirası olan doğal çevrenin uluslar arası iş birliği ile korunmasını ve geliştirilmesini sağlayacak evrensel çevre yaklaşımının ana rahmi görevini yerine getirebilecektir.

3.5. Avrupa Birliği'nde İhtiyat İlkesi

Avrupa Topluluğu'nda Maastricht antlaşmasına kadar, herhangi bir hukuksal belgede İhtiyat İlkesinden açıkça bahsedilmez(Vilaça, 2004:371). 1992 yılında Avrupa Topluluğu anlaşmasınının 174. maddesinin ikinci fıkrasında Maastricht antlaşmasıyla (m.6) yapılan değişiklik sonucu Topluluk çevre politikalarınının çevrenin yüksek düzeyde korunması amacını taşıyacağı ve politika oluşturma sürecinde ihtiyat ilkesinin temel alınacağı hükmü getirilmiştir. Metinde ilkenin anlamına açıklık getirilmemekle birlikte Avrupa Adalet Divanı, Deli Dana Hastalığı ile ilgili bir davada bu yönde ilk adımı atarak “ kesin bir kanıt olmasa dahi insan sağlığını riske atacak nitelikte bir tehdit ile karşılaşıldığında yetkili kurumlar riskin gerçekleşmesini beklemeden gerekli önlemleri almak zorundadırlar” ifadesini kullanmıştır(Christoforou, 2003: 206).

İhtiyat İlkesinin Avrupa çevre politikasınının merkezine oturması, Avrupa Parlamentosu tarafından 1998 de alınan ve Yeşil Ant (Green Paper)olarak bilinen karar içerisinde Tüketici Sağlığı ve Gıda Güvenliği'nin temel ilkesi olarak benimsenmesi ile gerçekleşmiştir. Ayrıca Avrupa Komisyonu'nun şubat 2000 deki toplantısında çevrenin korunması ve insan,hayvan ve bitki sağlığı bakımından İhtiyat İlkesinin özel önemi vurgulanmıştır(Vilaça, 2004:372). Aralık 2000 deki Nice toplantısında İhtiyat İlkesinin anlamı ve içeriği olgunlaştırılmıştır. Buna göre ilkenin ana uygulanma konuları ve uygulama sistemi belirlenerek çeşitli alanlardaki uygulamalar ve harcamaların ihtiyat yaklaşımı doğrultusunda uyumlaştırılmasına dönük yasal düzenlemelere hız verilmesi kararlaştırılmıştır. Avrupa Birliği özellikle, ileride karşılaşılabilecek sağlıklı gıda krizleri, biyoteknoloji ve genetiği değiştirilmiş ürünler ile ilgili konularda ulusal, birlik düzeyinde ve uluslararası ölçülerin belirlenmesi amacıyla hem Avrupa Parlamentosunda hem de sivil alanda yoğun katılıma dayalı çalışmaların ve tartışmaların yapılmasını sağlayacak girişimlerin gerçekleştirilmesi amacıyla çalışmalara devam etmektedir(Christoforou, 2003: 206).

Örneğin, Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GMO) la ilgili olarak, bu ürünlerin üretim ve pazarlama sürecinin başından sonuna kadar kontrol edilmesi ve denetlenmesi hususunda Birlik üyesi ülkelerle birlik organları arasında kademeli bir yetki ve sorumluluk devri sistemi getirilmiştir. Bu amaçla gerçekleştirilen 258/97 sayılı düzenleme ile bu ürünlerin üretildiği ülkelere söz konusu ürünlerin ve türevlerinin

Üretim süreçlerinin denetlenmesi yanında insan ve evre sağlığına karşı oluşturdukları risklerin değerlendirilmesi yoluyla varılan sonuçlar ışıkında yüksek risk taşıyan ürünlerin üretiminin ve satışının sınırlandırılması veya askıya alınması yetkisi ve sorumluluğu verilmiştir. Ancak bu yetkiler, yapılacak yasal düzenlemelerle Birlik düzeyinde yetkili otoriteler oluşturulup tecrube kazandıķa yavaş ve kademeli olarak bu otoritelere devredilecektir(Forsman, 2004: 582)

Bu sistemin oluşturulmasından amaç, genetiği değiştirilmiş ürünlere ilişkin prosedri birlik düzeyinde uyumlu, bir örnek, şeffaf, akılcı ve etkili hale getirmektir. Bu amaçla Avrupa Gıda Güvenlik Otoritesi (AGGO) oluşturulmuştur. Bu kurumun sorumluluk alanı gıdalarda risk değerlendirmesi yapmaktır. Buna ek olarak Besin Zincir ve Hayvan Sağlığı Komitesi oluşturulmuş ve bu komiteye son karar mercii olma statüsü sağlanmıştır. 178/2002 sayılı düzenleme ile de gıdalarla ilgili yasal düzenleme sürecinde, değerlendirme ve yeniden gözden geçirme amacıyla halkın katılımının da sağlanması yanında risk değerlendirmesi ve AGGO nun çalışmaları hakkındaki bilgilere ulaşma hakkı düzenlenmiştir(Forsman, 2004: 583).

İhtiyat İlkesinin çeşitli ülkelerde ağırlıklı olarak vurgulandığı sorun alanlarının başında kirlilikle mücadele yer aldığı gibi(Motaal, 2005:484) Avrupa Birliği mevzuatında sayısız denilebilecek kadar çok sayıdaki evre ile ilgili düzenleme arasında ihtiyat ilkesi ile ilgisi bakımından en fazla önem arz edenlerden biri Bütünleşik Kirliliği nleme ve Kontrol Yönetmeliği'dir. Bu yönetmelik suya, havaya ve toprağa bırakılarak ve zaman içerisinde etkileşerek karmaşıklaşan ve katlanarak büyüyen kirliliği önlemeye yönelik çeşitli boşaltma (emisyon) standartlarını ve teknikleri belirlemenin yanında emisyon türlerine ilişkin sınırlamaları da içermektedir. Yönetmeliğin 4.-9. maddeleri arasında emisyon ruhsatları ile ilgili genel kurallar düzenlenmektedir ve ye ülkeler ruhsat işlemlerini ve gözetimini bu hükümlere uygun şekilde gerçekleştirmek zorundadırlar. Örneğin boşaltma yapacak kişilere ruhsat verilmeden önce bunlardan boşaltılacak maddelerin çevreye yönetmelikte belirtilen ölçülerin üzerinde bir zarar verilmeyeceğine dair rapor istenmesi ve ayrıca bu raporla bağlı kalınmaksızın değerlendirme yapılması gerekmektedir. Yönetmeliğin 3. maddesinde boşaltıma konu olacak maddelerle ilgili genel ölçütlere yer verildiği gibi farklı emisyonlara ilişkin izin veya ruhsatlara dair bölümlerde de havaya, suya veya toprağa bırakılacak sıvı, katı veya gaz niteliğindeki

atıklara dair özel ölçütler ve önceden belirlenmiş sınırlara uygunluk aranmakla birlikte, boşaltım tesisatlarının teknolojinin el verdiği en yüksek olanaklar doğrultusunda inşa edilmiş olması gerekmektedir.(m.9) Bu bağlamda İhtiyat ilkesi değerlendirilecek olursa özellikle bu yönetmelik doğrultusunda uygulama yapacak olan üye ülkelerin bu genel düzenlemenin ötesine geçerek çevreye olumsuz etkileri tam olarak tespit edilemeyen, başka bir deyişle potansiyel etkilerinin düzeyi konusunda bilimsel belirsizlik yaşanan emisyon türlerine neden olan faaliyetlerin ruhsat veya izin verilmeyerek engellenmesi sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi açısından önemli bir gelişme niteliği taşıyacaktır(Heldeweg, 2005: 6, 13)

AB ve sürdürülebilir kalkınma dendiğinde akla ilk olarak Amsterdam Sözleşmesi gelmektedir. 1997 de imzalanan bu sözleşme ile Avrupa Tek Senedi ve Maastricht anlaşmasında önemli iki değişiklik gerçekleştirilmiştir. Sözleşmenin amaçlar bölümü ve ikinci maddesi birlikte değerlendirildiğinde şu sonuca varmak mümkündür. Topluluk düzeyinde ekonomik ve sosyal gelişmenin ve enflasyonla mücadelenin başarıyla gerçekleştirilmesi yoluyla sağlanacak toplumsal refaha ve yüksek yaşam kalitesine ancak birlikte ve dayanışma içerisinde ve çevreyi yüksek düzeyde korumayı hedefleyen ekonomik, sosyal politikalarla ulaşılabilir. Arzulanan böyle bir gelişmeye de sürdürülebilir kalkınma adı verilmektedir(Poostchi, 1998: 77). Bunun sebebi ise kaliteli bir doğal ve beşeri çevreyi sağlayıp muhafaza edemeyen ekonomik gelişmenin son kertede nitelikli bir toplumsal yaşamı sağlayamayacağının anlaşılmasıdır. İşte sözleşmenin kendisinden önceki Birlik sözleşmelerine kattığı yeniliğin merkezinde de bu anlayış yatar.

Sözleşmenin (100 a)maddesinin 3. fıkrasında bilimsel belirsizlik halinde gerekli önlemlerin alınmasında yeterli bilimsel kanıt bulunmamasının bir gerekçe yapılamayacağı ve üye ülkelerin çevreyi koruyucu ve önceden belirlenmiş ölçütler doğrultusunda gerekli önlemleri alacağı belirtilmiş, bu doğrultuda aynı maddenin 5. fıkrasında ise klasik ve bilimsel kanıta dayanan önlemlerin ötesine geçen ve ihtiyat ilkesine dayanan önlemlerin üye ülkeler düzeyinde farklılık arz etmesinin yaratacağı sorunları gidermek bakımından Rio Deklarasyonu doğrultusunda Birlik düzeyinde temel bir çerçeve oluşturulması gereğine yönelik hukuksal düzenleme gereği belirtilmiştir. Bunlara ek olarak da 130. maddede çevre yönetiminde etkinlik açısından karar vericiler

düzeyinde ihtiyat ilkesinin bilimsel belirsizlik halinde sağladığı avantaj ve birlik düzeyinde uygulama paralelliğinin gereği vurgulanmıştır(Poostchi, 1998:80-81).

3.6. Dünya Ticaret Örgütü'nün İhtiyat İlkesine Yaklaşımı

Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) İhtiyat İlkesine karşı tavrı oldukça tartışmalı bir alan olarak gözükmektedir. Örgütün çeşitli karar ve düzenlemeleri göz önünde bulundurulduğunda çevrenin korunması bakımından çevre yönetiminde klasik risk değerlendirmesini esas aldığını ve bu nedenle ihtiyat ilkesinin gerisinde kaldığını öne sürenlerin yanında, örgütün yakın tarihli bazı kararlarında üye ülkelerin ihtiyat ilkesini uygulamak bakımından elini güçlendirici bir tavır sergilediğini öne sürenler de bulunmaktadır

Örneğin Majone, WTO nun ihtiyat ilkesine ilişkin bir düzenlemeye sahip olmadığını yalnızca Sağlık ve Hijyen Ölçütleri sözleşmesinin beşinci maddesinin 7 fıkrasında dolaylı bir ihtiyat yaklaşımından söz edilebileceğini öne sürmektedir(2002: 91).Ancak Majone'nin çalışmasında bir çok ayrıntıya yer verilmesinin yanında sözü edilen sözleşmenin 7. fıkrasının “ilgili uluslararası organizasyonlarla etkileşim”e ilişkin bölümün atlandığı dikkati çekmektedir. Forsman ise AB ile WTO arasındaki özellikle genetiği değiştirilmiş ürünler ve hormonlu gıdalar konusundaki düzenlemeler bakımından göze çarpan farklılıkların yarattığı çelişkili durum nedeniyle birliğin tüm çabalarına rağmen ihtiyat ilkesinin hayata geçirilmesinin zorlaştığını vurgulamaktadır. Casala da gıda güvenliği açısından ihtiyat ilkesini incelediği çalışmasında konuya mahkemeler veya benzer yetkilere sahip kurullar noktasından yaklaşarak AB ve WTO arasındaki yaklaşım farklılıklarının hukuksal düzenlemeler yanında, yargısal yetkileri güçlendirilmiş kurullar arasında gerçekleştirilebilecek içtihat uyumu yoluyla da giderilebileceğini belirtmektedir(2004: 551-553).

Esasında tartışma dört temel nokta üzerinde yürütülmektedir.Birinci nokta “ihtiyat uygulamalarına yol açacak bilimsel belirsizliğin açık hale getirilmesi” sorunu, ikincisi “bu ilkenin hedeflediği tehdit ve risk düzeyinin belirlenmesi” sorunu, üçüncüsü “alınacak önlemlerin neler olduğunun belirlenmesi” sorunu ve sonuncusu “belirlenecek ölçütlerin nasıl gerçekçi ve güncel hale getirileceği” sorunudur. Tüm bu tartışmalara rağmen ilkenin ana dayanak noktası olan kirlilikle mücadele ve kirlilik kontrolü ana

teması içerisinde özellikle Rio zirvesi ve bu zirveden çıkan gündem 21 in 15 maddesi ilkenin anlamının ve uygulama alanının belirlenmesinde önemli bir kaynak sunmaktadır(Motaal, 2005: 484). Bu belgede yer alan ifadeyi yukarıda belirttiğimizden burada tekrar etmeyeceğiz. Esasında WTO merkezli tartışmanın temel sebebi ihtiyat ilkesine dayandırılacak çeşitli ulusal yada bölgesel uygulamaların ticaret dengelerini çeşitli mallar üzerine farklı yöntemler kullanılarak konulacak sınırlandırmalar nedeniyle bozabileceği kaygısıdır. Uluslararası ticaret sisteminin mantık yapısı içerisinde düşünüldüğünde bu kaygıyı anlaşılabilir kılan sebeplerden biri Gündem 21 in 15. maddesinde, katılımcı ülkeler arasında ortak bir tavrın sağlanabilmesi amacıyla olsa gerek, ilkenin uygulanmasında üye ülkelerin kendi olanakları ölçüsünde hareket edebileceklerinin belirtilmiş olmasıdır.

İhtiyat ilkesini açıklayan çeşitli uluslararası belgelerde bilimsel belirsizliğin ne olduğu konusunda net bir açıklama olmamasına rağmen dikkat edilmesi gereken nokta “bilimsel kanıt yetersizliği” veya “bilimsel kesinliğin olmaması” şeklindeki ifadelerdir. Bundan anlaşılması gereken ihtiyat ilkesinin bilim dışı dayanaklarla uygulanabileceği değil, bir etkinliğin çevrede yaratabileceği ciddi veya onarılamaz bozulmanın bilimsel incelemeler sonucunda tam olarak öngörülememesi halinde bu belirsizliğin önlem alınmasını ertelemeye bir gerekçe yapılamayacağıdır. WTO da bu noktada benzer bir yaklaşım sergilemektedir. Örgütün Ticaret ve çevre Komitesi'ne göre, ihtiyat yaklaşımıyla oluşturulacak bütün uygulamalar bilimsel değerlendirme temelinde şekillendirilmeli ve her düzeyde mümkün olan en son bilimsel olanaklar kullanılmalıdır. Cartagena protokolüne göre de bilimsel belirsizlik ancak risk değerlendirmesiyle somutlaştırılabilecek bir olgudur ve bu bağlamda uygulanacak ihtiyat ilkesi esasında risk yönetimine karşılık gelmektedir(Motaal, 2005: 486). Ancak risk değerlendirmesinin bilimsel kanıtlar veya veriler ışığında yapılabileceği ve ihtiyat ilkesinin de bilimsel belirsizlik halinde dahi önlem alınması gereği üzerine kurulduğu hatırlanırsa, ilkenin risk değerlendirmesi yapmaya elverecek yeterlikte bilimsel veri olmadığı hallerde önem kazanacak bir risk yönetimi aracı olduğu veya böyle anlaşılması gerektiği söylenebilir.

WTO bünyesindeki Teknik Ticari Sınırlamalar Sözleşmesi (TBT) ve Sağlık ve Hijyen Ölçütleri Sözleşmesi (SPS) dikkate alındığında uluslar arası ticarete konu olan çeşitli

maddelerin insan, bitki ve hayvan sağlığına yönelik yaratabileceği tehlikelerin önlenmesi açısından örgütün üstlenebileceği işlevin önemi ortaya çıkar.

TBT nin ikinci maddesine göre getirilecek teknik ticari sınırlamalar önceden belirlenmiş nesnel ölçütlerin ötesine geçemez ve bu nesnel ölçütler ticareti sınırlandırılacak maddelerin üretim teknolojileri ve süreçlerinin bilimsel veriler doğrultusunda değerlendirilmesi yoluyla belirlenecektir. SPS nin beşinci maddesinin birinci fıkrasına göre ise üye ülkeler sözleşmeye konu olan maddeleri ithal ederken insan ve hayvan sağlığına bozucu ve zehirleyici etkiler yaratabilecek nitelikte olanları ve bunların içerdiği katkı maddelerini sözleşmeyle belirlenmiş sağlık ve hijyen ölçütleri doğrultusunda incelemek ve gerekli önlemleri almak yetkisine sahiptirler. Yine aynı maddenin yedinci fıkrasına göre bilimsel kanıtların yetersizliği durumunda üye ülkeler konuyla ilgili uluslar arası organizasyonlardan veya diğer ülkelerden elde edebilecekleri uygulamaya dönük uygun veriler ışığında hazırlayacakları ticari engelleri kullanabilecekleri gibi bilimsel araştırmalarla desteklenen geçerli bir mazeret sunmak kaydıyla uluslararası normları da aşabilecek düzeyde fakat geçici ticari engellemelere yönelebilirler. Ayrıca üye ülkeler benzer sorunlara yönelik olarak daha nesnel risk değerlendirmeleri yapabilmek amacıyla yeni veriler elde etmek ve bu veriler ışığında daha etkin ölçütler üretebilmek için belli dönemlerde birlikte çalışmalar yürüteceklerdir(Mootal, 2005: 492; Dağdemir, 2003; 153)

Burada özellikle yedinci fıkra İhtiyat İlkesinin WTO bünyesinde hayata geçirilebilmesi bakımından son derece önemlidir. Çünkü risk değerlendirmesinden bahsedilmekle birlikte burada klasik risk değerlendirmesi kavramının ötesine geçilerek bilimsel belirsizlik hallerinde ilgili uluslararası kuruluşlardan ve üye ülkelere bilgi ve uygulama örnekleri istenebileceği vurgulanmakla WTO üyesi ülkelerin bu konuda AB ve üye ülkeleri ile işbirliği adeta teşvik edilmektedir.

3.7. İhtiyat İlkesinin Uygulamaya Aktarılması

İhtiyat ilkesinin yukarıda pek çok kez belirttiğimiz tanımı veya anlamı bize uygulanmasına dönük ip uçlarını sunmakla birlikte ilkenin uygulanabilmesi için öncelikle yapılması gereken tespitler yani ilkenin uygulanacağı risk alanları ve bu

risklerin ortadan kaldırılabilmesi için gerçekleştirilecek somut önlemlerin belirlenmesi ayrı bir inceleme konusu niteliği taşımaktadır.

Hatırlanacağı üzere pek çok uluslararası sözleşmede “çevreye karşı sonradan giderilemez veya ciddi zarar tehdidi ya da riski” ifadesine yer verilerek bilimsel veri yeterliliği ön şartı aranmaksızın önlem alınması benimsenmiş olmakla birlikte bu risk ya da zarar tehdidinin hangi ölçütlere dayanarak belirleneceği veya başka bir deyişle hangi risklerin ihtiyat yaklaşımının konusu içerisinde yer alacağı netleşmiş değildir. İhtiyat yaklaşımının benimsendiği sözleşmelerin konularına dikkat edildiğinde, genetik yapısı değişikliğe uğratılmış ürünler ve biyolojik verimliliği arttıran hormonlar, sera etkisi yapan yani küresel ısınmaya sebep olan veya ozon tabakasına zarar veren gazlar, denizde veya toprakta kalıcı biyolojik kirliliğe yol açan kimyasallar, ileri teknoloji iletişim veya haberleşme sistemlerinin yaydığı elektro manyetik dalgalar ilk akla gelen konular olmaktadır. Bu alanlarda gerçekleştirilecek etkinliklerin yaratabileceği çevresel risklerin neler olacağını ve boyutlarını kestirmek günümüzün bilimsel gelişim düzeyinde her zaman mümkün olmamaktadır.

3.7.1. Risk Düzeyinin Belirlenmesi

İhtiyat ilkesinin uygulanmasını gerektirecek risk düzeyinin belirlenmesini klasik risk değerlendirmesi yöntemi ile karıştırmamak gerekmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, ihtiyat ilkesi bilimsel belirsizlik durumlarında önlem alınmasına yönelik olduğundan bu ilke doğrultusunda alınacak önlemlerin kesin bilimsel kanıtlara dayandırılmasını beklemek onu kendisinden önce zaten var olan Önleme İlkesi ile bir tutmak anlamına gelecektir. O halde İhtiyat uygulamasında kullanılacak risk belirlenmesi, bilimsel araştırmalar ve ampirik incelemeler sonucunda, özellikle gerçekleştikten sonra giderilemeyeceğine yönelik güçlü izlenimler veren ve gerçekleşme olasılığı görmezden gelinemeyecek derecede olan çevresel bozulma olasılıklarına yönelik bir saptama olacaktır. Dolayısıyla keyfi yada politik veya ekonomik çıkarlara hizmet edecek muğlak bir araştıran ibaret olduğunu düşünmemek gerekir.

Yukarıda söz edilen Kuzeydoğu Atlantik çevresinin korunmasına yönelik çabanın (OSPAR) ürünü olan Paris Konvansiyonu’nda belirtildiği gibi önlem almak için kesin

kanıt değil makul kanıt arandığı gibi Avrupa Birliğinin Maastricht anlaşmasının 174. maddesinde de çevre politikasına yön veren emir niteliğindeki hükümlerde önemli ip uçları bulunmaktadır.

İkinci fıkrada çevre politikasının İhtiyat ilkesi temelinde yüksek düzeyde çevre korumasını amaç edindiği belirtildikten sonra, üçüncü fıkrada bu politikanın oluşturulmasında dikkate alınacak önemli noktalar sayılmıştır. Bunlar; 1- ulaşılabilir bilimsel ve teknik veri, 2- birliğin çeşitli bölgelerinin kendine has durumu, 3- inceleme konusu etkinliğin gerçekleşmesi veya engellenmesi durumlarında ortaya çıkabilecek faydaların ve maliyetlerin değerlendirilmesi, 4- Birliğin tüm bölgelerinin ekonomik ve sosyal açıdan bütünlükçü ve dengeli gelişimidir. Aynı metinde çevre politikasının amaçları; çevre kalitesinin korunması ve geliştirilmesi, insan sağlığının korunması, doğal kaynaklardan akılcı ve tutumlu şekilde yararlanılması ve bölgesel ve evrensel çevre sorunlarının giderilmesine yönelik uluslararası ölçütlerin geliştirilmesine çalışmak şeklinde sıralanmıştır(Ricci vd, 2003: 3).

Çevre politikasının merkezinde ihtiyat ilkesi doğrultusunda çevrenin yüksek düzeyde korunması anlayışının yer alacağı ve bu amacın gerçekleştirilebilmesi için ulaşılabilir bilimsel ve teknik verilere ve bu veriler doğrultusunda incelenecek etkinliğin potansiyel fayda ve zararlarına bakılacağı belirtilmekle esasında risk anlayışının ne olduğu ortaya konmaktadır. Bilimsel verilere yaslanılacağı kesin olmakla birlikte bilimsel verilerde kesinlik aranmamaktadır. Kesin bilimsel kanıt yerine çevre yararını merkez alan bir anlayış çerçevesinde incelenen etkinliğin çevreye zarar vermeyeceğini veya vereceği zararın doğanın kendini yenileme olanağının ve hızının üzerine çıkmayacağını ortaya koyan kesin kanıtlar yok ise ve buna karşılık çevrenin zarar görebileceğine yönelik ciddi bilimsel veriler mevcut ise riskin gerçekleştiğini kabul etmek gerekecektir. Çünkü yüksek düzeyde çevre koruması tıpkı ceza yargılamasında şüpheden sanığın yararlanması gibi şüpheleri çevre lehine yorumlamayı gerektirecektir.

Burada bir noktanın daha altının çizilmesi gerekmektedir. İhtiyat İlkesi tarafında olmakla birlikte birbirinden bazı temel noktalarda ayrılan iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birinin dengeleyici bir anlayışı temsil ettiği diğerinin ise daha katı bir bakış açısıyla yasaklayıcı bir karakter taşıdığı söylenebilir. Dengeleyici yaklaşım, riskli etkinliğin çevreye olası zararları ve bu zararların giderilebilme

olanakları ile bu etkinlikten beklenen ekonomik yarar arasında özellikle yasal bir dengenin kurulması gerektiği anlayışını temsil ederken, diğer yaklaşım olan katı ve yasaklayıcı bakış açısı özellikle, sonradan onarılamaz zarar olasılığının bulunduğu alanlarda olasılık küçük olsa dahi yasaklayıcı önlemler alınması görüşündedir(Ricci vd, 2003; 3).

Madem, hemen tüm uluslararası metinlerde ihtiyat ilkesinin merkezinde, çevresel bozulma gerçekleşeceğine dair kesin kanıt olmasa da ciddi olasılıklar söz konusu ise önlem alma anlayışı yer almaktadır ve de bu anlayış yeni bir etik yaklaşımı temsil etmektedir(Weed, 2004: 316). O halde bu ilkenin uygulama esnasında ekonomik kaygılar bahane edilerek yumuşatılıp özünden saptırılmasına imkân vermek yerine hiç değilse, sonradan giderilmesi teknolojik olanaklar çerçevesinde mümkün görünmeyen çevresel zararlar veya bozulma olasılıkları söz konusu olduğunda tavizsiz bir yaklaşımla bilimsel belirsizlik yada şüphe çevrenin lehine yorumlanarak yasaklayıcı düzenlemelere gidilmelidir. Bu düzenlemelere aykırı hareket edenlere de çağdaş hukukun el verdiği en ağır yaptırımlar getirilmelidir.

Uygulamada bunun nasıl gerçekleşeceği yani dengeleyici anlayışın mı yoksa yasaklayıcı yaklaşımın mı ağır basacağı toplumların karar verme mekanizmalarının yapısı ile yakından ilişkilidir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi siyasal süreçlerde katılım yoğunluğu düşük olan toplumlarda yasaklayıcı yaklaşımın gelişebilmesi en azından yönetsel düzenlemeler açısından beklenmemelidir. Çünkü bu toplumlarda milli hasılayı arttırma çabaları, az sayıda fakat örgütlü ekonomik dinamiklerin siyasal süreçte ağır basması ile birleşince ortaya ekonomik dengeyi ve gerekleri gözeten bir yaklaşımın ağırlığı çıkacaktır. Belki bu yaklaşımın yargı kararları ile biraz dengelenebilmesi mümkün olabilir ancak bunun için ihtiyat ilkesinin evrensel anlayışının bu ülkelerin anayasal ve temel yasal düzenlemelerine girmesi gerekecektir.

Siyasal katılımıda yoğunluğu ve çoğulculuğu yakalayabilmiş AB ülkeleri gibi ülkelerde ise sosyal ve toplumsal baskıların belirleyiciliğinde çevre merkezli etik anlayış temelinde gerçekleşecek yasal düzenlemeler sayesinde özellikle onarılamaz çevresel bozulma riski taşıyan etkinliklere karşı yasaklayıcı ve uyulmaması halinde ağır yaptırımlar getiren yasal düzenlemelere gidilebilecek, yukarıda verilen bir iki örnekte de

görüldüğü gibi özellikle yargısal içtihatların da desteğiyle bu anlayışa sağlam temeller kazandırılabilir (Turgut,2001: 366).

3.7.2. İhtiyat İlkesinin Uygulanma Biçimleri

Karşılaşılan riskli faaliyetin niteliğine göre ihtiyat ilkesinin uygulanma biçimleri veya somutlaşma tarzları da değişmektedir. Genel olarak belirtmek gerekirse, bazı faaliyetlerin tamamen yasaklanması yoluna gidilebildiği gibi bir faaliyetin çevresel bozulma yaratabileceği öngörüldüğünde bu faaliyetin zararlı olacağını öne süren taraftan değil, faaliyeti gerçekleştirecek taraftan faaliyetin çevresel bozulma yaratmayacağını ispatlaması istenmektedir. Yani yargılama hukukunda genel olan “iddia eden iddiasını ispatlamakla yükümlüdür” anlayışı yerine özel bir uygulama olan “ispat külfetinin karşı tarafa yüklenmesi” anlayışı benimsenmekte, faaliyeti gerçekleştirecek olan kişi faaliyetin zararsızlığını ispatlayamadığı takdirde faaliyete izin verilmemektedir. Bunun yanında bir takım faaliyetler için teknolojik standartlar getirilerek çevreye zarar veren eski teknolojilerin uygulanmasını önlemek amacıyla “mümkün olan en iyi teknolojinin kullanılması”nın zorunlu tutulması, aksi takdirde faaliyete izin verilmemesi gibi uygulamalar yapılabilmektedir (Sexton,2006:215; deFure ve Kaszuba, 2002;158).

3.7.2.1. Tamamen Yasaklama

Bu yöntem yeni bir kimyasal maddenin ya da atığın piyasaya sürülmesi veya çevreye bırakılması, genetiği değiştirilmiş bir organizmanın pazarlanması, haberleşme sistemlerinde kullanılan ve baz istasyonu adı verilen yansıtıcıların konuşlandırılması gibi konularda uygulanmaktadır. Yasaklama, muhtemel zarar riskini tamamen ortadan kaldırılabildiği için çevresel bozulmanın önüne geçebilmek bakımından en etkin yöntem olduğu gerekçesiyle özellikle çevreciler tarafından savunulup yaygınlaştırılmaya çalışılırken bu uygulamaya sanayiciler karşı çıkmakta ve politikacılar da mesafeli yaklaşmaktadır (Turgut,2001;367).

Yasaklama uygulamasının uluslararası düzeyde en belirgin ilk örnekleri kıyılarındaki ve denizlerdeki kirlilikle mücadele amacıyla imzalanan sözleşmelerde görülmüştür. Bu sözleşmelerde bazı maddelerin salınması tamamen yasaklanırken bazılarında kabul edilebilir ölçüler getirilmiş bazıları ise titiz ölçütler içeren lisanslara tabi tutulmuştur. Bu

sözleşmelerden 1992 tarihli Helsinki ve Paris sözleşmelerinde I-III-V-VI ve II-III numaralı eklerde karadan kaynaklanan kirletici maddelerin ve kıyı ile bağlantılı bozucu etkinliklerin önlenmesine yönelik olarak bazı maddelerin boşaltılmasının veya salınmasının tamamen yasaklanmasına ilişkin listeler düzenlenmiş veya tamamen yasaklanmamakla birlikte kabul edilebilir ölçülere çekilmesi gereken maddeler ve etkinliklere yönelik özel izin ölçütlerinin yer aldığı listelere yer verilmiştir(Dzidzornu,2002:290).

İhtiyat yaklaşımının temel mantığı içerisinde düşünüldüğünde, yasaklama yönteminin potansiyel bozulmayı en başından önleyebilme bakımından en etkili yöntem olduğu ve bu yönüyle İhtiyat ilkesinin başat uygulanma biçimi olarak benimsenmesinin ilkenin somutlaşmasındaki önemi ortaya çıkmaktadır. Nitekim Avrupa Birliğinde özellikle gıda güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak, çeşitli organik kimyasal maddeler ve hormonların canlılar üzerindeki olumsuz etkileri konusundaki bilimsel belirsizlik durumlarında yasaklama yöntemi sıkça tercih edilen bir yöntem olarak kullanılmaktadır.

Örneğin sığırların daha fazla geliştirilebilmesi için kullanılan somatotrophine adlı hormonun insan sağlığına zarar verdiğine ilişkin kesin kanıt bulunmadığı halde süt ineklerinde kullanımı1990 yılında yasaklanmış, daha sonra bu yasak 1999 yılında tüm çiftlik hayvanlarını kapsar hale getirilmiştir(deFure ve Kaszuba, 2002;158).

Avrupa Komisyonu Şubat 2001 de Birliğin gelecekteki kimyasal madde politikasını belirlemiş, bu politika doğrultusunda Kimyasal Madde Değerlendirme ve Ruhsatlandırma Otoritesi(REACH) tarafından incelenen 30.000 kimyasal maddeden 5000 tanesi ruhsat altına alınırken 850 tanesinin Birlik piyasalarına sokulması ve buralarda ticaretinin yapılması yasaklanmıştır(Vilaça, 2004:404).

Sınır aşan kirlilikle mücadele amacıyla toprağa, suya yada havaya bırakılabilen bazı maddelerin ve bu maddeleri açığa çıkartan üretim yöntemlerinin önlenmesi amacıyla Stocholm Sözleşmesi'nde bir kara liste belirlenmiş ve bu listedeki maddeler ve faaliyetler yasaklanmıştır(Maguire ve Ellis 2005: 521). Afrika'da dahi sürdürülebilir gelişmenin sağlanabilmesi ve büyük bölümü kırsal alanda yaşayan toplulukların beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının ana kaynağı tüm biyolojik varlıkların ve onlara ev sahipliği yapan ormanların korunması amacıyla yasaklayıcı tedbirlere ağırlık vermeye çalışılmaktadır.Örneğin Kenya'da ormanların ve doğal kaynakların hızla yok

olmasını önleyebilmek ve bu sayede biyolojik çeşitliliği koruyup geliştirebilmek için orman kanunu ile arazilerin önemli bir bölümünün yerleşim, tarım, hayvancılık ve avcılık için kullanımını yasaklayıcı düzenlemeler getirilmiş ve bir çok faaliyet lisansa bağlanmıştır(Mbote ve Cullet,2002:47).

Yasaklama yönteminin yaygınlaştırılabilmesi, çevre merkezli etiğin toplumlarca yaygın şekilde benimsenmesi ve siyasal katılım oranının yükseltilmesiyle yakın bir ilişki içerisinde. Sanayi çevrelerinin ve onların baskılarına direnebilecek toplumsal desteği bulamayan politikacıların ekonomik kaygıları ve tercihleri doğrultusunda oluşacak bir çevre politikası ve o politikadan şekillenecek çevre düzenlemelerinde yasaklama anlayışının yer bulması olasıdır. Dolayısıyla böyle bir yapıda çevresel varlıkların etkin şekilde korunarak sürdürülebilir kalkınma anlayışının evrenselleştirilebilmesi de pek mümkün olmayacaktır. Bu bağlamda, siyasal katılım düzeyinin yüksekliği bakımından önde gelen ve sürdürülebilir kalkınma anlayışının doğduğu yer olan Avrupa'da yasaklayıcı yöntemlerin daha geniş yer bulması bir tesadüf değildir. Bu konuya ilişkin bir örnek vermek gerekirse; Avrupa Birliği 2004 yılında yayınladığı bir direktifle(Directive 2004/1/EC), organik kimyada kullanılan ve azodikarbonamid adı verilen bir maddenin gıda üretiminde kullanılmasının hayvanlar ve insanlar üzerinde kansere yol açtığına ilişkin bazı bulgulara dayanarak bu maddenin kullanılmasını yasaklamaya yönelmiş ve gıda endüstrisine 02-08-2005 tarihine kadar süre tanıyarak bu tarihe kadar alternatif üretim yöntemlerinin araştırması gerektiğini, bu tarihten itibaren bu maddenin kullanımının durdurulacağını ilan etmiştir(Coppens vd,2006:64).

3.7.2.2. İspat Yükünün Tersine Çevrilmesi

Hatırlanacağı üzere Rio konferansında İhtiyat ilkesi tanımlanırken, bilimsel belirsizliğin ya da yeterli bilimsel kanıt yokluğunun önlem almakta gecikme gerekeceği yapılamayacağı belirtilmiştir. Bu genel belirleme çevre yönetimi açısından rehber niteliği taşımakla birlikte yeni bir sorunu da beraberinde getirmiştir. Bilimsel belirsizlik söz konusu ise koruyucu ve önleyici ölçütler neye dayanarak ve nasıl belirlenecek, standart ölçütler getirmek nasıl mümkün olabilecektir? Bu sorunu yaratan temel kaygı hukuk önünde eşitlik ve adaletin sağlanması gereğidir. İşte bu sorundan hareketle özellikle hükümet dışı özel çevre yönetim uzmanlık kuruluşları daha önce

karşılaşılmanın üretim yöntemleri, araçları veya maddeleri nedeniyle ortaya çıkabilecek çevresel bozulmayı önleyebilmek için bu etkinlikleri yürütmek isteyenlerden bu etkinliğin çevreye zarar vermeyeceğini ispatlamalarının istenmesini savunmaya başlamışlardır(Heazle,2005:4).

İhtiyat ilkesinin uygulanmasının ilk örneklerinden biri olan 1987 tarihli ve bir çok Avrupa ülkesinin yanı sıra İngiltere, İsveç ve Norveç gibi ülkelerin katılımıyla gerçekleştirilen İkinci Uluslararası Kuzey Denizi Koruma Konferansı'nda ihtiyat ilkesini temel alan bir faaliyet planı belirlenmiştir. Bu plana göre Avrupa'nın kirli bir çok nehrinin de etkisiyle hızla kirlenen Kuzey Denizi'ni her türlü zararlı atıktan koruyabilmek için önleyici sert tedbirler politikası izlenecektir. Geleceğe yönelik zararları da önleyebilmek amacıyla bir taraftan bilimsel araştırmalar teşvik edilirken, zararlı olabilecek bir takım özel maddeler bakımından ise bunları üretecek veya boşaltacak olanlardan zararsızlığını ispatlamaları istenecektir. Yine 1991 yılında ABD ve Kanada'nın gölleri ve diğer su kaynaklarını korumak amacıyla birlikte oluşturdukları bir komisyon tarafından özellikle zehirleme riski taşıyan maddeler bakımından, ispat yükünün bu maddeleri üretenlere yüklenmesi gereği vurgulanmıştır(deFure ve Kaszuba, 2002;158-159)

Avrupa Komisyonu'nu risk yönetimi süreci konusunda teknik olarak desteklenmek, çevre koruma ölçütlerini belirlemek üzere yetkilendirilmiş ve birlik üyesi ülkelerin uzmanlarından oluşan daimi bir komisyon olan Besin Zinciri ve Hayvan Sağlığı Komitesi de gıda üretiminde kullanılan çeşitli maddelere yönelik olarak yapılacak yasal düzenlemelerde özellikle yeni kimyasallar bakımından bunları üretenlere veya kullananlara bu maddelerin zararsız olduğunu kanıtlama zorunluluğu getirilmesinin gereğini vurgulamaktadır(Coppens vd, 2006:63). Zaten Avrupa Komisyonu'na göre de, kanıt yükünün tersine çevrilmesi ihtiyat ilkesinin ve risk yönetiminin ayrılmaz bir parçasıdır(Saltelli ve Funtowicz, 2005:73)

ABD'nin Wisconsin eyaletinde 1998 yılında toplanan küçük çaplı bir konferans olan Wingspread Konferansında ihtiyat ilkesinin anlamına açıklık getirilmeye çalışılırken ispat yükünün tersine çevrilmesi yaklaşımı, bilimsel belirsizlik karşısında önlem alma, her tür zararlı faaliyetin alternatifleri ile birlikte araştırılması ve karar mekanizmalarına halkın katılımı ile birlikte ihtiyat ilkesinin dört temel unsurundan biri olarak

sayılmıştır(Hombaker and Cullen, 2003:792). Gerçekten de ihtiyat ilkesinin ne anlama geldiğinin tespitinin ötesinde uygulanırken hangi temellere yaslanacağına da belirlenmesi adına onun katılım ile birlikte anılması oldukça önemlidir. Demokratik bir toplumda toplumun ortak yararının (kamu yararı) sağlanmasına çalışmakla görevli olan yönetsel mekanizmalara toplum fertlerinin ve üzerinde çalışılan hususta uzman ellerin katılımının sağlanması, toplulukların öz yönetsel eğilimlerinin geliştirilmesi ve ihtiyat ilkesinin sağlıklı bir şekilde uygulamaya geçirilebilmesinin ön şartıdır.

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta sorumluluk hukukundaki ispat külfetinin yön değiştirmesine ilişkin klasik anlayıştan farklı olarak zarar ortaya çıktıktan sonra sorumlunun belirlenmesine yönelik olarak zarar verdiği iddia edilenden iddianın yersiz olduğunu ispatlamasının istenmesi değil, zarara sebep olabilecek etkinlik henüz gerçekleştirilmeden etkinliği gerçekleştirecek olana izin verilebilmesi için bu etkinliğin çevresel zarara sebebiyet vermeyeceğini ispatlama yükümlülüğü getirilmesidir. Dolayısıyla etkinliğin çevresel bozulma yaratacağını iddia eden taraflar çevre lehine olmak üzere ispat külfetinden kurtulmaktadır(Turgut,2001:370; Grandjean,2004:206).

Ayrıca ispat külfetinin yön değiştirmesini şu anlayışla temellendirmek de mümkündür: Endüstri yeni bir kimyasal maddeyi veya yeni bir teknolojiyi üretirken temel hedefi kâr elde etmektir. Bu yenilikten insanların yararlanacağı da kesin olmakla birlikte insanların potansiyel yararları ile zararları arasında bir tercih yapmalarının beklenebilmesi için yararların ve zararların boyutlarının ne olacağının kesin olarak bilinebilmesi gerekmektedir. Oysa ihtiyat ilkesi bilimsel belirsizlik hallerinde çevre ve insan sağlığının korunmasına yönelik olduğundan, böyle bir durumda toplumdan tercih yapmasını beklemeden önce bu kimyasal ya da teknolojik yeniliği üreten ve bundan ekonomik yarar bekleyenlerden bunun zararsız olduğunu ortaya koymalarının istenmesi gayet doğal karşılanmalıdır(Raffensperger,2004: 26-28).

İspat yükünün tersine çevrilmesinin Rio Sözleşmesindeki ihtiyat yaklaşımına yeni bir boyut kazandırdığı ve ilkenin uygulanması bakımından katı bir yorum getirdiği, ilkenin bu anlayış çerçevesinde uygulanmasının ekonomik ve teknolojik gelişmenin önünde ciddi bir engel yaratabileceği şeklinde değerlendirmeler yapılmakla(Rashbrooke, 2004:521) birlikte hangi teknolojik veya ekonomik gelişme sorusunun sorulması gerekmektedir. İnsanlığın ortak değeri olan çevreyi onarılamaz bozulmalara

uğratabilecek veya insan sağlığını tedavisi güç hastalıklarla karşı karşıya bırakacak bir teknolojik veya ekonomik gelişme hangi olumlu amacın gerçekleştirilmesini sağlamış olacaktır? Bu soruya, “emin olunmayan risklere dayanarak girişim özgürlüğüne engeller getirmenin ussal olmadığı” şeklinde verilecek bir cevap ikna edici olamaz. Çünkü girişimci zararsızlığını bilimsel analizler ile ortaya koyamadığı bir etkinliği çevrenin potansiyel zararına karşılık gerçekleştirmemelidir.

Burada üzerinde durulması gereken bir nokta da etkinliğin zararsızlığını ispatlamaya yönelik araştırmaların maliyetine kimin katlanacağıdır. Bu maliyetlere sadece etkinliği gerçekleştirecek olan girişimcilerin katlanması maliyetin aşırı yüksek olması durumunda hiç çabaya girmeden vazgeçilmesine sebep olabilecek ve o takdirde gelişmenin önünün tıkanabileceği kaygısı haklılık kazanacaktır. Bu sorun çeşitli endüstrilerde faaliyet yürütenlerin yapacağı kabul edilebilir düzeydeki ödemelerle oluşturulabilecek bir fon uygulamasıyla ve hatta bu fona kamudan katkı yapılmasıyla çözülebilir. Böylece girişimcilerin çevre yararına yapacakları araştırmalar bu fondan desteklenerek aşırı maliyetler nedeniyle girişimden vazgeçme riski ortadan kalktığı gibi girişimcinin oluşan fona yaptığı ödeme nedeniyle bu fondan yararlanabilmek için çevresel etki araştırması yapma isteği de teşvik edilmiş olacaktır(Hombaker and Cullen, 2003: 804).

Bir diğer husus söz konusu etkinliğin zararsızlığını ispatlamaya yetecek kanıt düzeyinin ne olacağıdır. Bunun tek çözüm yolu bilimsel kanıtın yeterlilik düzeyinin analizini bu konularda uzman ellere bırakmaktır. Ancak bunu, çevre yönetiminin teknokratlara bırakılması olarak değerlendirmemek gerekir. Burada bir görev paylaşımından söz edilmekte ve yeterlilik analizi görevinin, her türlü olumsuz etkiden uzak kalacak şekilde, uzman eller tarafından yerine getirilmesidir. Avrupa Kimyasalları Değerlendirme ve Tescil Otoritesi'nin (REACH) çevre koruma çalışmalarındaki konumu ve politikası da bu yöndedir. Aksi halde çeşitli etkinliklerin sınırlandırılmasının veya engellenmesinin bu etkinliklerin yandaşlarına ve sanayi çevrelerine kabul ettirilmesi çok güçleşecektir(Karlson, 2006:51-53).

3.7.2.3. Mümkin Olan En İyi Teknolojinin Kullanılması

Teknoloji, insanın üretim biçimi ve üretim ilişkilerinde geldiği noktayı belirten bir kavram olarak “bilginin üretime aktarılması yoluyla somutlaştırılması” şeklinde ifade edilebilir. Bu bağlamda tarımsal teknolojiden örnek vermek gerekirse toprağın saban ile sürülmesi de, traktörle sürülmesi de birer teknolojidir. Aralarındaki fark, ilkinin insanın bilgi birikimi açısından oldukça eskilerde kalmış ve bu gün için yetersiz olarak değerlendirilebilecek bir bilgi düzeyine dayanmasıdır. Yani teknoloji kendi içerisinde dayandığı bilgi düzeyine bağlı olarak geri yada ileri teknoloji olarak sınıflandırılabilir. Peki çevre açısından “en iyi teknoloji” tabiri neyi ifade etmektedir? Bu soruya cevap verebilmek amacıyla ikinci bir kavram olarak “en çevreci uygulama” kavramına(Dzidzornu,2002) atıf yapmak ihtiyacı doğmaktadır. En iyi teknoloji, en çevreci uygulama(pratik) ile birlikte düşünüldüğünde çevre açısından en iyi teknolojiden ne kastedildiği biraz daha anlaşılır hale gelmektedir. Mümkin olan en iyi teknoloji, “en çevreci teknoloji” anlamına gelmektedir. En iyi teknoloji her zaman en son teknoloji anlamına gelmeyeceği gibi çevrenin korunmasına yönelik olarak ilkelliğe dönüşmesi gerektiği iddiasını da taşımaz. Yukarıda, yeni teknolojilerin çevreye muhtemel zararlarının belirlenmesinde karşılaşılan bilimsel belirsizlik durumundan söz edildiği ve ihtiyat ilkesine bu nedenle ihtiyaç duyulduğu hatırlanırsa yeni yada en son teknolojinin her zaman en çevreci teknoloji olamayacağı anlaşılacaktır. Öbür taraftan özellikle çevreye zararlı katı sıvı atıkların ve emisyonların yaratabileceği olumsuz etkileri ortadan kaldıran veya kabul edilebilir bir düzeye (örneğin çevresel kaynakların kendini yenileyebilme hızının altına) indirebilen teknolojilerin (örneğin filtre sistemlerinin) var olduğu bilinmektedir. Bu nedenle çevresel zarar riski teknolojik gelişmeden vazgeçilmesini gerektirmez. Ama her yeni teknolojik madde yada üretim biçiminin çevreye öncekilerden daha yararlı veya zararsız olacağını iddia etmek de mümkün olamamaktadır.

Mümkin olan en iyi teknolojinin kullanılması (MET) ve en çevreci uygulama (EÇU)dan beklenen yarar, çevreye zarar veren sıvı ve katı atık boşaltımlarını, gaz emisyonlarını mevcut bilimsel bilgi ve teknoloji sayesinde belirlenecek özel ölçüt ve standartlar yoluyla kontrol etmek ve yavaş yavaş ortadan kaldırmaktır. MET uygulamasında çeşitli araçlar, kurallar, standartlar, karmaşık formüller içeren

prosedürler kullanılabilir. EÇU, bu uygulamanın temel felsefesini oluşturmaktadır. MET in kullanılmasıyla önlenebilecek kirlilik kaynakları, üretim sonunda nehirler, halıçler, boru hatları, emisyon sistemleri veya taşımacılık araçları vasıtasıyla çevreye bırakılan kirliticilerdir. MET in yer aldığı ilk uluslararası belge Güney Doğu Pasifiğin kara kökenli kirlilikten korunması amacıyla 1982 de gerçekleştirilen Quito Protokolü dür. Bu protokol ile boşaltım sistemleri ve alıcı ortamların niteliğine göre bu boşaltım sistemlerinin taşınması gereken nitelikler üzerinde durulmuş, bunun yanında zehirli ve kalıcı atıkların azaltılarak kontrolü ve son kertede tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik ölçütler, alternatifler ve teknolojiler üzerinde durulmuştur. Daha sonra 1992 Helsinki ve Paris Konvansiyonları, Karadeniz'in Kara Kökenli Kirlilikten Korunması Konvansiyonu ve 1999 tarihli Karayıpler Kara Kökenli Kirlilik Kaynakları Protokolü ile MET in deniz kirliliği ile mücadelede kullanılmasına dair ölçütler geliştirilmiştir(Dzidzornu, 2002:272-278)

İkinci Uluslararası Kuzey Denizi Konferansında imzalanan Londra Deklarasyonu ile deniz ekosisteminin ulaşılabilir en iyi teknolojinin kullanılması ile korunabileceği belirtilmiştir(La Faranchi, 2005: 682; De Fure ve Kaszuba, 2002:158). Avrupa Birliği çevre politikasının yasal çerçevesinin oluşumunda önemli bir yere sahip olan ve kirlilikle mücadele programının anahtarı niteliğindeki Kirlilik Önleme ve Kontrol Direktifi(Council 1996) ne göre endüstriyel kirliliği ortadan kaldırarak, hava ve su kalitesinin korunabilmesi için yapılması gereken, ulaşılabilir en iyi teknolojinin kullanılmasına yönelik limitlerin belirlenmesi ve uygulanmasını sağlayacak sert tedbirlerin alınmasıdır(Hoornbeek, 2004:483).

MET in ulusal düzeyde uygulanması, çevresel yararların ekonomik çıkarlar karşısında geri plana itilmesi nedeniyle bağlayıcı ve sert düzenlemelerden çok tavsiye niteliğinde karar ve esnek düzenlemeler şeklinde gerçekleşebilirken uluslararası anlaşmalar yada kurumlaşmalar yoluyla uygulanması, bu anlaşmaların bağlayıcı olması halinde, bütünleştirici bir çevre politikası yoluyla ulusal veya bölgesel düzeyde de uygulamaya geçirilmek zorunluluğunu yaratmanın yanında ülkeler veya bölgeler arası farklı uygulamalardan kaynaklanan çarpıklıkları da ortadan kaldırabilmektedir(Dzidzornu, 2002: 280-282)

MET uygulamasında en sık görülen yöntem, ülkelerin ekonomik ihtiyaçları ve gelişmişlik düzeyleri ve ayrıca bölgelerin kendine has özellikleri ve maruz kaldıkları dışsal etkiler ile bağlantılı farklılıklar içerebilen izin veya lisans sistemleridir. AB de bu tip farklılıkların ortadan kaldırılması ve ortak ölçütlerin belirlenmesi yoluyla çevresel entegrasyonun geliştirilmesine çalışılmaktadır(Dzidzornu, 2002:273).

MET, önceden belirlenmiş bazı standartlar doğrultusunda bir takım etkinlikleri gerçekleştirecek olanlardan bu standartların karşılandığı bir teknolojinin kullanılmasının istenmesini ifade ettiğinden ekonomik bir ilave maliyet anlamına gelmektedir. Bu maliyetin miktarı ülkelerin teknoloji üretme yeteneklerine bağlı farklılıklar göstermekle birlikte örneğin kanalizasyon sistemlerinin arıtmalı hale getirilmesi ve zehirli tarımsal ilaç(pestisid) üretimine son verilmesi için 20 yıllık bir süreçte ülkelerin ekonomisine 25 ila 100 milyon dolar arasında değişen miktarlarda ek mali yük olduğu tahmin edilmektedir. Çevrenin sahip olduğu paha biçilemez değerler dikkate alındığında bu miktarın çok olduğunu söylemek mümkün değildir. Maliyeti ne olursa olsun daha çevreci bir teknoloji kullanımı olanaklı ise, çevrenin en yüksek düzeyde korunmasının sağlanabilmesi (EÇU) için bu teknolojinin kullanılması yasal düzenlemelerle zorunlu hale getirilmeli, standartlara uygun hareket etmeyenlere kesinlikle lisans verilmemeli ve mevzuata aykırı üretim ve boşaltım gerçekleştirenler ağır yaptırımlara tabi tutulmalıdır(Dzidzornu, 2002:278).

MET in getireceği ek maliyetlerin katlanılabilir kılınması ve böylece uygulanmasında daha yüksek başarı elde edilebilmesi için bazı vergilendirme kolaylık ve istisnaları, çeşitli harçlardan muaf tutuma, sorumluluk ve sigortalandırma kolaylıkları veya teşvik sistemlerinin uygulanması da mümkündür(Karlsson, 2006:52). Ayrıca tüketime yönelik bir çok ürünün üretiminde MET uygulamasının getireceği ek maliyetin ürünün fiyatına yansıtılması mümkün olduğundan bu maliyetlerin yüklenicisi tüketiciler olacaktır. Tüketicilerin katlanacağı bu maliyetin çevrenin korunması maliyetlerine katılma payı olarak değerlendirilmesi de mümkündür. Hükümetler ekonomik dengenin sağlanabilmesi için bazı ürünlerin fiyatlarını dolaylı vergiler yoluyla yükselterek tüketimini azaltma yoluna gidebilmekte ve bu ürünleri tüketmekte ısrarlı olan yurttaşlar da maliyete katılmak zorunda kalmaktadırlar. Bu anlayışın çevresel dengenin

sağlanması amacına yönelik olarak da benimsenmesi ve buradan elde edilecek vergi gelirinin MET araştırmalarının ve kullanımının teşvikine harcanması m¼mk¼nd¼r.

MET e ilişkin d¼zenlemelerin dayandığı bilginin, hızlı bilimsel ve teknolojik gelişme karşısında kısa s¼rede eskiyebileceği ve bu nedenle zorlayıcı d¼zenlemelerin teknolojik gelişmenin ön¼n¼ tıkayacağı şeklinde eleştiriler yapılarak met uygulamasındaki kararlılık eğilimlerinin yumuşatılmasına çalışılmaktadır(Turgut, 2001:375). Oysa MET, ispat y¼k¼n¼n tersine çevrilmesi ile birlikte d¼ř¼n¼lecek ve uyumlu şekilde kullanılacak olursa bu eleştirinin merkezinde yer alan kaygılar giderilebilecektir. Ç¼nk¼ MET d¼zenlemelerinin yetersiz kaldığı alan ve konularda etkinliği gerçekeştirecek taraflara söz konusu etkinliğin zararsızlığını veya çevrenin özümlene kapasitesinin aşılmayacağını ispatlamaları halinde lisans verilmesi yoluna gidilebilir.

Ayrıca MET standartları ve uygulamaları statik değildir. Gerektiğinde yeniden inceleme ve değerlendirmeler yoluyla değiştirilebilme esnekliğine de sahiptir(Dzidzornu, 2002: 273).

BÖLÜM 4: MEVZUATIMIZDA İHTİYAT İLKESİ

Bu bölümde çevre mevzuatımızda ihtiyat ilkesinin yer alıp almadığı incelenmeye çalışılacak ve çevre ile doğrudan ilgisi bulunan kanun ve düzenleyici işlemler ışığında konu aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Bu bağlamda öncelikle Çevre Kanunu ve bu kanuna dayanarak yapılan düzenleyici işlemlerden Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği ve Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği değerlendirilecektir. Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, 2. maddesinde zararlı ve tehlikeli atıklara uygulanmayacağı ve 8. maddesinde de bu tip katı atıkların tehlikeli ve tıbbi atıklar yönetmeliklerine göre bertaraf edileceğinin belirtilmiş olması nedeniyle ayrı bir başlık altında değerlendirilmeyecektir. Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, ÇED in bilimsel belirlilik(kesinlik) anlayışı çerçevesinde gerçekleştirilmesi, bu nedenle de “önleme ilkesinin” bir uygulanma aracı olarak kabul edilmesi ve yönetmeliğinde de ihtiyat ilkesine ilişkin bir düzenlemeye rastlanamaması nedeniyle değerlendirme dışı bırakılacaktır. Daha sonra Büyükşehir Belediyesi Kanununda ve Belediye Kanununda ihtiyat ilkesine yer verilip verilmediği el alınarak konu ile ilgili eksiklikler görülür ise bunlara ilişkin değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

4.1. Çevre Kanunu’nda İhtiyat İlkesi

Çevre Kanunu’nun 26-04-2006 tarih ve 5491 sayılı kanunla değiştirilen birinci maddesinde kanunun amacının, tüm canlıların ortak varlığı olan çevreyi “sürdürülebilir çevre” ve “sürdürülebilir kalkınma” ilkeleri doğrultusunda korumak olduğu belirtilmiştir. Burada, çevrenin tüm canlıların ortak varlığı olduğu kabul edilmekle çevre merkezli etik anlayışın yansıtıldığını ileri sürmek henüz mümkün gözükmemekle birlikte sürdürülebilir çevre ve kalkınma ilkeleri doğrultusunda bir koruma anlayışının benimsendiği açıktır. Kanunun çeşitli tanımlara yer verilen ikinci maddesinde Çevre koruma: “Çevresel değerlerin ve ekolojik dengenin tahribini, bozulmasını ve yok olmasını önlemeye, mevcut bozulmaları gidermeye, çevreyi iyileştirmeye ve geliştirmeye, çevre kirliliğini önlemeye yönelik çalışmaların bütünü” şeklinde tanımlanmıştır.

Yine aynı maddede sürdürülebilir çevre: “Gelecek kuşakların ihtiyaç duyacağı kaynakların varlığını ve kalitesini tehlikeye atmadan, hem bugünün hem de gelecek kuşakların çevresini

oluşturan tüm çevresel değerlerin her alanda (sosyal, ekonomik, fizikî vb.) ıslahı, korunması ve geliştirilmesi süreci” şeklinde tanımlanmıştır. Tanımlara dikkat edildiğinde çevre korumanın, sadece kirliliği gidermek ve önlemekle yetinmeyip çevresel değerleri tehlikeye atmamayı hedefleyen bir etkinlik olarak algılandığı anlaşılmaktadır.

Tehlike kavramına kanunda yer verilmiş olması çevresel tehlike ve çevresel risk kavramları arasında bağ kurmayı zorunlu hale getirmektedir. Hangi tür riskler çevreye tehlike olarak algılanacaktır. Bu hususun aydınlatılmasına yardımcı olmak amacıyla Kanunun ikinci maddesindeki “Risk Değerlendirmesi” tanımını incelemek gerekmektedir. Tanıma göre Risk değerlendirme “Belirli kimyasal madde ya da maddelerin potansiyel tehlikelerinin belirlenmesi ve sonuçlarının hesaplanması yönünde kullanılan yöntemler bütünü” dür. Kanun, risk değerlendirmesini potansiyel tehlike ve sonuçların belirlenmesine yönelik bir işlem olarak görmekle birlikte sadece belirli kimyasallar konusunda uygulanacak bir eylem olarak sınırlandırmakla, çevreye sonradan onarılamaz zararlar verebilecek etkinlikleri risk değerlendirme tanımının dışında bırakarak son derece sınırlayıcı bir anlayışı benimsemiştir. Buna ek olarak Kanunun yine ikinci maddesinde yer alan sürdürülebilir kalkınma tanımına bakıldığında “çevresel, ekonomik ve sosyal hedefler arasında denge” anlayışının benimsendiği görülmektedir. Tüm bunlardan yola çıkarak Çevre Kanunumuzda temel esaslar bakımından, yapılan son değişikliğin dahi klasik “risk değerlendirme” anlayışında takılı kaldığı iddia edilebilir. Çünkü çevre koruması anlayışı ekonomik fayda beklentileri ile çevrenin korunması kaygıları arasında kurulacak bir dengeye dayandırılmaktadır. Bu denge nasıl kurulacaktır? Tarafların ağırlığı hangi ölçütler temelinde belirlenecektir? Denge ölçütleri, politik etkileme veya yandaşların baskı unsuru olabilme yeteneği ya da ekonomik faydaya ilişkin kanıtlar ve çevreye verilecek zararlara ilişkin kanıtlar mı olacaktır? Hatırlanacağı üzere ihtiyat ilkesi kesin kanıt bulunmayan hallerde dahi makul kanıtlara dayanarak çevrenin korunması anlayışına dayanmaktadır. O halde burada denge bilimsel kanıtlar arasında karşılaştırma yoluyla kurulmayacak, daha çok politik tercihler temelinde gerçekleşecektir. Ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde kalkınma ve işsizlik gibi temel sorunlar bir çok kez diğer tüm sorunların önünde tutulduğundan bu dengenin genellikle ekonomik fayda beklentileri lehine bozulacağı gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca aynı maddede çevre yönetimi tanımlanırken küresel politika ve stratejilerin de bu kapsamda uygulama bulacağı

belirtilmiş olmakla birlikte, sürdürülebilir kalkınmaya yer verildiği halde, Rio Bildirgesi'nden hareketle sürdürülebilir gelişmeye ulaşmakta kullanılacak en etkin araç olarak görülen ihtiyat ilkesine açık şekilde yer verilmemiş olması dikkat çekicidir. Bu durum çevre kanununu, ilke ve yaklaşım düzeyinde, çağdaş bir çevre koruma anlayışını benimseyip benimsemediği noktasında tartışmalı bir hale getirmektedir.

Çevre Kanunu'nun 3. maddesinin (1) bendine göre, taraf olunan çevre ile ilgili uluslar arası anlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerin yerine getirilmesi amacıyla düzenleme yapılması Çevre ve Orman Bakanlığı'nın koordinasyonuna bırakılmıştır. Kanunun vermiş olduğu bu yetkiye dayanarak Bakanlık, İhtiyat ilke ve uygulamalarının düzenleyici işlemlerde yer almasını sağlayabilir. Bunun önünde hukuksal bir engel bulunmamaktadır. Çünkü İhtiyat İlkesini hayata geçiren, onun temeli olan ve ekonomik gelişme çabalarındaki çevre ve insanlığın yaşanabilir geleceği lehine aşırılıkların törpülenmesi çabasını ifade eden Sürdürülebilir Kalkınma anlayışı çevre kanununda yerini almıştır. Bundan sonrası bu anlayışın uygulamaya aktarılacağı mekanizmaların ve hukuksal desteğin oluşturulmasıdır. Bu bakımdan çevre ile ilgili düzenleyici işlemlerin ihtiyat ilkesi merkezinde gözden geçirilip değerlendirilmesi ve gerekli değişikliklerin ve gelişimin sağlanması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında uluslararası alanda giderek yaygınlaşan ihtiyat yaklaşımı ve uygulamalarının ülkemizde de gerçekleştirilebilmesi bakımından çevre bakanlığının rolü çok önemlidir. Buradan hareketle çevre sorunları odaklı sivil toplum örgütlenmesinin geliştirilmesi yanında, yasama kadar bakanlık üzerinde de baskı mekanizmalarının oluşturulması ve işletilmesi çabalarına hız verilmesi gerekliliği karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda biz de, çevre ile ilgili bazı düzenleyici işlemlerdeki duruma göz atmayı gerekli görüyoruz.

4.2. Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği'nde İhtiyat İlkesi

Daha önce belirttiğimiz gibi ihtiyat ilkesi doğrultusunda önlem alınan alanlardan biri de tehlikeli kimyasallardır. Tehlikeli atıklar da bu kimyasalların bir parçasıdır. Yönetmeliğin, üçüncü maddesinin birinci fıkrasında Basel sözleşmesine dayanarak hazırlandığı belirtildikten sonra, "ilkeler" başlığını taşıyan 5. maddenin (b) bendinde "tehlikeli atıkların kaynağında en aza indirilmesi esası" getirilerek dolaylı olarak önleme ilkesine atıfta bulunulmakla birlikte, ihtiyat ilkesine yer verilmemiştir. Turgut'a göre bu yönetmeliğin beşinci maddesinde her türlü tehlikeli atığın ithalinin

yasaklanması ihtiyat ilkesinin tamamen yasaklama şeklindeki uygulanma biçiminin bir örneğini oluşturmaktadır(2001:368). Ancak beşinci maddenin getirdiği yasakların istisnası (maddenin “a” bendine göre) 41. maddede yer almaktadır. Bu maddeye bakıldığında, birinci fıkrada ekonomik öneme sahip atıklara bakanlık tebliğinde yer vermek yoluyla izin verilebileceği, ikinci fıkrada serbest bölgelerde bertaraf tesisi bulunmaması halinde bu bölgelerde üretilen tehlikeli atıkların bertaraf amacıyla yurda sokulabileceği ve bu işlem için istenecek belgelere yer verilmiştir. Yani bu maddede istisna teşkil eden tehlikeli atık türlerine yer verilmemiş. Bu atıkların belirlenmesinde bakanlığa takdir yetkisi tanındığı gibi, ithal izni istenen atıklara ilişkin ilave teknik bilgi ve belge isteme yetkisi de tanınmıştır. Dolayısıyla, bakanlığın çevre koruma anlayışındaki evrensel gelişime ayak uydurmak ihtiyacıyla ihtiyat tedbirleri almaya yönelik çalışmalar yürütebileceği öne sürülebilir. Ancak burada da bir yetki sorunuyla karşı karşıya kalınabilir. Çünkü çevre kanunu veya yönetmelikte ihtiyat ilkesine yer verilmediğinden, ek teknik bilgi ve belge doğrultusunda değerlendirme yapıp karar verilirken kesin bilimsel kanıt yerine makul kanıtlara yaslanması, uyuşmazlık halinde yetki sorununu gündeme getirebilecektir.

Bu yönetmelikte ihtiyat ilkesi doğrultusundaki uygulamalardan “ispat yükünün tersine çevrilmesi” ile ilgili bir düzenleme dikkati çekmektedir. Yönetmeliğin altıncı maddesinin (d) bendi uyarınca Bakanlık, yönetmeliğin ek listelerinde (M) harfi ile işaretlenmiş(= Ek 6’daki eşik konsantrasyon değerlerine göre tehlikeli atık olup olmadığına karar verilecek atıklar) ancak tehlikeli atık olmadığı öne sürülen atıkların tehlikeli özelliklerden bir yada bir kaçını içerip içermediğinin uluslararası kabul görmüş kuruluşlarca yapılan analizlere dayanarak üretici tarafından kanıtlanmasını isteme yetkisine sahiptir. Söz konusu maddeler arasında tıbbi atıklar, ilaç atıkları, boyalar, fotoğrafçılıkta kullanılan kimyasallar vb(ek 3), tarım, tekstil, petrokimya, gıda, gibi üretim alanlarında ortaya çıkan tanımlanmış veya tanımlanmamış çeşitli atıklar(ek 7) yer almaktadır. Atıkların geri kazanımıyla ilgili olan 16. maddede de benzer bir düzenleme getirilmiştir. Dolayısıyla Çevre Bakanlığı, teknolojik gelişme doğrultusunda ortaya çıkan çeşitli yeni kimyasal bileşimlere karşı uluslararası kriterler doğrultusunda bir sınırlandırma veya yasaklama getirebileceği gibi, bu maddelerin zararsızlığının ispatını maddeyi üretenlerden veya ticaretini yapanlardan isteyebilecektir. Bizce bu husus ihtiyat ilkesinin ülkemizde uygulama bulabilmesi bakımından son derece

önemlidir. Çünkü yetki kamu düzenine ilişkindir ve kamu yararına yönelik olarak kullanılması gerekir(Günday, 2002:125). Dolayısıyla bakanlık bu yetkisini usulüne uygun olarak kullanmadığında, uyuşmazlıklar halinde idari yargı yerleri tarafından dava konusu izin işlemleri yetki yönünden resen inceleme yoluyla iptal edilebilecek, ayrıca bu yetkinin kullanılması yönünde sivil toplum tarafından gelecek baskılar yoluyla da sonuç alınabilecektir.

4.3. Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği'nde İhtiyat İlkesi

Su kirliliği sorunu günümüzde küresel bir sorun haline gelmiş, özellikle kıta içi sular ve okyanuslardaki kirlilikle mücadele amacıyla uluslar arası çalışmalara hız verilmiştir. Yukarıda bu çalışmaların başlıcalarına ihtiyat ilkesi bağlamında yer vermiş olmakla birlikte burada ülkemiz mevzuatında konu ile doğrudan ilgili olan yönetmeliğin ihtiyat ilke ve yaklaşımına yer verip vermediğini incelemeyi gerekli gördük.

31-12-2004 tarihli ve 25687 sayılı resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği'nin amaç ve kapsam başlığını taşıyan birinci maddesinde, yönetmeliğin amacının ülkenin yer altı ve yer üstü su kaynakları potansiyelinin korunmasını sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu bir şekilde gerçekleştirmek olduğu belirtilmiş, su ortamlarının kullanım amaçları doğrultusunda sınıflandırılması, su kalitesinin korunması, atık su boşaltımının düzenlenmesi ve su kirliliğinin önlenmesi konularının yönetmelik kapsamında yer aldığı belirtilmiştir. Yani bu yönetmelik su kaynaklarının korunması ile ilgili önemli hukuk kaynaklarından biri niteliğindedir.

Yönetmeliğe ihtiyat ilkesi bağlamında göz atıldığında, bu ilkedен açık olarak söz edildiğine rastlanmamaktadır. Ancak amaç fıkrasında belirtilen sürdürülebilir kalkınma yanında ilkeler başlığını taşıyan ikinci bölümün ilk maddesi olan dördüncü maddenin (d) bendinde “ Atıksu miktarını ve atık sudaki atık konsantrasyonunu en aza indirerek kirliliği kaynağında önleyecek teknoloji ile üretim yapılması” ilkesine yer verilmiştir. Bu ilke bize ihtiyat ilkesinin uygulanma yollarından en çevreci teknolojinin şart koşulması yöntemini hatırlatmaktadır. Buradan hareketle en iyi teknolojinin kullanılmasının bu yönetmelikte bir ilke haline getirildiği söylenebilir. Ancak aynı maddenin (e) bendinde arıtma teknolojilerine yönelik olarak “Atık su arıtımında teknik ve ekonomik açıdan uygun

arıtma yöntemlerinin seçilmesi” esası getirilerek ekonomik kaygıların önemli bir teknoloji seçimi ölçütü yapılabilmesinin önu açılmış, (d) bendindeki anlayış ekonomik beklentiler lehine yumuşatılmıştır. Ayrıca 4. maddenin (1) bendinde ülkenin doğal zenginlikleri ile tanınan bölgelerindeki ekolojik dengeyi korumak amacıyla belirlenecek özel çevre koruma bölgeleri için en yüksek kalitedeki sulara ait kalite parametrelerinin kullanılabilmesi mümkün kılındıktan sonra buna yönelik olarak uyulması zorunlu özel tedbirler alınması esası benimsenmiştir.

Yönetmeliğin su havzalarında Mutlak Koruma Alanını düzenleyen 17. maddesinde, su rezervuarının en yüksek seviyesinde itibaren 100 metrelik şeritte tamamen yapı yasağı getirilmesi yasaklama yöntemine örnek olarak gösterilebilir.

Yönetmeliğin denize yapılan deşarjların izne tabi tutulmasıyla ilgili istisnai bir düzenleme getiren 36. maddesine göre yönetsel birimler tarafından gerekli görüldüğünde taktirde bu yönetmelikte 35. maddede belirtilen kriterlerden daha sıkı kriterler ve tedbirler uygulanabilir. Ayrıca bu yönetmelikte belirtilen parametrelerin dışında kirletici özellikler ihtiva eden suların denize boşaltımına, yapılacak deşarjın alıcı ortamdaki ekolojik dengeyi bozmayacağı ayrıntılı bilimsel çalışmalar ile kanıtlandığı taktirde izin verilebilir.

Görüldüğü gibi bu yönetmelikte de çevre lehine daha sıkı tedbirlerin alınabilmesi yolunda idareye esneklik ve takdir yetkisi tanınmakla kalınmamış, bunu yanında tıpkı tehlikeli atıklar yönetmeliğinde olduğu gibi “ispat yükünün tersine çevrilmesi” benzeri uygulamaların yapılabilmesinin yolu açılmıştır. Çevre Kanunumuzda İhtiyat İlkesine açıkça yer verilmesi halinde bu yönetmeliklerdeki mevcut fakat son derece sınırlı düzenlemeler daha büyük bir anlam kazanacak ve bu tip düzenlemelerin yaygınlaşmasında en belirleyici adım atılmış olacaktır.

4.4. Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği’nde İhtiyat İlkesi

Tıbbi atıklar çevre ve halk sağlığına yönelik, salgın ve/veya öldürücü nitelikte tehlikeler yaratabilecek nitelikteki atıklardır. Bu atıkların toprağa veya suya karışması sonuçları önceden kestirilemeyecek tehlikeleri ve sorunları yaratır. Çünkü bu atıklar içerisinde birçok hastalıklı doku veya hastalık yaratan bakteri yada virüs yer almaktadır. Bu istenmeyen maddelerin etkileşiminin ne gibi yeni tehlikeler yaratabileceğini kestirmek

de her zaman mümkün olmaz. Bu nedenle yönetmeliğin genel ilkeler başlıklı beşinci maddesinin (a) bendinde bu tip atıkların (48 saati geçmemek üzere geçici olarak özel kabin yada kapalı cisimlerde biriktirilip, yine özel yöntemlerle taşınması ve özel tesislerde yakılma ve depolama dışında) doğrudan veya dolaylı olarak alıcı ortama verilmesi yasaklanmıştır. Bu düzenleme bize ihtiyat ilkesinin yasaklama şeklindeki uygulamasını hatırlatmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus bu maddeler arasında bir ayırım yapılmadan bu yasaklamanın tümü için geçerli kılınmasıdır.

Yönetmeliğin 6. maddesinin (c) bendi ile, Çevre ve Orman Bakanlığı'na tıbbi atıkların çevreyle uyumlu yönetimine ilişkin en yeni sistem ve teknolojilerin uygulanmasının sağlanması görev ve yetkisi verilmiştir. Bakanlık bu amaçla ulusal ve uluslararası koordinasyonu sağlamak yetkisine de sahiptir. Bu düzenleme “en iyi (çevreci) teknolojilerin kullanılmasının zorunlu tutulması” yönünde bir gelişimi sağlayabilecek bir yetki olarak değerlendirilebilir. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta bu düzenlemenin yasal zorunluluk getirme kadar güçlü olmayıp bakanlık takdirine bırakılmış ve dolaylı zorlayıcı etkiler yaratabilecek bir düzenleme olmasıdır. Nitekim ülkemizin tıbbi atıkların bertaraf edilmesiyle ilgili sorunları çok ciddi önlemler alınmasını gerektirmektedir. Çevre ve Orman Bakanı'nın ifadesiyle, ülkemizde tıbbi atıklar denize dahi dökülebilmektedir(T.C Başbakanlık Bas. Yay. ve Enf. Gen. Müd, 26-01-2005).

Yönetmeliğin 14. maddesi uyarınca tıbbi atıklar içerisinde bu yönetmelikte belirlenmiş özellikleri taşıdığı için tehlikeli atık olarak kabul edilen atıklar Tehlikeli Atık Yönetmeliğine göre bertaraf edilecektir. Dolayısıyla bu niteliklerden en az birini taşıdığı için tehlikeli atık olarak kabul edilmesi gereken atıklardan her hangi birinin veya yeni bir atığın tehlikeli atık statüsünden çıkarılabilmesi için bu atıkları üreten veya ticaretini yapacak olanların lisans alabilmek için atığın tehlikesizliğini bakanlığa ispatlamaları gerekecektir.

4.5. Diğer Bazı Düzenlemelerde İhtiyat İlkesi ve Değerlendirme

Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği'nin 24. maddesinin 3. fıkrasında, taşkın riskinin yüksek olduğu yerlerde, heyelan, çığ ve erezyon bölgelerinde, içme, kullanma ve sulama suyu temin edilen yer altı suları koruma bölgelerinde katı atık depolama tesislerinin

yapılması yasaklanmıştır. Aynı yönetmeliğin 18. maddesinde katı atıkların üretici veya taşıyanları tarafından denizlere, göllere ve benzeri alıcı ortamlara, caddelere, ormanlara ve çevrenin olumsuz yönde etkilenmesine sebep olacak yerlere dökülmesi yasaklanmıştır. Yine aynı yönetmeliğin 4. maddesinde katı atık üreten kişi ve kuruluşlara en az katı atık meydana getiren teknolojiyi kullanma yükümlülüğü getirilmiştir. Hava Kalitesini Koruma Yönetmeliği'nin 29. maddesinin 2. fıkrasında da zararlı çevresel etkilerin asgari düzeyde tutulmasının en iyi teknoloji kullanıldığı halde engellenemeyen etkilere katlanmak anlamına geldiği belirtilmiştir. Bu düzenlemeler de ihtiyat ilkesinin yasaklama ve en iyi teknoloji kullanımının zorunlu hale getirilmesi şeklindeki uygulanma biçimlerinin bir görünümü olarak kabul edilmektedir(Turgut, 2001:368, 378)

Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve Belediye Kanunu'nda çevre ile ilgili maddelerde ihtiyat ilkesine, dolaylı olarak da olsa, yer verildiğinden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Sadece Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 7. maddesinin (1) bendinde diğer bazı görevlerle birlikte sayılan, çevrenin ve su havzalarının korunması, hafriyat, moloz, kömür gibi maddelerin depolanması ve taşınmasında çevreye zarar verilmesinin önlenmesi, katı atık yönetim planının yapılması, atıkların yeniden değerlendirilmesi, depolanması ve bertaraf edilmesi, sanayi ve tıbbi atıklara ilişkin gerekli tesislerin kurulması, deniz araçlarının atıklarının toplanması artırılması gibi hizmetlerin Sürdürülebilir Kalkınma İlkesine uygun olarak gerçekleştirileceği belirtilmiştir.

Gelişmiş ülkelerde çevrenin korunmasında yerel yönetimler en önemli yönetsel birim olarak ağırlığını her geçen gün artırırken ülkemizde çevrenin korunmasında da pek çok alanda olduğu gibi merkeziyetçi eğilimlerin halâ ağır bastığı gözlenmektedir. Oysa ülkemizde de yapılması gereken çevre korunmasının ağırlıklı olarak yerel yönetimlerin yetki alanına bırakılmasıdır. Çünkü çevresel bozulma yaratan etkenlerin erken müdahale ile önlenmesi ancak yerinden müdahale ile sağlanabilir.(Ökmen, 2004:359-360). Oysa ülkemizde örneğin ÇED uygulaması bile merkezi idare (Çevre ve Orman Bakanlığı) tarafından yürütülmektedir(Bkz, ÇED Yönetmeliği). Yukarıda konu edilen yönetmeliklere bakıldığında genel olarak şunu söylemek mümkündür: Belediyelerin, imar planları sayılmaz ise, merkezi idare tarafından düzenlenmiş yönetmeliklerde

belirtilen bazı planları merkezi idare vesayeti altında yapabilmekten başka çevre ile ilgili olarak asli düzenleme yapma yetkileri yok denecek kadar sınırlıdır.

Tehlikeli Maddelerin Su ve Çeşesinde Neden Olduğu Kirliliğin Kontrolü Yönetmeliği'nin 5. maddesinin(c) bendinde “Kirliliğin azaltılması, giderilmesi ve kirliliğe engel olunabilmesi için temiz üretim teknolojilerine başvurulması”ası benimsenmiştir. (d) bendinde ise kirletici maddelerin boşaltım limit değerleri ve su kalite ölçümleri envanterinin tutulması, izlenmesi ve güncellenmesi anlayışı benimsenmiş, (f) bendinde ise kirlilik azaltma programları getirilmiştir. Bu anlayış da ihtiyat ilkesinin uygulanmasına bir zemin olarak algılanabilir.

Maddenin konumuz açısından en önemli bendi olan (1) bendine göre yönetmelikte belirlenen limit değerlerden daha kısıtlayıcı limit değerlerin uygulanabilmesi mümkündür. Bu hüküme dayanarak ihtiyat ilkesinin idari tasarruflar ile hayata geçirilebilmesi mümkün olabilir.

Yaban Hayatı Koruma ve Yaban Hayatı Geliştirme Sahaları ile İlgili Yönetmeliğin 6. maddesinde yaban hayatı koruma ve geliştirme sahaları tanımlandıktan sonra nesli tehlikede olan veya benzer statüdeki türlerin popülasyon miktarına bakılmaksızın yaşam alanlarının koruma sahası olarak ilan edileceği hükme bağlanmıştır. Dolayısıyla bu türlerin koruma altına alınabilmesi için popülasyon sayısında yeterlilik aranmayacağı gibi sayılarının fazla olması nedeniyle koruma dışı bırakılması da söz konusu olamayacaktır. Önemli olan bu türlerin yok olma riskinin ciddi olmasıdır. Bu nedenle buradaki yaklaşımın da ihtiyat niteliğinde olduğu söylenebilir.

Ambalaj ve Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği'nin beşinci maddesine göre ambalajların üretiminden, atılması ve bertarafına kadar geçen tüm aşamalarda temiz ürün ve teknolojiler kullanılması yoluyla zararlarının en aza indirilmesi esastır. Burada da en çevreci veya en iyi teknolojinin kullanılması yönteminin benimsendiği söylenebilir.

Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliği'nin altıncı maddesine göre Bakanlık bu tip maddelerin çevreyle uyumlu yönetimine ilişkin en yeni sistem ve teknolojilerin uygulanmasında ulusal ve uluslararası koordinasyonu sağlamakla yetkilidir.

Endüstriyel Kaynaklı Hava Kirililiğinin Kontrolü Yönetmeliği'nin yedinci maddesinin (a) bendine göre izne tabi tesislerin kamuya ve çevreye zararlı etkilerinin en iyi teknoloji kullanılarak azaltılması esasını benimsenmiştir. Bu amaca yönelik olarak azaltılmamış ve halâ limitlerin üzerinde seyreden kirlilik sebepleri ve kirleticiler hakkında yönetmelikteki mevcut genel sınırlandırmalara ek düzenlemeler getirilebileceği ve bunların öncelikle uygulanacağı belirtilmiştir.(m. 16)

Çevre mevzuatımızı İhtiyat ilkesi bakımından genel olarak değerlendirecek olursak; öncelikle belirtmek gerekir ki Sürdürülebilir kalkınmaya bir ilke olarak yer verilmiş olmasına rağmen İhtiyat ilkesinden hiç söz edilmemiş olması dikkat çekicidir. Sürdürülebilir kalkınma, çevresel bozulma pahasına ekonomik gelişme (bedeli ne olursa olsun ekonomik gelişme) anlayışının ortadan kaldırılması için geliştirilmiş evrensel bir ilkedir. İhtiyat ilkesi ise bu evrensel ilkenin özellikle yeni kimyasallar, genetiği değiştirilmiş ürünler, yeni bir takım üretim yöntemleri alanındaki bilimsel belirsizlik taşıyan risklere karşı emniyet supabı niteliğindeki çevre merkezli temel ilkesi olma özelliğini taşımaktadır. Gerektiği gibi kullanılabilmesi, kendisinde beklenen işlevi görebilmesi için Çevre ve Orman bakanlığının takdirine bırakılmış, belli bazı konulara yönelik sınırlı uygulama alanına serpiştirilmiş olması yeterli görülmez. Ayrıca unutulmaması gereken bir husus daha vardır. Önleme ilkesi ile ihtiyat ilkesinin uygulanma araçları arasındaki benzerlik mevzuatımızdaki uygulamaya dönük bu temel esasların hangi ilke çerçevesinde oluşturulduğu noktasında önleme ilkesi lehine bir belirsizlik yaratmaktadır. Çünkü mevzuatımızda önleme kavramına yer verilmiş olmakla birlikte ihtiyat kavramına hiç yer verilmemiştir. Dolayısıyla düzenlemelerdeki bu belirsizliğin ve esnekliğin giderilip uygulamada belirliliğin gerçekleştirilebilmesi için ihtiyat ilkesinin Çevre Kanunu'nun temel bir ilkesi haline getirilmesi ve bu kanunda belirtilecek zorlayıcı ifadelerin desteğiyle çevre ile ilgili düzenleyici işlemlere ve uygulamaya aktarılması, bunun yanında çeşitli çevre uyuşmazlıklarında mahkemeler tarafından temel bir ilke olarak ele alınması ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Danıştayın çevre ile ilgili ulaşabildiğimiz yakın tarihli kararlarında da ihtiyat ilkesine atıf yapıldığına rastlanılmamıştır. Ancak ulaşabildiğimiz kararlara konu olan uyuşmazlıklarda da ihtiyat ilkesinin uygulanma alanı bulabileceği türden olanlar pek fazla değildir(www.danistay.gov.tr).

SONUÇ

Bu çalışmada anlatmaya çalıştığımız konu, günümüzün üretim, paylaşım ve tüketim ilişkileri içerisinde odaklanılan ekonomik gelişme ve fayda beklentilerinin ötesine geçerek, insanın bir parçası olduğu doğal çevre ve bu çevre içerisinde ondan yararlanarak geliştirdiği yapay çevrenin bileşimi olan çevre bütününe arzulan gelişim içerisindeki vazgeçilmez yeri ve öneminin kavranması, buradan hareketle korunmasının sağlanabileceği etik ve hukuk anlayışının ne olması gerektiğidir.

Demokratik toplumlarda etiksel değişim bir çok kez belirli bir toplumsal sorunun çözümüne yönelik ihtiyacın ürünü olarak entelektüel düzlemde belirir ve siyasal süreç içerisinde kabul gördüğü ölçüde ağırlığını hissettirir ve yasalaşma, hukuklaşma sürecine girer. Çevre sorunları, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde toplumsal sorunlar alanının ana konularından biri halini almıştır. Bu duruma gelmesinde insanlığın üretim biçimi ve tüketim kalıplarının rolü büyüktür.

Çevresel bozulma fark edilmeye başlandıktan itibaren önce mevcut bozulma giderilmeye çalışılmış ve bu amaçla “kirleten öder” anlayışı benimsenip yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu anlayış kirletici etki yaratan üretim ve tüketim biçimlerini ortadan kaldırmak değil, kirliliğin giderilmesi maliyetinin kirlenmeye sebep olanlara karşılatılması amacına yöneliktir. Ancak çevresel bozulma bir kez oluştuğunda bozulmayı yaratan etkenler ve bu etkenleri ortaya çıkaran kirleticilerin tespit edilmesi pek çok kez mümkün olamadığı gibi, kirleticiler tespit edilebilse de kirliliğe sebep olan üretim biçimini mümkün kılan teknoloji yarattığı kirliliği giderecek olanakları sunmakta yetersiz kalmıştır. Ayrıca kirleten öder prensibi ilk başlarda kimi kirletici etkilerin sorumluları tarafından “ödüyorsam kirletebilirim” türünden yanlış ve bencil değerlendirmelere bile araç edilmeye çalışılmıştır. Çevreye zarar verebilecek etkinliği baştan önleme değil oluşan zararı giderme anlayışını ifade ettiğinden girişim özgürlüğünün önünde bir engel olarak algılanmamış, yalnızca üretim maliyetlerini arttırıcı etki yapabileceği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Mevcut üretim ve tüketim kalıplarına eleştiri yöneltmek gibi bir amacı temsil etmediği, insan merkezli yani her şeyin değerini insana göre belirleyen, dolayısıyla uyarılmış insan ihtiyaçlarını her şeyin üzerinde gören bir anlayışla çatışma yaşamadığı için daha kolay kabul görmüştür.

Ancak geçen zaman ve büyüyen evre sorunları, kirleten öder anlayışının mevcut ve potansiyel sorunları çözmeyeceğini göstermiş ve bu gerçeklik karşısında, yaşayabilmek için doğal çevreye ihtiyaç duyan insan, çevreye bozucu etki yapacak eylemleri gerçekleşmeden önce fark edip önlemeyi sağlayacak ikinci bir anlayış geliştirmiştir. Ancak bu yeni yaklaşım beraberinde yeni bir soruyu getirmiştir. Hangi eylemler nlenecek ve önlemeye gerekçe gösterilecek kanıtlar nasıl belirlenecek, hangi kanıtlar nleme gerekçesi yapılabilecektir? Bu sorulara yanıt aranırken insan merkezli etik anlayışın egemenliğinden sıyrılınmadığı için derman yine insanın mevcut bilimsel düzeyinin sunduğu verilerde aranmıştır. Yani evreye zarar verebilecek bir eylemin en başından önlenebilmesi prensipte kabul edilmiş olmakla birlikte bunun gerçekleştirilebilmesi için söz konusu etkinliğin çevrenin özümleme kapasitesini aşan ve giderilemez bir zarara sebep olacağının bilimsel olarak kanıtlanmasının gerektiği kabul edilmiştir. Bu nedenle, çevreye zarar verebileceği öngörülen, ancak öngörülen zarar ile bu zarara sebep olabileceği düşünülen etkinlik arasında bilimsel bir nedensellik kurulamayan söz konusu etkinliklere geçici bir süre içinde olsa göz yumulmak zorunda kalınmış ve bu geç kalınan süre içerisinde risk gerçekleştiği için çevresel bozulma önlenememiş ve bu ilkeden beklenen yarar sağlanamamıştır. Bu durum karşısında, çevresel bozulmanın yarattığı baskılar altında, çözüm üretmeye çalışan insanlık kendi etik yaklaşımını sorgulamak zorunda kalmıştır. Bu sorgulama yirminci yüzyılın sonlarında meyvesini vermeye başlamış ve evre sorunlarına çözüm arayışlarını merkez alan uluslararası konferans ve toplantılar sonucu oluşan mutabakatlar ışığında “ihtiyat ilkesi” doğmuştur. Önleme ilkesinin hayata geçirilmesinde kullanılan araçlar ile ihtiyat ilkesinin araçları arasındaki benzerlikten ve her iki ilkenin de çevreye verilecek zararın oluşmadan önüne geçilmesi amacını taşımasından yola çıkılarak, ihtiyat ilkesinin, nleme ilkesinin gelişmiş hali olduğu öne sürülebilirse de ikisi arasında yer alan temel bir farklılık nedeniyle bu yargıya katılmak mümkün değildir. Bu temel farklılık yukarıda ayrıntısıyla yer verdiğimiz bir çok uluslararası veya bölgesel evre anlaşmasında dile getirilmiştir. Tekrar hatırlatmak gerekirse, çevresel değerlere karşı sonradan giderilemez veya ciddi zarar tehdidinin söz konusu olması halinde, bu riskler ile bunları yaratan etkinlikler arasında kesin bilimsel veri ve analizlere dayanan sebep sonuç ilişkisi kurulamaması, önlem almakta gecikilmesine veya bu tip etkinliklere izin verilmesine gerekçe yapılamayacaktır. Dolayısıyla evresel varlıklara karşı ortaya çıkan

potansiyel tehditler ile bu tehditleri gündeme getiren insan etkinliklerinden beklenen ekonomik yarar karşı karşıya geldiğinde, bu etkinliklerin gerçekleştirilmesi için izin isteyen kişi veya kuruluşlardan söz konusu etkinliğin bu riskleri taşımadığını bilimsel olarak ispatlamaları istenecek, ispatlayamamaları halinde zarar riskinin gerçekleşeceğine dair kesin bilimsel kanıtların varlığı şart koşulmadan değerlendirme çevre lehine yapılacak ve etkinliğe izin verilmeyecektir.

Bu yaklaşım, doğal kaynakların ve varlığını sürdürebilmek için bu kaynaklardan faydalanmak zorunda olan insan da dahil her çeşit canlının bir bütünlük içerisinde algılandığı, dolayısıyla doğanın olanaklarından yararlanma bakımından aralarında bir ayrıma gitmenin olanaksızlığının kavranmaya başlandığını göstermektedir. Gerçekten de, her ne kadar insan diğer canlılardan farklı olarak doğanın ona sunduğu olanakları dönüştürme ve bu dönüşümün bütünselleşmesi ile beşeri bir çevre yaratma yeteneğine sahip olmakla diğerlerinden ayrılabilirse de doğal çevreye olan bağımlılığını tamamen ortadan kaldıramamış değildir ve kaldıramaz. Çünkü sağlıklı doğal kaynaklara bağımlı biyolojik bir metabolizmadır.

Buradan hareketle şunu belirtmek gerekir: insanın ekonomik çıkarları uzun erimli toplumsal çıkarlarından bağımsız görülemez. O halde çevreye zarar verilmesi pahasına ekonomik gelişmenin doğrudan yada dolaylı şekilde savunulması insanlığın ekonomik, sosyal yararları, gelişimi ve refahı adına yapılamaz. Olsa olsa, siyasal egemenliği elinde bulunduran ve bu egemenliği sahip olduğu servete dayandıran bir avuç “elit”in, egemenliğini devam ettirmek uğruna servetini büyütme amacının örtüldüğü bir peçe olabilir. Nitekim demokratik gelişimini tamamlayamamış, bu nedenle siyasal katılım ve hareketlilik düzeyi düşük, toplumun tabi olduğu hukuk sistemi, bir avuç elitin tekelinde ve lüksü gibi algılanan kısır siyasal süreçlerle şekillenen bir çok gelişmekte olan ülkede halâ çevre sorunlarına karşı duyarsızlığın devam ettiği bilinmektedir. Bizce BM’nin ihtiyat ilkesi yaklaşımında ortaya çıkan ve “ülkelerin ihtiyat ilkesini kapasiteleri oranında uygulayacakları” şeklinde ifade edilen zayıflığın sebebi de ihtiyat ilkesine mesafeli ve soğuk bakan gelişmekte olan ülkelerle bu ilkeye çevreci örgütlerin başını çektiği toplumsal baskılar nedeniyle daha sıcak bakan gelişmiş ülkeler arasında çevre yararına, bir mutabakat sağlama çabasıdır. Çünkü günümüzde çevre sorunları coğrafi ve bölgesel sınırları aşan birbirine bağlı pek çok bozucu etkenin tesiriyle karmaşıklaşarak

büyüyen bir hal almıştır. Bu nedenle çevresel sorunlara karşı geliştirilecek ulusal bazlı lokal çözümlerin pek fayda sağlamayacağı, küresel ve bütünlükçü bir yaklaşımla geliştirilecek çözüm ve önlemler yoluyla bir şeyler yapılabileceğini görülmüştür. Çevre yaklaşımındaki bu değişime entegrasyon veya onunla aynı anlama gelen sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı da denilmektedir(Keleş ve Ertan, 2002:157-158)

Sürdürülebilir kalkınma anlayışının çevre merkezli yaklaşımının yarattığı ihtiyat ilkesi, insan ve diğer canlılar, insan ve doğal çevre, doğal çevre ve beşeri çevre arasında, ayrıca bu unsurların birbiriyle etkileşimi sonucu ortaya çıkan çevre bütünlüğüne ilişkin ilişkilere karşı farklı bir algılayışı temsil etmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse bu anlayış, çevresel bozulmaya rağmen ekonomik gelişmenin sürdürülemez olduğu bilincinden hareketle dünyanın, merkezinde insanın yer aldığı bir ekseninde dönmediği, canlı, cansız her varlığın insanın ekonomik beklentileri etrafında konumlanmadığı gerçeğinin ifadesidir.

Ülkemiz çevre mevzuatında sürdürülebilir kalkınma anlayışından az da olsa söz edilmekle birlikte ihtiyat ilkesine hiç yer verilmemiştir. Çevre yönetmeliklerinde ihtiyat uygulamalarıyla paralel düzenlemelere rastlanmakla birlikte önleme ilkesinin de benzer araçlar yoluyla uygulanıyor olması nedeniyle netlik bulunmamaktadır. AB ye üyelik müzakereleri esnasında mevzuat uyumu açısından bu konunun gündeme geleceği tahmin edilebilir. Esasında ihtiyat ilkesine Türk çevre mevzuatında çok daha önceden yer verilmiş olması gerekirdi.

KAYNAKLAR

AKARSU, Bedia, (1997), “Bilimsel Özgürlük ve Çevre Etiği”, Keleş Ruşen “İnsan, Çevre, Toplum” içinde, İmge yay.

ASLANBOĞA, İlçin (Peyzaj Plancısı) Konuşma Metni, (1994) “Kent Planlamada Yeni Gündem: Çevre ve Katılım”, TMMOB Şehir Plancıları Odası Belediyeler Planlama Hizmetleri Vakfı tarafından düzenlenen ve yayınlanan tartışmalı teknik toplantı(11-13 aralık 1991) yayın no73, Ankara

ATAKLI, Şermin, (2004), “Türkiye Uygulamasında Çevresel Etki Değerlendirmesi”, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Edit. Mehmet C. Marin, Uğur Yıldırım, s: 515-532, Beta, İst, 2004

AYBAY, Aydın, (1997) “Çevre ve Hukuk” , Keleş Ruşen “İnsan, Çevre, Toplum” içinde, İmge yay.

BELER, Feyzan (işletmeci) Konuşma Metni, (1994), “Kent Planlamada Yeni Gündem: Çevre ve Katılım”, TMMOB Şehir Plancıları Odası Belediyeler Planlama Hizmetleri Vakfı tarafından düzenlenen ve yayınlanan tartışmalı teknik toplantı(11-13 aralık 1991) yayın no73, Ankara 1994

BUDAK, Sevim, Ekmeztoglou Thisvi ve Balodimos Athanassios, (2001), “Avrupa Birliği'nin Çevre Politikası ve Türkiye'nin Uyumu” İktisadi Kalkınma Vakfı yayımları, İstanbul

CANGIZBAY, Kadir, (1999), “ Sosyolojiler Değil Sosyoloji”, ütopya, Ankara

CASALA, Julien,(2004), “Food Safety and the Precautionary Principle: the Lejitimate Moderation of Community Courts”, European Law Journal, vol.10, No. 5, September, pp.539-554

CHRİSTOFOROU, Theofanis, (2003) “The Precautionary Principle and Democratizing Expertise: a European Legal Perspective” Science and Public Policy, Vol. 30, No.3, 205-211

COPPENS, Patrick, DA SİLVA Miguel Fernandes and PETTMAN Simon, (2006), “European regulations on nutraceuticals, dietary supplements and functional foods: A framework based on safety”, Toxicology Vol.221, pp.59-74, Science Direct

CRANOR, Carl F.(2005) “ Some Legal Implications of The Precautionary Principle: Improving Information- Generation and Legal Protections” Human and Ecological Risk Assessment, 11: 29-52,

DAĞDEMİR, Özcan,(2003) “ Çevre Sorunlarına Ekonomik Yaklaşımlar ve Optimal Politika Arayışları”, Gazi kitap evi, Ankara

DANIŞTAY, Çevre ile ilgili kararlar, <http://www.danistay.gov.tr> -bilgi bankası - karar sözlük sorgulama

DeFUR, Peter L. and KASZUBA, Michelle, (2002) “Implementing the Precautionary Principle”, The Science of the Total Environment Vol.288, pp.155- 165,

DZİDZORNU, David M., (2002) “Marine Environment Protection under Regional Conventions: Limits to the Contribution of Procedural Norms”, Ocean Developmant&İnternational Law Vol.33, pp. 263-316 Copyright Taylor&Francis

EKİNCİ, Oktay, (1997), “Kıyılar ve Uygarlıklar”, Keleş Ruşen “İnsan, Çevre,Toplum”içinde, İmge yay,

ERTAŞ, Şeref, (1997)“ Çevre Hukuku”, Dokuze Eylül .Ü. Hukuk .F. Döner sermaye yayınları, İzmir

ERTÜRK, Hasan,(1998) “Çevre Bilimlerine Giriş”, vıpaş yay, Bursa

FAYETTE Louise de La, (1999)“ The OSPAR Convention Comes in to Force: Continuity and Progress”, The İnternational Journal of Marine and Coastal Law , Vol. 14, No. 2, pp. 247-297, Kluwer Law İnternational

FORSMAN Zeynep Kıvılcım, (2004), “ Community Regulation of Genetically Modified Organisms: a Difficult Relationship Between Law and Science”, European Law Journal, Vol.10, No.5, September , pp 580- 594

FRANCHI Scott La, (2005) “Surveying The Precautionary Principle Ongoing Global Development: The Evolution of an Emergent Environmental Management Tool”, copyright of Boston Collage Environmental Affairs Law Review [Vol . 32:679]

GOLSTAIN Bernard and CARRUTH Russellyn.S, (2004), “ The Precautionary Principle and / or Risk Assessment in World Trade Organization Decision: A Possible Role for Risk Perception”, Risk Analysis, Vol. 24, No.2, 490-499

GRANDJEAN Philippe, (2004), “ İmplications of The Precautionary Principle for Primarily Prevention and Research”, Annu. Rev. Public Health . 25: 199-223

GUIMARAES Roberto P.,(2004), “ Waiting for Godot: sustainable development, international trade and governance in environmental policies”, Contemporary Policies, Vol. 10, No. 3-4, pp.203-225, September- December , Carfax Publishing

GÜNDAY Metin, (2002), “İdare Hukuku”, Yenilenmiş beşinci baskı, imaj yay,Ankara

GÜZEL Alper, (2001), “ Sürdürülebilir Kalkınma’da Yerel Yönetimlerin Mali Sorumlulukları”, [http:// vizyon 2023.tubitak.gov.tr](http://vizyon.2023.tubitak.gov.tr),

HAMAMCI Can, (1997) “Çevrenin Uluslararası Boyutları”, Keleş Ruşen “İnsan, Çevre, Toplum”içinde, İmge yay, Ankara

HEAZLE Micheal, (2005) “Lessons in precaution: The İnternational Whaling Comission experience with precautionary management”, Marine Policy Vol.-, pp.1-14, 30 June 2005 Science Direct

HELDEWEG Michiel A.,(2005) “ Towards Good Environmental Governance in Europe”, European Environmental Law Review, January 2005, pp. 2-25

HOMBAKER Margaret H. and CULLEN Alicon, (2003) “ The Precautionary Principle in Practice: Applying the Ashford Framework to Technological Risk”, Human and Ecological Risk Assessment: Vol. 9, No. 3, pp. 789-810

HOORNBEEK John A., (2004) “Policy-making institution and water policy outputs in the European Union and the United States: a comparative analysis”, Journal of European Public Policy, Vol. 11, No. 3, pp. 461-496, June

HUN Ediz, (1997) “Canlı Çevrenin Dünü Bugünü ve Yarını”, Keleş Ruşen “İnsan, Çevre, Toplum” içinde, İmge yay,

İNSEL Ahmet, (1990) “Türkiye Toplumunun Bunalımı”, birikim yay, İstanbul

KABOĞLU İbrahim, (1996) “Çevre Hakkı”, imge yay.

KARLSSON Mikael, (2006) “Science and norms in policies for sustainable development: Assessing and managing risk of chemical substances and genetically modified organisms in the European Union”, Regulatory Toxicology and Pharmacology, Vol.44, pp. 49-56, Science Direct

KAVRUK Hikmet, (1994) “ Türkiye’de Çevre Zihniyeti ve Çevre Teşkilatlanması”, Karınca, sayı 690, haziran

KELEŞ Ruşen a, (1997) “İnsan, Çevre, Toplum”, aynı adlı kitabın içinde, İmge yay.

KELEŞ Ruşen b, (1997) “Çevre ve Siyaset”, İnsan Çevre Toplum içinde, imge yay, Ankara

KELEŞ Ruşen ve ERTAN Birol, (2002) “Çevre Hukukuna Giriş” , imge yay.

KELEŞ Ruşen ve HAMAMCI Can, (1997) “Çevre Bilim”

KEYDER Çağlar, (1993) “Türkiye’de Devlet ve Sınıflar”, iletişim yay, İstanbul, mayıs

KILIÇBAY Mehmet Ali, (1994) “ Cumhuriyet ya da Birey Olmak”, imge, Ankara

MAGUIRE Steve and ELLIS Jaye, (2005) “ Redistributing the Burden of Scientific Uncertainty: İmplication of the Precautionary Principle for State and Nonstate Actors”, Global Governance Vol.11, pp. 505-526

MAJONE Giandomenica, (2002) “What Price Safety? The Precautionary Principle and its Policy İmplications”, JCMS vol 40, no 1, pp 89-109

MBOTE Patricia Kameri and CULLET Philippe, (2002) “Biological Diversity Management in Africa: Legal and Policy Perspectives in the to WSSD”, Reviel Vol.11(1), pp.38-52, Blackwell Publishers Ltd

MOTAAL Doaa Abdel, (2005) "Is the World Trade Organization Anti-Precaution?", Journal of World Trade 39(3): 483-501, Kluwer Law International.

ÖKMEN Mustafa, (2004) "Politika ve Çevre", Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Edit. Mehmet C. Marin, Uğur Yıldırım, s: 327-368, Beta, İst,

ÖZ Esat, (1989) "Dünyada ve Türkiye'de "Ekoloji Hareketi"nin gelişimi: Çevre Koruma Derneklerinden Siyasal Partilere", Türkiye Günlüğü, haziran, sayı 3

POOSTCHĪ Banny, (1998) "The 1997 Treaty of Amsterdam İmplications for EU Environmental Law and Policy-Making", Reciel, Vol.7, issue 1, pp.76-85

RAFFENSPERGER Carolyn, (2004) "The Power and Potential of the Precautionary Principle", Multinational Monitor pp26-29, September

RASHBROOKE Gwenaële, (2004) "The International Tribunal for the Law of the Sea: A Forum for the Development of Principles of International Environmental Law?", International Journal of Marine & Coastal Law, Vol.19, No:4, Koninklijke Brill NV, 2004

RİCCĪ Paolo F., RİCE Dave, ZİAGOS John and COX Louis A., (2003) "Precaution, uncertainty and causation in environmental decisions", Environmental International, Vol. 29, pp. 1-19, Science Direct

SALTELLĪ Andrea and FUNTOWİCZ Silvio, (2005) "The Precautionary Principle: İmplications for Risk Management Strategies", Human and Echological Risk Assessment Vol.11, pp. 69-83, European Journal of Oncology

SEXTON Ken, (2006) "Finding Common Ground for Environmental Decision: Public Health Principles as a Foundation for Better Choices", Human and Ecological Risk Assessment Vol. 12, pp 209-218,

SOM Claudia, HİLTY Lorenz M. and RUDDY Thomas F., (2004) "The Precautionary Principle in the Information Society", Human and Echological Risk Assessment, 10: 787- 799

SOULE Ed, (2004) "The Precautionary Principle and The Regulation of U.S. Food and Drug Safety", Journal of Medicine and Philosophy , Vol,29, No.3,pp. 333-350

T.C BAŞBAKANLIK Bas. Yay. ve Enf. Gen. Müd, “Anadolu’ya Haberler”
http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/anoluayahaberler-yeni/2005/ocak/ah_26_01-05.htm

T.C. Anayasası, seçkin yayıncılık, haziran 2004

TİCKNER Joel A. and WRİGHT Sara “The Precautionary Principle and Democratizing Expertise: a US Perspective”, Science and Public Policy , Vol.30, no. 3, June 2003, pp.213-218

TUNÇER Mehmet, (2001) “Avrupa Birliği Sürecinde Doğal ve Tarihsel Çevrelerin Bütüncül Planlamasına İlişkin Saptamalar ve Sürdürülebilir Korumaya İlişkin Politika Önerileri”, 5. Türkiye Şehircilik Kongresi’nde sunulan tebliğ, kısım, <http://www.haberbilgi.com>

TURGUT Nükhet, (2001) “Çevre Hukuku” Savaş Yayınevi

ULUĞ Erol, (1997) “Çevre Kirlenmesinin Boyutları” , Keleş Ruşen “İnsan, Çevre, Toplum”içinde, İmge yay.

URAL Engin, (1998) “Çevre Hakkı”, Çevre Vakfı dergisi

ÜNDER Hasan, (1996) “ Çevre Felsefesi”, Doruk .yay. Ankara

VİLAÇA Jose Luis da Cruz, (2004) “ The Precautionary Principle in EC Law”, European Public Law, Vol. 10, Issue 2, pp. 369-418, Kluwer Law International

WEBER Max, (1993) “Protestan Mezhepleri ve Kapitalizmin Ruhu”, Sosyoloji Yazıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, nisan

WEED Douglass L., (2004) “ Precaution, Prevention and Public Health Ethics”, Journal of Medicine and Philosophy, Vol. 29, No. 3, pp. 313-332)

YILDIZ Kazım, Sipahioğlu Şengül ve Yılmaz Mehmet, (2000) “Çevre Bilim”, gündüz eğitim ve yayıncılık

ÖZGEÇMİŞ

Ahmet Civanoğlu 29-12-1974 tarihinde Kocaeli'nin Kandıra ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladıktan sonra 1995 yılında Sakarya Üniversitesi S.M.Y.O Turizm ve Otelcilik, 2002 yılında Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Kamu Yönetimi bölümlerinden mezun oldu. Şu anda Kocaeli Üniversitesi K.M.Y.O Yerel Yönetimler bölümünde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

